

**Vlada Crne Gore
Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja**

**STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE
I RURALNIH PODRUČJA
2015-2020**

FINALNI NACRT

**Jun, 2015.
Podgorica, Crna Gora**

SADRŽAJ

1.	UVOD.....	3
1.1.	ZAŠTO NOVA STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA?.....	4
1.2.	OPŠTE STRATEŠKO OPREDJELJENJE.....	4
1.3.	METODOLOGIJA IZRADU STRATEGIJE.....	5
1.4.	PRAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR ZA IZRADU STRATEGIJE.....	6
1.4.1.	Pravni okvir za izradu strategije i povezanost sa drugim strateškim dokumentima	6
1.4.2.	Institucionalni okvir	7
1.4.3.	Postojeća budžetska podrška za poljoprivredu i razvoj ruralnih područja	11
2.	ANALIZA TRENUTNOG STANJA U POLJOPRIVREDI I RURALNIM PODRUČJIMA.....	14
2.1.	MAKROEKONOMSKI OKVIR I ZNAČAJ POLJOPRIVREDNOG SEKTORA.....	14
2.1.1.	Makroekonomski okvir	14
2.1.2.	Značaj poljoprivrede za nacionalnu ekonomiju.....	14
2.1.3.	Spoljnotrgovinska razmjena poljoprivrednih proizvoda	17
2.2.	RASPOLOŽIVI RESURSI I ŽIVOTNA SREDINA	17
2.2.1.	Zemljište	17
2.2.2.	Prirodni uslovi i životna sredina.....	19
2.2.3.	Ruralna područja	23
2.3.	STRUKTURA I TRENDOVI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE	25
2.3.1.	Primarna proizvodnja.....	26
2.3.1.1.	Biljna proizvodnja	26
2.3.1.2.	Stočarska proizvodnja	29
2.3.2.	Prerada	33
2.3.3.	Politika kvaliteta i organska proizvodnja	36
2.3.4.	Navike potrošača	37
3.	SWOT ANALIZA	39
4.	VIZIJA RAZVOJA SEKTORA POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA	41
5.	MJERE USAGLAŠAVANJA S EU POLITIKOM	43
5.1.	DIREKTNA PLAĆANJA	43
5.2.	UREĐENJE TRŽIŠTA POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA.....	44
5.3.	MJERE RURALNOG RAZVOJA.....	45
5.4.	POLITIKA KVALITETA	47
5.5.	ORGANSKA PROIZVODNJA.....	48
6.	ANEKS I.....	50

1. UVOD

Sektor poljoprivrede ima važnu ulogu u ekonomiji Crne Gore, sa značajnim učešćem u bruto domaćem proizvodu (u daljem tekstu: BDP) (8% u 2013. godini, uključujući šumarstvo i ribarstvo). Iako je poljoprivreda, zajedno sa sektorom turizma, razvojni i ekonomski prioritet nacionalne ekonomije, na osnovu zvanične statistike (podaci iz administrativnih izvora), u poljoprivredi je stalno zaposleno svega 1,6% od ukupnog broja zaposlenih u Crnoj Gori¹. Međutim, prema Popisu poljoprivrede iz 2010. godine², od ukupno 620.029 stanovnika Crne Gore, 98.341 stanovnika je radno angažovano na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima. Kada se ova brojka izrazi u broju godišnjih jedinica rada, dobija se 46.473 godišnjih jedinica rada, pri čemu je jedna godišnja jedinica rada (u daljem tekstu: GJR), ekvivalent jednom stalno zaposlenom. To govori da je stvarno angažovanih u poljoprivredi gotovo 30% od ukupnog broja zaposlenih u zemlji.

Strategijom razvoja proizvodnje hrane i ruralnih područja, koja je usvojena 2006. godine, Crna Gora se opredijelila za koncept održivog razvoja³ poljoprivrede, koji podrazumijeva uspostavljanje potpune ravnoteže između ekonomskog razvoja, zaštite životne sredine i socijalnih aspekata. Polazište Strategije je multifunkcionalnost poljoprivrede, koja poljoprivredu stavlja u znatno širi kontekst, a ne samo u pogledu učešća u BDP.

Multifunkcionalnost crnogorske poljoprivrede ogleda se u sljedećem⁴:

- **Funkcija održivog ruralnog i ravnomjernijeg regionalnog razvoja** – ulaganje u poljoprivredu istovremeno znači i ulaganje u ruralni razvoj, jer bez poljoprivrede nije moguće spriječiti depopulaciju ruralnih područja. Kroz razvoj održive poljoprivrede utiče se i na balansiranje razlika u razvoju pojedinih područja;
- **Ekološka funkcija** – gazdovanje na optimalan i održiv način poljoprivrednim zemljištem, kao neobnovljivim prirodnim resursom, predstavlja garanciju za očuvanje potencijala razvoja čovjekove okoline u najširem smislu;
- **Ekonomska funkcija** – poljoprivreda je osnov za razvoj prehrambene industrije; ona podstiče razvoj i brojnih drugih sektora (industriju inputa za proizvodnju, opreme, mehanizacije, ambalaže, transport, brojne usluge i servise);
- **Podrška razvoju turizma** – komplementarnost poljoprivrede sa turizmom ima sve veći značaj budući da širok izbor domaćih proizvoda obogaćuje turističku ponudu i čini je jedinstvenom, tako da je turizam kroz afirmaciju nacionalne kuhinje i specifičnih crnogorskih proizvoda snažan generator razvoja poljoprivrede;
- **Socijalna funkcija** – poljoprivreda i sa njom povezane djelatnosti obezbjeđuju posao i stalan izvor prihoda znatnom dijelu stanovništva, čime se ublažava pritisak na radna mjesta u drugim oblastima, a istovremeno doprinosi borbi protiv siromaštva u ruralnim područjima jer mogućnost sopstvene proizvodnje hrane na gazdinstvu smanjuje socijalne nejednakosti;
- **Prehrambena funkcija** – obezbjeđivanje hrane standardnog kvaliteta i po pristupačnim cijenama za potrošače jeste strateški interes svake zemlje;
- **Nacionalno – kulturna funkcija** – multifunkcionalnost znači i očuvanje tradicije i kulturnog nasleđa u ruralnim područjima.

¹ MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

² MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010. godine.

³ Potvrđeno usvajanjem Nacionalne Strategije održivog razvoja (2007), čija je revizija u toku i pokriva period od 2015. do 2020. godine.

⁴ Crnogorska poljoprivreda i Evropska unija: Strategija proizvodnje hrane i ruralnog razvoja, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, 2006. godine.

1.1. Zašto nova Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja?

Kao jedan od tri najvažnija sektora za razvoj države⁵, poljoprivreda Crne Gore zahtijeva punu pažnju kreatora politika i odgovarajućih državnih institucija. Takođe, opšti okvir od usvajanja prve Strategije razvoja proizvodnje hrane i ruralnih područja (2006) značajno je izmijenjen kako na nivou Crne Gore tako i u Evropskoj uniji (EU).

Nova *Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja* izrađena je sa ciljem da adekvatno definiše proces budućih reformi u ovom sektoru. Strategija daje odgovor na izmijenjeno okruženje, uzrokovano spoljašnjim i unutrašnjim faktorima i postavlja osnovu za ispunjavanje predstojećih izazova na putu pristupanja Crne Gore u EU.

Takođe, u izvještaju o analitičkom pregledu zakonodavstva u okviru Poglavlja 11–Poljoprivreda i ruralni razvoj, Evropska komisija je zatražila od Crne Gore usvajanje sveobuhvatne Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, uključujući Akcioni plan. Ovim strateškim dokumentom Crna Gora treba da predstavi Evropskoj komisiji jasan plan mjera i aktivnosti koje će se sprovoditi, kako bi se osigurala puna usklađenost sa pravnom tekovinom EU za Poglavlje 11, u pogledu agrarne politike, zakonodavstva i administrativnih kapaciteta, do datuma pristupanja.

U tom smislu, sveobuhvatna nacionalna Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, uključujući i Akcioni plan, poslužiće kao osnova za prenošenje, primjenu i sprovođenje pravne tekovine. Akcioni plan, između ostalog sadrži detaljan plan aktivnosti u cilju izrade sistema identifikacije zemljišnih parcela (LPIS) i uspostavljanje sistema za upravljanje i kontrolu plaćanja u poljoprivredi (IACS).

Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, definiše se okvir Strategije, kao i glavni ciljevi poljoprivrede i ruralnog razvoja:

- 1) Gazdovanje poljoprivrednim resursima na dugoročno održiv način, uz očuvanje životne sredine;
- 2) Obezbeđivanje stabilne ponude bezbjedne hrane, prihvatljive u pogledu kvaliteta i cijena;
- 3) Unapređivanje životnog standarda seoskog stanovništva i ukupnog ruralnog razvoja, uz očuvanje tradicionalnih vrijednosti;
- 4) Jačanje konkurentnosti proizvođača hrane.

1.2. Opšte strateško opredjeljenje

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Crne Gore 2015-2020 polazi od osnovnih karakteristika zemlje, kao što su očuvana životna sredina, bogat biodiverzitet, raspoloživi prirodni resursi i trenutni stepen razvoja poljoprivrede, kao i evropsko opredjeljenje Crne Gore. Prilikom izrade Strategije poštovani su principi multifunkcionalnosti poljoprivrede.

Cilj ove Strategije je da uspostavi okvir i definiše ciljeve, prioritete i put razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u kontekstu opšteg opredjeljenja Crne Gore da vodi politiku pridruživanja EU tokom perioda 2015-2020. godine.

Na međunarodnom tržištu sa masovnom proizvodnjom poljoprivrednih proizvoda, niskim troškovima po jedinici i standardizovanim proizvodima, Crna Gora ima male šanse da bude konkurentna kako količinom tako i cijenom. Upravo iz tog razloga, Crna Gora pored konvencionalnog načina proizvodnje, treba da se usmjeri i ka razvoju poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda zasnovanih na tradicionalnim načinima proizvodnje, uz obezbjeđivanje visokih standarda kvaliteta. S obzirom na navedeno, jasno je da Crna Gora treba da razvija proizvodnju visokokvalitetnih tradicionalnih proizvoda koje će uglavnom plasirati kroz turističku ponudu. Jedna od šansi razvoja crnogorske poljoprivrede, kako na domaćem tako i na inostranom tržištu, jeste usmjeravanje što većeg broja proizvoda u neku od šema kvaliteta, čime se ostvaruje dodata vrijednost. Na taj način poljoprivreda će imati značajan kanal prodaje, istovremeno dajući doprinos i razvoju turističke ponude Crne Gore.

Prioritet je da se domaće tržište zadovolji poljoprivredno-prehrambenim proizvodima koje je moguće u kontinuitetu proizvoditi u Crnoj Gori.

⁵ Prepoznato u strateškom dokumentu Pravci razvoja Crne Gore 2013-2016, koji je usvojila Vlada Crne Gore. Kako je navedeno u tom dokumentu, najvažniji sektori razvoja Crne Gore su: turizam, poljoprivrede i energetika.

Kako bi se dostigli gore navedeni ciljevi, u programskom periodu, neophodno je pružiti podršku poljoprivrednim proizvođačima u ispunjavanju minimalnih nacionalnih standarda. Podrška se odnosi na edukaciju, kako o ispunjavanju zahtjeva minimalnih nacionalnih standarda, tako i u pripremi projekata za korišćenje nacionalnih sredstava i prepristupnih fondova za ruralni razvoj (u daljem tekstu: IPARD). Potrebno je raditi intenzivno na informisanju poljoprivrednih proizvođača o zahtjevima koji ih očekuju do i nakon pristupanja Crne Gore EU.

Crna Gora će tokom programskog perioda raditi na unapređenju i jačanju pravnog i institucionalnog okvira kako bi se poljoprivrednim proizvođačima omogućilo efikasnije korišćenje EU sredstava. Posebna pažnja biće posvećena stvaranju boljih uslova za dobijanje kreditne podrške, kako bi poljoprivredni proizvođači bili u mogućnosti da u većoj mjeri apsorbiraju raspoloživa sredstva iz EU fondova.

1.3. Metodologija izrade Strategije

Metodologija za izradu nacrtu Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2015–2020 zasniva se na pozitivnom iskustvu sličnih evropskih procesa, kao i sličnih procesa u regionu. Takođe, korišćene su i naučene lekcije prilikom izrade i realizacije prethodne strategije za poljoprivredu i opšte preporuke strateškog planiranja i kreiranja javnih politika.

Tim koji je pripremao Strategiju čine predstavnici Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja (u daljem tekstu: MPRR) i relevantnih institucija, koje predstavljaju cjelokupan institucionalni okvir za primjenu politike razvoja poljoprivrede Crne Gore. U okviru MPRR, formiran je uži tim koji je koordinirao cijelim procesom pripreme, kao i radne grupe za posebna pitanja/oblasti koje su analizirane i našle svoje mjesto u finalnom dokumentu.

Mentorsku ulogu u ovom procesu imali su konsultanti čije angažovanje realizovano uz podršku Organizacije za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija (u daljem tekstu: FAO). Tokom pripreme Strategije, korišćena je široka dokumentaciona i analitička osnova, a sprovedena su i nova istraživanja u oblastima gdje nije bilo dovoljno podataka.

Aktivnosti na pripremi Strategije realizovane su u nekoliko faza:

- **Faza izrade Koncepta:** U prvoj fazi, definisani su ciljevi Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Crne Gore i pripremljen Koncept dokumenta. Koncept je sadržao kratak pregled trenutnog stanja u oblasti razvoja poljoprivrede u Crnoj Gori, ciljeve i zadatke nove Strategije, te očekivanu strukturu dokumenta.
- **Analitička faza, sekundarni izvori podataka:** U drugoj fazi urađena je detaljna analiza trendova u poljoprivredi, koja obuhvata period od usvajanja prethodne strategije do danas. Sa ciljem sveobuhvatnosti, konsultovane su sve dostupne studije, analize, zvanični statistički podaci, ali i interne evidencije relevantnih organa u okviru MPRR.
- **Primarno prikupljanje podataka:** Uz podršku MIDAS projekta, pripremljene su sektorske studije sa ciljem ažuriranja postojećih i prikupljanja novih podataka, te stavova i mišljenja poljoprivrednih proizvođača. Izrada sektorskih studija (sektor prerade mesa, proizvodnju i preradu mlijeka, voće i povrće, proizvodnju maslinovog ulja, vino i vinogradarstvo i proizvodnju meda) podrazumijevala je pojedinačne i grupne sastanke sa poljoprivrednicima i njihovim udruženjima, bilo putem direktnog intervjuisanja ili fokus grupa. Ovakav pristup osigurao je dobijanje inputa sa terena u ranoj fazi procesa izrade Strategije. Takođe, u cilju što boljeg razumijevanja krajnjeg kupca, a imajući u vidu da je jedan od ciljeva Strategije povećanje konkurentnosti domaćih poljoprivrednih proizvoda na crnogorskom tržištu, urađeno je i istraživanje o navikama potrošača kako bi se ocijenili ključni faktori koji opredjeljuju kupovinu nekog proizvoda, kao i stav potrošača o visoko kvalitetnim organskim proizvodima.
- **Faza konsultacija:** Finalne verzij sektorskih studija prezentovane su predstavnicima poljoprivrednih proizvođača na radionicama. Ovi sastanci iskorišćeni su za konsultacije o važnim temama za pripremu Strategije.

Prvi nacrt Strategije dat je na uvid predstavnicima Evropske komisije u aprilu 2014. godine, koji su, svojim korisnim sugestijama, pomogli dalje vođenje procesa.

U skladu sa crnogorskim zakonodavstvom, proces javne rasprave započet je 20. oktobra i trajao je mjesec dana, ostavljajući prostor stručnoj i laičkoj javnosti da daju komentare i sugestije na nacrt Strategije. U okviru ove faze, organizovana su četiri javna sastanka širom Crne Gore (u sva tri regiona) na kojima je predstavljena Strategija i vođeni razgovori o njenom sadržaju.

U ovom periodu, nacrt Strategije je takođe predstavljen radnoj grupi za pregovaračko Poglavlje 11, čiji su članovi dali korisne komentare za unapređenje ovog dokumenta.

Pripremljen je i poseban izvještaj sa svim komentarima dobijenim u toku trajanja javne rasprave, zajedno sa odgovorima MPRR (gdje se potvrđuje da je komentar usvojen ili daje objašnjenje zbog čega je odbijen) i javno je dostupan uz finalni nacrt Strategije.

Sve ovo je bilo korisno za postizanje opšteg konsenzusa o prioritetima razvoja poljoprivrede Crne Gore kao i najboljeg puta za ostvarivanje istog, što je sadržano u daljem tekstu Strategije.

1.4. Pravni i institucionalni okvir za izradu Strategije

1.4.1. Pravni okvir za izradu Strategije i povezanost sa drugim strateškim dokumentima

Iskustvo drugih zemalja potvrđuje da je poljoprivreda jedan od najzahtjevnijih sektora, sa najvećim brojem obaveza u toku procesa pristupanja EU.

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja je, tokom proteklog perioda, intenzivno radilo na donošenju ključnih sistemskih dokumenata od kojih su najvažniji: Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju (2009. i izmjene 2014.) i Nacionalni program ruralnog razvoja iz 2008. godine.

Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju predstavlja osnovni pravni dokument agrarne politike. Ovaj Zakon, između ostalog, reguliše: planiranje razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, mjere agrarne politike, podsticaje za poljoprivredu i ruralni razvoj, uslove za njihovo ostvarivanje, korisnike podsticaja, organizovanje proizvođača, kvalitet i označavanje poljoprivrednih proizvoda, promet poljoprivrednih proizvoda, dopunske djelatnosti, poslove od javnog interesa, registre i evidencije, kao i druga pitanja od značaja za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja. Važnost agrarne politike detaljno je opisana u poglavlju o mjerama politika, dok je ukupna agrarna politika prikazana u četiri glavne grupe: tržišno – cjenovna politika, politika ruralnog razvoja, poslovi od javnog interesa i socijalni transferi porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima.

Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju (2014) definisano je da Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja određuje dugoročne pravce razvoja agrarne politike. Vlada Crne Gore usvaja Strategiju na period od 7 godina. Imajući u vidu ovaj izmijenjeni kontekst, nova Strategija je izrađena prije isteka roka prethodne i usaglašena je sa ZPP 2014-2020.

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja polazi od platforme uspostavljene prethodnim strateškim dokumentom - Nacionalnom strategijom poljoprivrede i ruralnog razvoja (Crnogorska poljoprivreda i Evropska unija - Strategija proizvodnje hrane i ruralnog razvoja) sa ciljem usklađivanja agrarne politike, zakonodavstva i institucionalne podrške poljoprivredi sa principima i zahtjevima EU pridruživanja.

Pod okriljem prethodne Strategije, Nacionalni program razvoja proizvodnje hrane i ruralnih područja 2009-2013 usvojen je 2008. godine. Nacionalni program je, u suštini, predstavljao operativni dokument za sprovođenje Strategije i okvir za usaglašavanje cjelokupne agrarne politike Crne Gore sa ZPP EU. U Nacionalnom programu su dati ciljevi, strateški i pravni okvir i konceptualna polazišta za agrarnu politiku, kao i njeno usklađivanje sa EU modelom podrške poljoprivredi.

Sljedeći važan dokument u oblasti harmonizacije crnogorske politike ruralnog razvoja sa EU modelom jeste IPARD program za programski period 2014-2020, čije se usvajanje očekuje tokom 2015. Programom će se definisati mjere podrške u oblasti ruralnog razvoja. Među najvažnijim komponentama su podrška investicijama u primarnu poljoprivredu i prerađivačku industriju i podrška širenju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima (diverzifikacija).

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja usklađena je sa ostalim nacionalnim strateškim dokumentima, a prije svega sa onima vezanim za regionalni razvoj i održivi razvoj. Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2014 – 2020 prepoznaje da se najveći dio razvojnog potencijala nalazi u područjima koja su trenutno najmanje razvijena. Kako bi se postigao ravnomjeran regionalni razvoj u Crnoj Gori, neophodna je realizacija i sljedećih mjera:

- Izgradnja infrastrukturnih objekata (lokalni i regionalni putevi, bolnice, škole, vrtići, sportski objekti, izgradnja stambenih objekata itd.);
- Povećanje privredne aktivnosti i dalji podsticaji razvoju preduzetništva, malog i srednjeg biznisa;

- Identifikovanje oblasti za investiranje i privlačenje stranih investitora;
- Podsticajne mjere za naseljavanje nerazvijenih opština, u cilju smanjenja iseljavanja, povratka iseljenog i privlačenja novog stanovništva;
- Podizanje nivoa i kvaliteta obrazovanja, pogotovo u oblasti visokog obrazovanja i u skladu sa potrebama i zahtjevima tržišta, sa posebnim akcentom na razvijanje i osnaživanje preduzetničkih sposobnosti kod mladih ljudi⁶.

Strategija održivog razvoja 2014-2020⁷ prepoznaje uvođenje zelene ekonomije kao jedne od prioritarnih multidisciplinarnih tema koje zahtijevaju međusektorski pristup, te poljoprivredu i ruralni razvoj kao važne segmente zelene ekonomije Crne Gore. Fokus je na stvaranju integrisanog poljoprivrednog i turističkog proizvoda i ulozi poljoprivredne proizvodnje u smanjenju uvozne zavisnosti.

Crna Gora je u aprilu 2012. godine postala punopravna članica Svjetske trgovinske organizacije (u daljem tekstu: STO) koja predstavlja najširi forum za vođenje pregovora o liberalizaciji međunarodne trgovine u svim segmentima, kao i jedinstveni pravni i institucionalni okvir kojim su postavljena osnovna načela i pravila u međunarodnoj trgovini. Kao članica STO, Crna Gora se obavezala da će u potpunosti prilagoditi svoje zakonodavstvo pravilima STO (pravila propisana STO sporazumima i ostalim dokumentima), te poštovati obaveze preuzete članstvom (obaveze sadržane u tzv. listi koncesija).

Crna Gora je sukcesijom preuzela Okvirnu konvenciju UN o klimatskim promjenama januara 2007. godine, a Kjoto protokol je ratifikovala marta 2007. godine, postajući njegova članica kao ne-Aneks B zemlja, septembra 2007. godine. Prema statusu u okviru Konvencije i Kjoto protokola, Crna Gora nije imala obavezu smanjivanja emisija gasova sa efektom staklene bašte u periodu od 2008. do 2012. godine, odnosno u prvom obavezujućem periodu važenja Kjoto protokola. Međutim, u skladu sa međunarodnim naporima da se dogovore globalne obaveze za period nakon 2020. godine, Crna Gora je u procesu priprema za definisanje nacionalnog doprinosa u okviru izrade Nacionalne strategije o klimatskim promjenama. Uticaj klimatskih promjena na poljoprivrednu proizvodnju ogleda se u ograničenom rastu i razvoju biljaka ili u značajnoj redukciji prinosa. Crna Gora pripada jednom od regiona svijeta u kome se očekuju izrazito negativne posljedice klimatskih promjena na zdravlje stanovništva, privredni razvoj i raspoloživost prirodnih resursa, proizvodnju hrane itd. Sa druge strane, kao zemlja u razvoju, Crna Gora nema značajan udio u globalnom zagađivanju atmosfere gasovima sa efektom staklene bašte, već naprotiv, zahvaljujući relativno visokom stepenu pošumljenosti i pokrivenosti teritorije vegetacijom, doprinosi stabilizaciji sadržaja ugljendioksida u atmosferi.

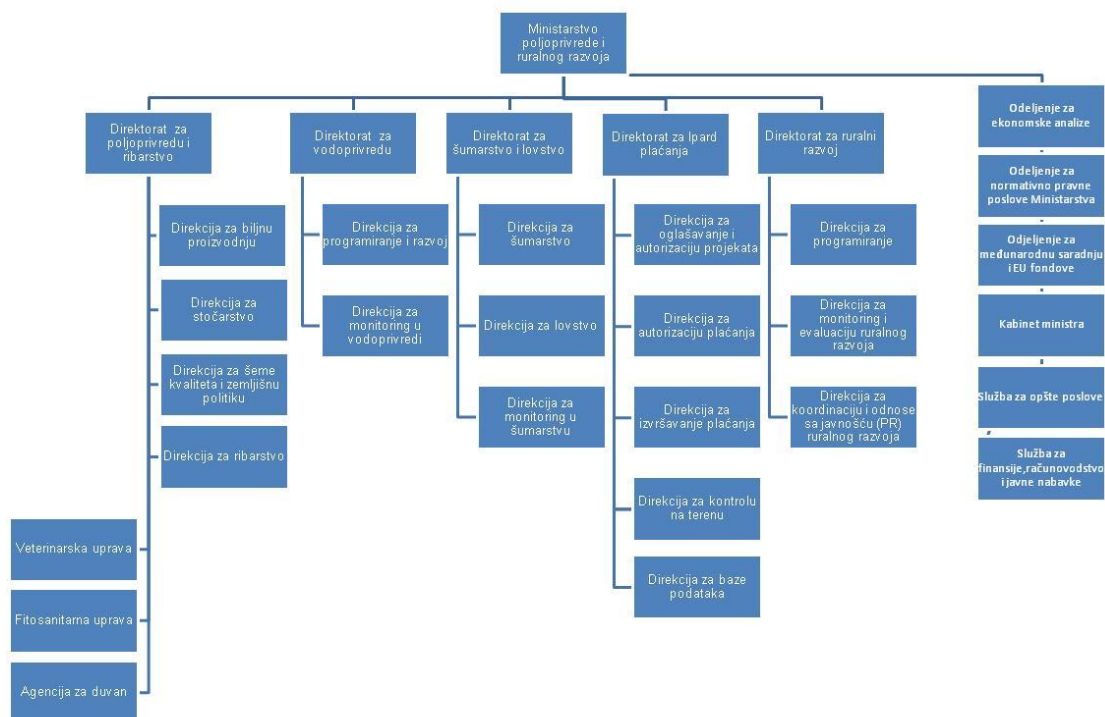
1.4.2. Institucionalni okvir

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja kao krovna institucija predlaže zakone i druge zakonske propise, sistemska rješenja u poljoprivredi, definiše agrarnu politiku i preduzima mjere za njeno sprovođenje. Takođe, predlaže Vladi podsticajne mjere za poljoprivredu i ruralni razvoj Uredbom o uslovima, načinu i dinamici sprovođenja mjera agrarne politike (u daljem tekstu: Agrobudžet) i niz drugih dokumenata, propisa i akata neophodnih za usklađeno funkcionisanje i razvoj poljoprivrednog sektora.

Nakon dobijanja statusa kandidata, Crna Gora je proširila opseg aktivnosti na polju procesa EU integracija, naročito u oblasti programiranja pojedinačnih politika, njihovog sprovođenja i kontrole. Stoga, Crna Gora je uspostavila detaljnu unutrašnju strukturu i postavila konkretne zadatke organizacionim jedinicama, kao što je opisano u nastavku.

⁶ Strategija regionalnog razvoja Crne Gore 2014-2020, Ministarstvo ekonomije, 2014. godine.

⁷ Nacrt Strategije održivog razvoja 2014 - 2020 od jula 2014. godine.

U okviru MPRR postoji pet direktorata zaduženih za pojedine oblasti u sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja, kao i Odeljenje za ekonomske analize.

Direktorat za poljoprivredu i ribarstvo sastoji se od: Direkcije za biljnu proizvodnju, Direkcije za stočarstvo, Direkcije za politiku kvaliteta i zemljišnu politiku i Direkcije za ribarstvo. Takođe, Direktorat sprovodi nadzor nad radom Veterinarske Uprave, Fitosanitarnе Uprave i Agencije za duvan.

Direktorat je zadužen za kreiranje poljoprivredne politike, planiranje mjera Agrobudžeta, pripremu zakona i drugih propisa iz oblasti poljoprivrede. U procesu pridruživanja Direktorat ima glavnu ulogu u procesu harmonizacije domaćeg zakonodavstva sa ZPP. Direkcija za biljnu proizvodnju zadužena je za predlaganje podzakonskih akata kojim se uređuju tržišni standardi za proizvode biljnog porijekla kao što su vino, maslinovo ulje, voće i povrće, žitarice, duvan i kreiranje kriterijuma za mjere direktnih plaćanja u biljnoj proizvodnji. Direkcija za stočarstvo zadužena je za predlaganje podzakonskih akata kojim se uređuju tržišni standardi za proizvode životinjskog porijekla kao što su mlijeko, meso, jaja i med, te za kreiranje mjera direktne podrške za stočarsku proizvodnju. Direkcija za politiku kvaliteta i zemljišnu politiku donosi propise iz oblasti politike kvaliteta, organske proizvodnje i poljoprivrednog zemljišta. Sve tri direkcije učestvuju i u kreiranju mjera ruralnog razvoja u saradnji sa Direktoratom za ruralni razvoj. Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji u Direktoratu za poljoprivredu i ribarstvo (bez Direkcije za ribarstvo) predviđeno je 13 radnih mjesta. Služba za selekciju stoke vrši terensku kontrolu mjera direktnih plaćanja i izvještava MPRR. Savjetodavna služba u biljnoj proizvodnji zadužena je za kontrolu na terenu za mjere direktnih plaćanja.

Direktorat za ruralni razvoj sastoji se od: Direkcije za programiranje, Direkcije za monitoring i evaluaciju IPARD-a i Direkcije za koordinaciju i odnose sa javnošću (PR) ruralnog razvoja.

Direktorat za ruralni razvoj priprema strategije, programe i projekte u oblasti ruralnog razvoja, sa ciljem povećanja konkurentnosti, poboljšanja standarda života u ruralnim područjima, i zaštite životne sredine; sprovodi programe i projekte ruralnog razvoja iz nacionalnih i međunarodnih fondova u saradnji sa međunarodnim organizacijama i donatorima.

Direktorat za ruralni razvoj u saradnji sa ostalim direktoratima unutar MPRR, ali i uz pomoć drugih ministarstava i institucija, izrađuje i priprema IPARD program za Crnu Goru i predlaže nacionalno zakonodavstvo za njegovo sprovođenje. Direktorat predlaže izmjene i dopune programa ruralnog razvoja u skladu sa potrebama; prati napredovanje i uticaj sprovođenja svih programa ruralnog razvoja, uključujući IPARD program, izrađuje izvještaje o monitoringu i evaluaciji; koordinira i pomaže rad Odbora za monitoring IPARD-a i pomaže koordinaciju njegovog rada sa Odborom za monitoring IPA-e; koordinira javne aktivnosti u okviru IPARD Programa i izrađuje akcione planove za aktivnosti u okviru mjera Tehničke pomoći;

koordinira međunarodnu saradnju u oblasti ruralnog razvoja. Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji sistematizaciji u Direktoratu za ruralni razvoj predviđeno je 11 radnih mjesta.

Direktorat za IPARD plaćanja sastoji se od šest direkcija: Direkcije za oglašavanje i autorizaciju projekata, Direkcije za autorizaciju plaćanja, Direkcije za izvršavanje plaćanja, Direkcije za kontrolu na terenu, Direkcije za računovodstvo i budžet i Direkcije za baze podataka. Direktorat za IPARD plaćanja upravlja i odgovoran je za plaćanja koja vrši MPRR kroz IPARD Program i druge programe podrške. U sklopu svojih aktivnosti, Direktorat razmatra zahtjeve za odobravanje projekata; priprema i potpisuje ugovore o dodjeli sredstava bespovratne podrške, razmatra zahtjeve za isplatu podrške; izvršava i odgovaran je za plaćanja. Takođe, Direktorat priprema i sprovodi planove kontrole; priprema i ažurira procedure potrebne za akreditaciju u cilju implementacije IPARD programa; prati plaćanja u odnosu na budžetske linije.

U okviru svojih aktivnosti Direktorat saraduje sa Odjeljenjem za unutrašnju reviziju, Odjeljenjem za pravne poslove, Službom za opšte poslove i spoljnim revizorskim tijelima; vrši komunikaciju sa spoljnim tijelima koja su uključena u raspodjelu i kontrolu finansijske podrške, uključujući Evropsku komisiju, Nacionalni fond (Ministarstvo finansija Crne Gore), Direktorat za ruralni razvoj – Upravljačko tijelo i Nacionalnog službenika za ovjeravanje. Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji u Direktoratu za IPARD plaćanja predviđeno je 36 radnih mjesta.

Odjeljenje za ekonomske analize zaduženo je za: izradu ekonomskih analiza i redovno praćenje trendova u poljoprivredi, ribarstvu i šumarstvu; saradnju i koordinaciju sa MONSTAT-om; praćenje trendova u trgovini sa trećim zemljama i izvještavanja o spoljnotrgovinskoj razmjeni poljoprivrednih proizvoda; pripremu pregovora o sporazumima o slobodnoj trgovini, praćenje sprovođenja sporazuma o slobodnoj trgovini i vršenje izvještavanja prema nadležnim tijelima u zemlji i inostranstvu, vezano za trendove u trgovini i sprovođenje sporazuma, kao i izvještavanje prema STO Sekretarijatu; prati propise vezane za unutrašnju trgovinu i tržište i vrši koordinaciju usklađivanja sa EU politikom vezanom za ZOT. Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji predviđena su 4 radna mjesta.

Veterinarska uprava, kao organ u okviru MPRR zadužena je za: praćenje i sprečavanje, kao i otkrivanje, suzbijanje i iskorjenjavanje zaraznih bolesti kod životinja. Takođe je odgovorna za sprovođenje preventivnih mjera vezano za zdravstvenu zaštitu životinja, hrane životinjskog porijekla, stočne hrane, sjemena za vještačko osjemenjavanje, jajnih ćelija, oplođenih jajnih ćelija, otpada životinjskog porijekla i nus proizvoda, u unutrašnjem i spoljotrgovinskom prometu. Specijalizovana veterinarska laboratorija osnovana je u okviru Veterinarske uprave. Laboratorija vrši specijalizovane dijagnostičke i naučno-istraživačke aktivnosti u oblasti zdravlja životinja sa ciljem: zaštite i poboljšanja zdravlja životinja, otkrivanja i dijagnoze bolesti, kontrole zdravstvene bezbjednosti sirovina, prehrambenih proizvoda životinjskog porijekla, stočne hrane, pitke vode za životinje, istraživanja i obuke na različite teme iz oblasti životinjskog zdravlja. Ovlašćene veterinarske ambulante vrše implementaciju poslova od javnog interesa u skladu sa programom obaveznih mjera zdravstvene zaštite životinja.

Fitosanitarna uprava, u okviru MPRR, zadužena je za administrativne i srodne poslove koji se odnose na: zdravstvenu zaštitu biljaka, sjemena i sadnog materijala, biljnih sorti, genetski modifikovanih organizama (u daljem tekstu: GMO) i genetskih resursa, bezbjednosti i kvaliteta hrane biljnog porijekla na nivou primarne proizvodnje, zaštite i prehrane bilja.

Agencija za duvan, u sastavu MPRR, vrši poslove koji se odnose na: izdavanje odobrenja za proizvodnju i stavljanje na tržište duvana i proizvoda od duvana; vođenje registara i evidencije trgovaca; vrši praćenje, analizu stanja i izradu izvještaja, informacija i drugih dokumenata vezanih za sprovođenje propisa vezanih za proizvodnju i promet duvana i proizvoda od duvana; priprema programe, planova rada i izvještaja o radu Agencije; učestvovanje u izradi pravnog okvira za oblast proizvodnje i prometa duvana; vrši predlaganje najprihvatljivijih cijena duvanskih proizvoda; vrši usaglašavanje propisa sa pravnom tekovinom Evropske unije; kao i druge poslove u skladu sa propisima. Ukupan broj službenika u Agenciji za duvan je pet.

Dvije savjetodavne službe, osnovane i finansirane od strane MPRR, rade u okviru Biotehničkog fakulteta.

Služba za selekciju stoke funkcioniše kao jedinstveni servis za cijelu Crnu Goru. Čini je 6 regionalnih centara i 23 zaposlena koji pokrivaju sve opštine. Postoje tri grupe aktivnosti Službe: selekcija i unapređenje potencijala stoke, stručno savjetovanje i davanje savjeta poljoprivrednicima, kao i obavljanje terenske kontrole o ispunjenosti kriterijuma propisanih mjerama Agrobudžeta od strane korisnika direktnih plaćanja u oblasti stočarske proizvodnje, o čemu izvještava MPRR.

Savjetodavna služba u biljnoj proizvodnji pokriva cijelu teritoriju Crne Gore i organizovana je u 7 regionalnih centara sa 18 zaposlenih inženjera poljoprivrede za biljnu proizvodnju. Glavni cilj ove Službe je unapređenje biljne proizvodnje kroz povećanje prinosa i unapređenje kvaliteta proizvoda. Ovo se postiže pružanjem stručnog savjetovanja, preporuka i instrukcija poljoprivrednicima na terenu, kao i putem obuka, seminara i okruglih stolova. Služba takođe vrši terensku kontrolu o ispunjenosti kriterijuma za mjere direktnih plaćanja i mjera ruralnog razvoja i o tome izvještava MPRR.

U cilju jačanja savjetodavnih službi planirana je reorganizacija kojom bi se objedinile ove dvije službe u jedinstvenu Savjetodavnu službu i njihovo povezivanje sa savjetodavcima koji rade u lokalnim upravama na poslovima vezanim za poljoprivredu, što će dovesti do bolje usklađenosti između nacionalnog i lokalnog nivoa u oblasti podrške razvoju poljoprivrede, jačanja kapaciteta kao i bolje informisanosti poljoprivrednih proizvođača. U narednom periodu akcentat će biti na obukama zaposlenih u savjetodavnim službama u cilju pripreme za sprovođenje ZPP i pružanje usluga poljoprivrednim proizvođačima u pripremi projekata za IPARD program. Jedan od glavnih zadataka Savjetodavne službe u narednom periodu je edukacija poljoprivrednih proizvođača o ispunjavanju zahtjeva bezbjednosti hrane, dobrobiti životinja, zaštiti životne sredine i vođenja računovodstva na poljoprivrednim gazdinstvima.

Uprava za inspeksijske poslove je jedinstveni inspeksijski organ u čijem sastavu se nalaze sve inspekcije. U okviru njenog djelokruga rada, pored ostalih, za nadzor zakona iz oblasti poljoprivrede, nadležne su sljedeće inspekcije:

- Poljoprivredna inspekcija (6 inspektora + glavni poljoprivredni inspektor);
- Sanitarna inspekcija (32 inspektora + glavni sanitarni inspektor);
- Fitosanitarna inspekcija (15 inspektora + glavni fitosanitarni inspektor);
- Veterinarska inspekcija (18 inspektora + glavni veterinarski inspektor);
- Inspekcija za zaštitu životne sredine (6 inspektora + glavni inspektor).

Monteorganika je društvo za vršenje kontrole i izdavanje sertifikata u organskoj proizvodnji, osnovano krajem 2005. godine, od strane Zadružnog saveza Crne Gore. Monteorganika je akreditovano sertifikaciono tijelo za vršenje kontrole i sertifikacije u organskoj proizvodnji prema zahtjevima standarda MEST EN 45011.2004 – Sertifikat o akreditaciji ATCG – 0021, izdat od strane Akreditacionog tijela Crne Gore. Ovlašćena je za djelatnost koju obavlja od strane Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Laboratorije

Ispitivanje kvaliteta i bezbjednosti poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda obavljaju specijalizovane laboratorije: Specijalistička veterinarska laboratorija, Institut za javno zdravlje, Centar za ekotoksikološka ispitivanja (CETI), Fitosanitarna laboratorija, Laboratorija za mljekarstvo i Laboratorija za proučavanje zemljišta i melioracije.

Istraživačke i obrazovne institucije i stručna pomoć

Biotehnički fakultet je jedinica Univerziteta Crne Gore koja ima obrazovnu, naučnu i savjetodavnu funkciju u oblasti poljoprivrede i šumarstva. Svoju obrazovnu (nastavnu) ulogu obavlja od 2005/2006. godine. U okviru fakulteta postoje dva studijska programa: Stočarstvo i Biljna proizvodnja. Postdiplomske specijalističke i magistarske studije u oblasti biljne proizvodnje obuhvataju tri programa i to: Vočarstvo i vinogradarstvo; Ratarstvo i povrtarstvo i Zaštita bilja, dok su postdiplomske specijalističke i magistarske studije u oblasti stočarstva organizovane kao jedinstven studijski program – Stočarstvo. Biotehnički fakultet posjeduje ogledno polje na lokaciji Lješkopolje sa 25 ha vinograda, voćnjaka, staklenika i vinski podrum kapaciteta 300 hl. Od svog osnivanja, Biotehnički fakultet doprinio je rješavanju problema sa kojima su se poljoprivrednici suočavali, primjenom savremenih istraživanja, obrazovnih i drugih usluga. Fakultet je uspostavio saradnju sa privrednim sektorom kroz veliki broj zaključenih sporazuma i realizovanih aktivnosti, a aktivni su i na polju međunarodne saradnje.

Fakultet za prehrambenu tehnologiju, bezbjednost hrane i ekologiju (u daljem tekstu: FPTBHE) osnovan je 2012. godine, u okviru Univerziteta Donja Gorica. Glavne aktivnosti fakulteta su obrazovnog, naučnog i istraživačkog karaktera. FPTBHE ima 4 smjera (tehnološki inženjering, sanitarni inženjering, ekološki inženjering i inženjering HoReKa sistema) u okviru dodiplomskih studija. Kao naučno-istraživačka institucija, FPTBHE pokriva sljedeće oblasti: osnovna istraživanja, primijenjena istraživanja, pružanje usluga, promocija, umrežavanje i saradnja. Veza sa privredom ogleda se u sljedećim aktivnostima: organizovanje stručne prakse i vježbi za studente, rad u laboratoriji i rad na projektima. FPTBHE je uspostavio dobru saradnju sa brojnim kompanijama iz oblasti poljoprivrede i prerade hrane kao i sa državnim i međunarodnim univerzitetima, fakultetima i istraživačkim institucijama.

Na teritoriji Crne Gore organizovano je pet *srednjih stručnih škola*. U okviru njihovog programa rada predviđeno je školovanje profila iz oblasti poljoprivrede, prerade poljoprivrednih proizvoda i veterine. U ovim školama se dijelom obrazuju i kadrovi profila poljoprivrednog tehničara raznih usmjerenja (ratar, voćar, vinogradar, povrtar, stočar, veterinar, proizvođač mlijeka, proizvođač duvana, mesar, pekar i sl.).

Ostale institucije i organizacije

Razvoju poljoprivrede, ali u znatno manjoj mjeri, doprinose i Centar za stručno obrazovanje, Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća, Investiciono-razvojni fond i dr. Oni u skladu sa svojim nadležnostima sprovode aktivnosti kojima podržavaju razvoj poljoprivrede odobravajući kreditnu podršku poljoprivrednicima, nezaposlenim licima i/ili malim i srednjim preduzećima iz oblasti poljoprivrede i agroindustrije, te organizovanjem obuka. Značajnu podršku razvoju poljoprivrede Crne Gore, kroz aktivnosti koje sprovode, pružaju i granska udruženja kao što su Privredna komora, Unija poslodavaca i Montenegro Biznis Alijansa.

U većini opština u Crnoj Gori, posebno u sjevernom i centralnom dijelu, poljoprivreda je definisana kao strateška grana razvoja. Stoga, opštinske samouprave u okviru svojih nadležnosti imaju i sektor za poljoprivredu. Opštinski budžeti za razvoj poljoprivrede uglavnom su namijenjeni za razvoj infrastrukture, a u manjoj mjeri i za druge mjere podrške poljoprivrednicima. Budući da većina opština nema sopstvena izdvajanja za poljoprivredu, zaposleni u poljoprivrednoj službi uglavnom se bave administrativnim poslovima u oblasti poljoprivrede.

1.4.3. Postojeća budžetska podrška za poljoprivredu i razvoj ruralnih područja

Podrška razvoju i sprovođenju agrarne politike realizuje se kroz godišnji Agrobudžet. Agrobudžet sadrži niz mjera i podsticajnih šema usklađenih sa prioritetima agrarne politike u okviru nacionalne strategije i programa rada MPRR. Radi lakšeg praćenja (monitoringa) indikatora za analizu agrarne politike, budžet se posmatra po sljedećim vrstama politika i grupama mjera:

- Mjere tržišno - cjenovne politike⁸;
- Mjere ruralnog razvoja;
- Podrška opštim uslugama, servisima i socijalni transferi u poljoprivredi;
- Mjere razvoja ribarstva.

Agrobudžetom za 2015. godinu je za mjere **tržišno cjenovne politike** opredijeljeno 26,7% raspoloživih sredstava. Mjere direktnih plaćanja realizuju se kroz mjere tržišno cjenovne politike planirane na godišnjem nivou. Direktna plaćanja imaju najvažniju ulogu u tržišno cjenovnoj politici, budući da na njih otpada 91,8% (za 2015. godinu) sredstava opredijeljenih ovoj grupi mjera. Ova podrška se dodjeljuje za stočarsku proizvodnju, biljnu proizvodnju, sektor mljekarstva i proizvodnju duvana.

Direktna podrška ratarskoj proizvodnji - Podrška se daje po hektaru obradive površine za žitarice, krompir, krmno bilje, heljdu i druge kulture i sjemensku proizvodnju žitarica i krompira (kategorije elita). Minimalna površina prihvatljiva za podršku je 0,5 ha, osim u slučaju žitarica gdje je minimum 1 ha, ali se površine na kojima se uzgajaju različite kulture ne mogu sabirati kako bi se dostigao navedeni minimum površina.

Podrška proizvodnji duvana - Podršku ostvaruju poljoprivrednici koji su u tekućoj godini zasijali i/ili zasadili površine pod duvanom, uz uslov da sprovode redovne agrotehničke mjere i imaju zaključen ugovor sa registrovanim obrađivačem duvana. Podrška se preračunava po ha zasijane i/ili zasađene površine pod duvanom, uz uslov da je gustina sadnje 17.000 biljaka po ha.

Direktna podrška stočarskoj proizvodnji - Direktna podrška u ovom sektoru se realizuje po proizvodnom grlu stoke uz uslov da su sva grla registrovana u Veterinarskoj upravi, odnosno da su obilježena ušnim markicama, i to:

- a. Premije za krave i priplodne junice - premiju ostvaruju sva gazdinstva koja posjeduju više od četiri grla, samo za grla iznad ovog minimuma;

⁸ Ovo su aktuelne definicije u Agrobudžetu Crne Gore i biće prilagođene novom godišnjem planiranju budžetskih sredstava za sektor poljoprivrede (2015. godina), s obzirom da „mjere tržišno cjenovne politike“ usmjerene na direktna plaćanja, mogu dovesti u zabludu. U posljednje tri godine, u prosjeku 87,4% sredstava iz mjera tržišno-cjenovne politike je bilo usmjereno kroz Direktna plaćanja. Ostatak sredstava bio je opredijeljen za implementaciju programa podrške pčelarstvu (u prosjeku 2,9%) i mjere za stabilizaciju tržišta (9,7% u prosjeku, za ograničene tržišne intervencije i upravljanje rizicima u poljoprivredi).

- b. Premije za priplodne ovce i koze - pravo na premiju imaju ona gazdinstva koja posjeduju 40 ovaca i/ili 30 koza u stadu za grla iznad ovog minimuma;
- c. Premije po grlu za organizovani tov junadi, bikova i volova - pravo na premiju imaju gazdinstva koja ovu kategoriju stoke predaju klanici, koja je upisana u Registar odobrenih objekata. Minimum grla u tovu koji su prihvatljivi po ovoj premiji su: 3 grla iz sopstvene proizvodnje ili 10 grla za kupljena grla bez obzira na porijeklo.

Podrška razvoju tržišne proizvodnje mlijeka - Premije u sektoru mlijeka ostvaruje primarna proizvodnja i prerađivački sektor. Primarni proizvođači koji predaju minimum 400 litara mlijeka mjesečno registrovanoj mljekari ili sirari ostvaruju premiju, čija visina zavisi od količine i kvaliteta predatog mlijeka. Kvalitet se kontroliše dva puta mjesečno u Laboratoriji za mljekarstvo koja o rezultatima obavještava mljekare ili sirare koje su prosljedile uzorke na analizu. Ova premija se isplaćuje mjesečno. Prerađivači koji vrše otkup mlijeka na teritoriji Crne Gore ostvaruju podršku na osnovu količine otkupljenog mlijeka (i za količine manje od 400 l) i broja kooperanata od kojih vrše otkup.

Mjere tržišno – cjenovne politike uključuju i program unapređenja pčelarstva za koji se opredjeljuje 2,4% sredstava. Ovaj program se realizuje u saradnji sa Savezom pčelarskih organizacija Crne Gore koji vrši implementaciju programa, dok ulogu nadzora i kontrole ima MPRR. Opredijeljena sredstva su namijenjena proizvodnji selekcionisanih matica, unapređenju kvaliteta pčelinjih proizvoda i zdravstvenog stanja pčelinjih zajednica, stručnom osposobljavanju pčelara, kao i za podršku mladim pčelarima. U 2014. godini, podrška sektoru pčelarstva obezbijeđena je i iz kapitalnog budžeta za izgradnju „Kuće meda”.

Za mjere za stabilizaciju tržišta opredijeljeno je 6,4% sredstava od ukupnih sredstava za mjere tržišno - cjenovne politike. Mjere stabilizacije tržišta čine program intervencija na tržištu, koji se bavi regulacijom tržišta usljed izrazito sezonskog karaktera proizvodnje (otkup viškova jagnjadi) i *mjera upravljanje rizicima*, kroz koju poljoprivredni proizvođači imaju mogućnost podrške do 50% iznosa polise osiguranja prilikom osiguranja proizvodnje od štete.

Mjere ruralnog razvoja imaju za cilj poboljšanje životnih uslova u ruralnim područjima, životnog standarda poljoprivrednih proizvođača, obezbjeđivanje neophodnih investicija u infrastrukturu i unapređenje procesa proizvodnje, povećanje konkurentnosti domaćih proizvođača i unapređenje prerađivačkih kapaciteta, obezbjeđenje podrške u očuvanju tradicionalnih proizvoda, itd. U cilju povećanja transparentnosti, većina sredstava u okviru mjera ruralnog razvoja dodjeljuje se putem javnih poziva. Ovim se jačaju institucionalni kapaciteti za predstojeće pozive iz IPARD programa, a takođe i pripremaju poljoprivredni proizvođači za nove procedure i uslove.

Prva grupa sadrži najveći broj mjera (12 od ukupno 17) i čini najveći dio ukupnog budžeta za politiku ruralnog razvoja. Mjere su usmjerene na jačanje konkurentnosti proizvođača hrane kroz podršku investicijama u primarnu proizvodnju i prerađivačku industriju, podršku uvođenju međunarodnih standarda i osnivanju organizacija proizvođača. Poljoprivredni proizvođači imaju priliku da ostvare podršku kroz niz ponuđenih mjera:

- Podrška investicijama u poljoprivredna gazdinstva (EU/IPA prijekat);
- Podrška investicijama u poljoprivredna gazdinstva (MIDAS grantovi);
- Podrška razvoju vinogradarstva i vinarstva;
- Podrška podizanju i modernizaciji/opremanju proizvodnih voćnih zasada;
- Podrška razvoju maslinarstva;
- Podrška povrtarskoj proizvodnji;
- Podrška podizanju višegodišnjih zasada ljekovitog i aromatičnog bilja;
- Podrška investicijama za preradu na gazdinstvima;
- Unapređenje kvaliteta proizvoda;
- Promocija poljoprivrede i poljoprivrednih proizvoda;
- Podrška unapređenju kvaliteta sirovog mlijeka;
- Podrška aktivnostima kooperativa i nacionalnih udruženja.

Druga grupa se odnosi na održivo upravljanje resursima, gdje se implementiraju tri mjere: održivo korišćenje planinskih pašnjaka, očuvanje genetičkih resursa i organska proizvodnja. Ova grupa mjera finansijski ima mali udio u politici ruralnog razvoja, ali je od izrazitog značaja, budući da su upravo ove mjere osnov za kasnije uvođenje „zelenih” plaćanja.

Treća grupa se sastoji od dvije mjere: Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim sredinama i Obnova i razvoj sela i izgradnja seoske infrastrukture. Druga mjera se odnosi na sufinansiranje projekata u ruralnim

područjima: lokalne puteve, objekte vodoprivrede, objekte od zajedničkog značaja, i ona se primjenjuje već duži niz godina uz značajno učešće u ukupnom Agrobudžetu.

Opšte mjere podrške poljoprivredi, koje spadaju u treću grupu poljoprivredne politike, odnose se na finansijsku podršku opštim servisima u poljoprivredi koji su od javnog interesa. Ovim mjerama se podržavaju programi obrazovanja, istraživanja i razvoja, analitičke aktivnosti, savjetodavne službe, program veterinarskih i fitosanitarnih mjera i aktivnosti, programi koji se odnose na kontrolu kvaliteta proizvoda, kao i socijalni transferi namijenjeni poljoprivrednim gazdinstvima (za jednog od supružnika), ukoliko žive na selu i bave se poljoprivredom, a nemaju nikakva druga primanja.

Ovi programi i aktivnosti uglavnom doprinose: proizvodnji bezbjedne hrane; povećanju nivoa obrazovanosti i kvalifikacija proizvođača; uvođenju novih tehnologija, podizanje kvaliteta života na selu i stvaranje povoljnijih uslova za život, itd. Mjere se odnose na programe i aktivnosti koje, zbog javnog interesa, ne mogu da se oslanjaju isključivo na privatnu inicijativu.

Mjere razvoja ribarstva se odnose na podršku razvoju morskog ribarstva i marikulture, kao i podrška razvoju slatkovodnog ribarstva i akvakulture.

Agrobudžet se definiše na godišnjem nivou i odražava tok sprovođenja agrarne politike. U posljednje vrijeme, akcenat je stavljen na unapređenje kvaliteta proizvoda (naročito mlijeka), ali i na dalje investicije u sektoru proizvodnje mlijeka, maslinarstva i povrtarstva i podršku udruženjima proizvođača. Više sredstava opredijeljeno je za uvođenje neophodnih standarda (npr. HACCP) i šema kvaliteta, kao i za organsku proizvodnju.

U tabeli 1. Prikazani su struktura i iznos Agrobudžeta za period 2010-2015.

Tabela 1: Struktura i iznos Agrobudžeta za period 2010-2015.

Vrsta mjere	Budžetska izdvajanja (nacionalni budžet; 000 EUR)					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Mjere tržišno - cjenovne politike	5.082	5.710	6.520	6.183	5.448	6.130
Mjere politike ruralnog razvoja	4.743	6.615	5.838	5.615	6.581	8.013
Podrška opštim uslugama, servisima, socijalni transferi u poljoprivredi i institucionalni razvoj	7.722	6.951	6.708	6.760	6.728	7.143
Ribarstvo	1.124	171	171	214	250	300
Program uprava	1.720	1.670	1.337	1.540	1.422	1.390
UKUPNO AGROBUDŽET	20.391	21.117	20.574	20.312	20.429	22.976
Procentualno učešće nacionalnog budžeta %	85,1	73,5	75,5	69,6	69,6	65,2
Procentualno učešće donacija %	6,0	5,2	4,1	6,8	6,9	19,2
Procentualno učešće kredita %	8,9	21,3	20,4	23,6	23,5	15,6

Izvor: MPRR, Agrobudžet

2. ANALIZA TRENUTNOG STANJA U POLJOPRIVREDI I RURALNIM PODRUČJIMA

2.1. Makroekonomski okvir i značaj poljoprivrednog sektora

2.1.1. Makroekonomski okvir

Nakon nekoliko godina koje su okarakterisane visokim rastom BDP-a (uslovljen sektorom nekretnina, građevinarstvom i turizmom), budžetskog suficita, rekordnog priliva direktnih stranih investicija, povećanja broja zaposlenih kao i dinamičnog razvoja bankarskog sektora, Crna Gora doživljava period krize i recesije tokom 2009. godine. Nakon ekonomskog oporavka u 2010. godini, postignut je realni rast BDP u 2011. godini od 3,2%, dok je u 2012. zabilježen pad od 2,5%. Negativni ekonomski trendovi bili su karakteristični za većinu zemalja u regionu, unutrašnje strukturne slabosti dovele su do značajnog usporavanja crnogorske ekonomije, sa slabim ali stabilnim oporavkom. U skladu sa podacima MONSTAT-a, prikazanim u Tabeli 2. realan rast BDP-a u 2013. godini iznosio je 3,3%.

Tabela 2: Osnovni makroekonomski indikatori u Crnoj Gori 2007-2013

Makroekonomski indikatori	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
BDP u tekućim cijenama (mil. EUR)	2.680,0	3.085,6	2.981,0	3.104,0	3.234,0	3.148,9	3.327
Realan rast BDP-a (%)	10,7	6,9	-5,7	2,5	3,2	-2,5	3,3
BDP po stanovniku (EUR)	4.280	4.908	4.720	5.006	5.211	5.075	5.356
Industrijska proizvodnja - stopa rasta (%)	0,1	-2	-32,2	17,5	-10,3	-7,1	10,6
Preradivačka industrija - stopa rasta (%)	9,3	-11,3	-38,6	-0,3	6,8	-10,1	-5,0
Inflacija, metoda potrošačke cijene (%)	4,2	8,5	3,6	0,7	2,8	5,1	0,3
Dolasci turista	1.150.000	1.188.100	1.207.700	1.263.000	1.373.500	1.439.500	1.492.006
Broj zaposlenih ⁹	156.408	166.221	174.152	161.742	163.082	166.531	171.474
Stopa nezaposlenosti (%) ¹⁰	19,4	16,8	19,1	19,7	19,7	19,7	19,5
Izvoz roba i usluga (mil. EUR)	1.156,4	1.226,4	1.027,8	1.157,7	1.382,6	1.389,4	1.390,1
Uvoz roba i usluga (mil. EUR)	2.305,7	2.880,5	1.948,8	1.960,5	2.099,6	2.166,4	2.065,5
Saldo izvoza i uvoza roba i usluga (mil. EUR)	-1.149,3	-1.654,1	-921,0	-802,9	-717,0	-776,9	-675,4
Direktne strane investicije – neto (mil. EUR)	524,9	567,6	910,9	552,0	389,1	461,1	323,9
Stopa siromaštva (%)	8,0	4,9	6,8	6,6	9,3	11,3	n/a

Izvor: MONSTAT, CBCG¹¹

2.1.2. Značaj poljoprivrede za nacionalnu ekonomiju

Kao jedan od ključnih sektora crnogorske ekonomije, poljoprivreda predstavlja najznačajniji izvor prihoda posebno stanovništva Sjevernog regiona, čije su mogućnosti ograničene kada je u pitanju ostvarivanje alternativnih prihoda.

⁹ Podaci iz administrativnih izvora MONSTAT-a.

¹⁰ MONSTAT, Anketna stopa nezaposlenosti za populaciju 15+.

¹¹ MONSTAT, Statistički godišnjaci 2008 - 2014., CBCG, Bilten (januar 2014)
http://www.cb-mn.org/index.php?mn1=publikacije&mn2=bilten_cbcg

U 2013. godini, prema zvaničnim podacima MONSTAT-a, BDP Crne Gore iznosio je 3,327 milijardi EUR. Učešće poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u ukupnom BDP-u u 2013. godini bilježi rast u odnosu na prethodnu godinu sa 7,4% na 8%.

Naime, u 2012. godini bruto vrijednost proizvodnje u sektoru poljoprivrede, šumarstva i ribarstva iznosila je 394,4 miliona EUR, dok je u 2013. godini bruto vrijednost proizvodnje iznosila 436,8 miliona EUR, što znači da je veća za 42,4 miliona EUR, ili 10,8%. Bruto dodata vrijednost u sektoru poljoprivrede šumarstva i ribarstva u 2013. godini iznosila je 266,9 miliona EUR i veća je za 34,9 miliona EUR ili 15% (indeks nominalnog rasta u 2013. godini iznosi 115). U Tabeli 3. prikazana je struktura crnogorskog BDP-a za 2011., 2012. i 2013. godinu.

Prerađivačka industrija, koja obuhvata sve prerađivačke sektore, uključujući prehrambenu industriju, iznosila je 137 miliona EUR ili 4,1% od ukupnog BDP. Samo na prehrambenu industriju, proizvodnju pića i preradu duvana odnosilo se 1,6%, što čini više od 1/3 učešća prerađivačkog sektora u ukupnom BDP-u.

Poljoprivreda kao sektor ima veliki potencijal u povećanju dodate vrijednosti primarne proizvodnje kroz preradu. Pored toga, bruto vrijednost poljoprivredne proizvodnje (zajedno sa šumarstvom i ribarstvom) – vrijednost ostvarenog prometa u poljoprivredi – iznosio je u 2013. godini 436 miliona EUR. Tabela 3 predstavlja strukturu crnogorskog BDP-a u 2011., 2012. i 2013. godini.

Tabela 3: Struktura BDP Crne Gore u 2011, 2012. i 2013. godini

NACEREV 2		Bruto dodata vrijednost u 2011, tekuće cijene, u 000 EUR	Bruto dodata vrijednost u 2012, tekuće cijene, u 000 EUR	Bruto dodata vrijednost u 2013, tekuće cijene u 000 EUR	Udio u BDP u 2011.	Udio u BDP u 2012.	Udio u BDP u 2013.
A	Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	256.726	232.012	266.886	7,94%	7,37%	8,0%
B	Vađenje ruda i kamena	35.725	33.591	36.067	1,10%	1,07%	1,1%
C	Prerađivačka industrija	162.535	135.462	136.986	5,03%	4,30%	4,1%
D	Snabdijevanje električnom energijom, gasom, parom i klimatizacija	65.424	89.708	137.229	2,02%	2,85%	4,1%
E	Snabdijevanje vodom, upravljanje otpadnim vodama, kontrolisanje procesa uklanjanja otpada i sl. aktivnosti	67.230	68.862	66.669	2,08%	2,19%	2,0%
F	Građevinarstvo	158.081	145.192	136.280	4,89%	4,61%	4,1%
G	Trgovina na veliko i trgovina na malo i popravka motornih vozila i motocikala	391.686	386.333	388.391	12,11%	12,27%	11,7%
H	Saobraćaj i skladištenje	150.880	130.287	125.738	4,67%	4,14%	3,8%
I	Usluge pružanja smještaja i ishrane	207.176	210.511	217.672	6,41%	6,69%	6,5%
J	Informisanje i komunikacije	164.957	154.588	148.352	5,10%	4,91%	4,5%
K	Finansijske djelatnosti i djelatnosti osiguranja	131.838	129.081	138.399	4,08%	4,10%	4,2%
L	Poslovanje nekretninama	219.875	226.273	227.155	6,80%	7,19%	6,8%
M	Stručne, naučne i tehničke djelatnosti	88.175	89.858	76.990	2,73%	2,85%	2,3%
N	Administrativne i pomoćne uslužne djelatnosti	26.755	29.352	37.363	0,83%	0,93%	1,1%
O	Državna uprava i odbrana i obavezno socijalno osiguranje	256.930	246.306	246.541	7,94%	7,82%	7,4%
P	Obrazovanje	139.272	142.854	138.824	4,31%	4,54%	4,2%
Q	Zdravstvo i socijalna zaštita	121.959	124.377	128.876	3,77%	3,95%	3,9%

R	Umjetničke, zabavne i rekreativne djelatnosti	39.807	38.834	45.222	1,23%	1,23%	1,4%
S	Ostale uslužne djelatnosti;	19.637	22.133	24.156	0,61%	0,70%	0,7%
+	Djelatnost domaćinstva kao poslodavca;						
T	Djelatnosti domaćinstava koji proizvode robu i usluge za sopstvene potrebe						
U	Djelatnosti eksteritorijalnih organizacija i tijela
	UKUPNO	2.704.668	2.635.614	2.723.796	83,63%	83,70%	81,9%
	Porezi na proizvode minus subvencije na proizvode	529.392	513.243	603.281	16,37%	16,30%	18,1%
	B D P (tekuće cijene)	3.234.060	3.148.857	3.327.077	100,00%	100,00%	100,0%

Izvor: MONSTAT¹²

Ukupan broj poljoprivrednih gazdinstava u Crnoj Gori je 48.870¹³. Od ovog broja, 48.824 su porodična poljoprivredna gazdinstava, dok je samo 46 njih registrovano kao poslovni subjekti. Prema podacima o zaposlenosti (podaci iz administrativnih izvora), poslovni subjekti u poljoprivredi zapošljavali su 2.771¹⁴ lice u 2013. godini. U odnosu na ukupan broj zaposlenih u Crnoj Gori, to je svega 1,6%. Ovim podatkom nijesu obuhvaćeni individualni poljoprivredni proizvođači. Međutim, prema podacima Popisa iz 2010. godine, u 48.824 porodična poljoprivredna gazdinstava, bilo je 98.341 radno angažovano lice, dok je 46 poslovnih subjekata zapošljavalo 608 lica. Obračunato u godišnjim radnim jedinicama u poljoprivredi je angažovano skoro 30% ukupno zaposlenih u Crnoj Gori, što ukazuje na veći udio zaposlenosti u poljoprivredi (3 - 4 puta) u odnosu na njen doprinos ukupnom BDP-u (obrazac poznat u većini zemalja EU28). Nakon uspostavljanja Centralnog registra poljoprivrednih gazdinstava, MPRR će biti jedan od administrativnih izvora za dostavu podataka o zaposlenima u ovom sektoru, što će dati realniju sliku o zaposlenosti u poljoprivredi.

Tabela 4: Relevantni pokazatelji za poljoprivrednu proizvodnju, 2007-2013

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
BDV poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u tekućim cijenama u hiljadama EUR	194.123	230.499	246.812	237.886	256.726	232.012	266.886
Udio poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u BDP (%)	7,2	7,5	8,3	7,7	7,9	7,4	8,0
BDV poljoprivrede, šumarstva i ribarstva po stanovniku u EUR ¹⁵	310,0	366,6	390,8	383,7	413,7	373,0	429,6
Zapošljavanje u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu							
Broj zaposlenih	2.698	2.780	2.819	2.224	2.292	2.505	2.771
Udio u ukupnom zapošljavanju	1,7	1,7	1,6	1,4	1,4	1,5	1,6
Trgovina poljoprivrednim proizvodima¹⁶							
Izvoz poljoprivrednih proizvoda (u hiljadama EUR)	40.750	43.675	41.967	50.841	57.292	63.957	62.619
Udio u ukupnom izvozu (%)	8,9	9,8	15,1	15,4	12,5	17,4	16,6

¹² Statistički godišnjak 2013 i 2014. godine.¹³ MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010. godine.¹⁵ Ovaj broj obuhvata samo pravna lica čija je osnovna djelatnost (statistički gledano) poljoprivreda. Broj zaposlenih je određen na osnovu evidencije koju vodi Centralni registar Poreske uprave. Poreska uprava vodi evidenciju samo onih zaposlenih u poljoprivredi koji su obveznici PDV-a. Imajući u vidu poreske olakšice (po Zakonu o PDV-u) za individualne poljoprivredne proizvođače, prema kojima oni nijesu u obavezi da plaćaju PDV ukoliko njihovi godišnji prihodi ne prelaze 18.000 EUR, onda je razumljivo zašto većina poljoprivrednih proizvođača koja je aktivna na svojim poljoprivrednim gazdinstvima nije registrovana u Poreskoj upravi.¹⁶ Kalkulacija izvedena na osnovu zvaničnih podataka MONSTAT-a, datih u tabelama 2 i 3.¹⁶ Poljoprivredni proizvodi klasifikovani po WTO klasifikaciji (nijesu uključeni proizvodi iz Glave 3 Carinske tarife i tarifnih brojeva 1604-1605 (ribe, ljuskari, mekušci i ostali vodeni beskičmanjci i prerađevine od njih). U kalkulaciji korišćeni zvanični podaci MONSTAT-a, koje MPRR dobija zvanično putem redovne procedure.

Uvoz poljoprivrednih proizvoda (u hiljadama EUR)	321.321	417.302	389.523	397.692	429.259	435.437	442.758
Udio u ukupnom uvozu (%)	15,5	16,5	21,8	23,8	23,5	23,6	24,9
Trgovinski bilans poljoprivrednih proizvoda (u hiljadama EUR)	-280.571	-373.627	-347.556	-346.851	-371.967	-371.480	-380.139
Pokrivenost uvoza izvozom (%)	12,7	9,7	10,7	12,8	13,3	14,7	14,1

Izvor: MONSTAT i MPRR

2.1.3. Spoljnotrgovinska razmjena poljoprivrednih proizvoda

Kada je u pitanju spoljnotrgovinska razmjena poljoprivrednih proizvoda, iz godine u godinu prisutan je trend rasta. U 2014. godini ukupna razmjena poljoprivrednih proizvoda iznosila je 567,97 mil EUR i veća je za 12,4% u odnosu na isti period 2013. godine.

Crna Gora je neto uvoznica hrane. Pokrivenost uvoza izvozom je i dalje na niskom nivou, iako je u periodu od 2007–2013. godine, generalno gledano, prisutan trend rasta. U 2014. godini pokrivenost uvoza izvozom iznosila je 20,7%.

Vrijednost uvoza poljoprivrednih proizvoda u 2013. godini iznosila je 470,6 mil EUR sa učešćem u ukupnom uvozu od 26,4%, dok je vrijednost izvoza iznosila 97,4 mil EUR i u ukupnom izvozu učestvovala je sa 29,2%. Već godinama unazad, glavni partneri, kako u uvozu, tako i u izvozu su zemlje CEFTA-e i EU, koje u ukupnoj razmjeni poljoprivrednih proizvoda učestvuju sa nešto više od 90%. Pojedinačno gledano, najznačajniji partner, kako u uvozu tako i u izvozu je Srbija.

Ako posmatramo strukturu proizvoda koji se uvoze, odnosno izvoze vidjećemo da nema značajnijih promjena iz godine u godinu. Najzastupljeniji proizvodi u uvozu su svježije meso, proizvodi na bazi žitarica, razni proizvodi za ishranu (gdje spadaju razni sosevi, začini, sladoled i sl.), zatim gazirana bezalkoholna pića, mlijeko i mliječni proizvodi, žive životinje i dr.

Kod izvoza, vino je i dalje jedan od glavnih izvoznih proizvoda. U ukupnom izvozu poljoprivrednih proizvoda u 2014. godini, vino je učestvovalo sa preko 14%. Ukupna vrijednost izvezenog vina u 2013. godini iznosila je 13,8 mil EUR. Sektor vina je prepoznat kao veoma bitan sektor za Crnu Goru. Osim vina, u posljednjih nekoliko godina prerađevine od mesa predstavljaju jedan od glavnih izvoznih proizvoda. Razvoj mesne industrije u Crnoj Gori je uticao i na značajnu izmjenu trendova u spoljnotrgovinskoj razmjeni kako u uvozu, tako i u izvozu, kao što je: rast vrijednosti uvoza svježeg svinjskog mesa koje se koristi kao sirovina, pad uvoza prerađevina od mesa zbog veće potrošnje domaćih proizvoda i rast izvoza prerađevina.

U Aneksu I dat je detaljan pregled uvoza i izvoza po grupama proizvoda.

2.2. Raspoloživi resursi i životna sredina

2.2.1. Zemljište

Kao jedan od najvažnijih prirodnih resursa, zemljišni pokrivač Crne Gore je veoma raznovrstan, karakterističan po heterogenim sistematskim jedinicama, što je posljedica raznolikosti uslova nastanka: matičnih supstrata različitih geoloških i litoloških svojstava, izražene forme reljefa, promjenjivosti klimatskih uslova i načina korišćenja. Preovladavaju zemljišta skromne plodnosti, kisjele reakcije, lakšeg mehaničkog sastava, često skeletna i plitka, što ima za posljedicu nizak apsorptivni kompleks, a samim tim malu sposobnost za zadržavanje vlage i hranljivih materija.

Površina poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori iznosi 309.241 ha, što predstavlja 22,4% teritorije Crne Gore.

Tabela 5: Poljoprivredno zemljište po kategorijama (u ha)

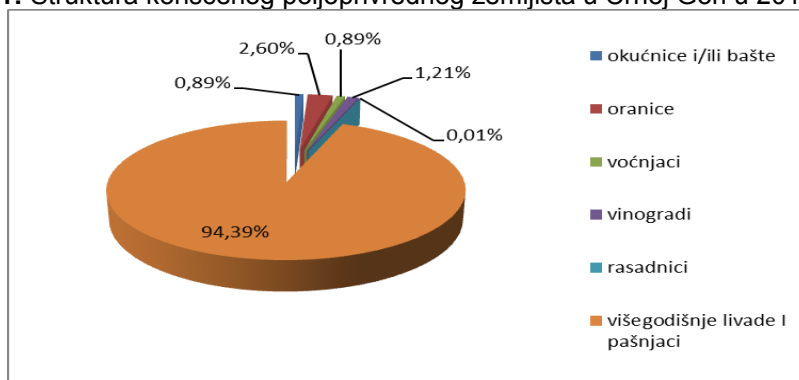
Poljoprivredno zemljište po kategorijama korišćenja	2013
Raspoloživo zemljište	309.241
a) okućnice i/ili bašte	1.992,1
b) oranice	5.812,1
c) voćnjaci (uključujući maslinjake)	1.974,9

d) vinogradi	2.701,8
e) rasadnici	32,1
Višegodišnje livade i pašnjaci	210.618,0
Ukupno korišćeno poljoprivredno zemljište	223.131,0

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

Od ove površine 95,2% pripada poljoprivrednim porodičnim gazdinstvima, a ostatak koji predstavlja 4,8% pripada poslovnim subjektima. Prosječno poljoprivredno gazdinstvo ima 4,6 ha iskorišćenog poljoprivrednog zemljišta¹⁷. Veliki broj neobrađivih površina posljedica je velikog udjela pašnjaka u ukupnoj površini poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori. Imajući u vidu površinu i strukturu poljoprivrednog zemljišta, sa 0,49 ha poljoprivrednog zemljišta po stanovniku, Crna Gora spada u grupu evropskih zemalja sa povoljnim zemljišnim resursima za razvoj poljoprivrede. Sljedeći grafik prikazuje strukturu poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori u 2013. godini.

Grafik 1: Struktura korišćenog poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori u 2013. godini

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

Uprkos značajnim zemljišnim resursima, ono je usitnjeno i raspoređeno na veliki broj porodičnih gazdinstava. Tako 31,6% ukupnog poljoprivrednog zemljišta čine parcele površine do 0,50 ha. Više od polovine gazdinstava (54,1%) koristi 0,10 ha do 1 ha poljoprivrednog zemljišta.

Čak 73% porodičnih gazdinstava posjeduju površine manje od 2 ha, dok samo 0,9% porodičnih gazdinstava imaju zemljišne površine veće od 100 ha, što čini 38% ukupnog korišćenog poljoprivrednog zemljišta. U Primorskom regionu, struktura (veličina gazdinstava) je najnepovoljnija, dok Sjeverni region ima najveći procenat gazdinstava koja koriste veće površine poljoprivrednog zemljišta.

Najkvalitetnije zemljište se nalazi u riječnim dolinama, kraškim poljima i visoravnima. Crnogorski reljef je karakterističan po padinama terena iznad 10° (65%), a padine između 5 - 10° čine 28%. Svega 7% teritorije ima nagib manji od 5° što omogućava intenzivnije korišćenje zemljišnih resursa u svrhe poljoprivrede bez značajnih erozivnih procesa. Oko 300 bujičnih basena su pogođeni erozijom, gdje količina prevezenih naslaga iznosi više od 2 miliona m³ godišnje.

Kvalitet zemljišta u Crnoj Gori sa stanovišta praćenja zagađenja je dobar, što znači da zemljište nije zagađeno teškim metalima i drugim zagađujućim materijama. Sa stanovišta plodnosti zemljišta, situacija je drugačija, jer su veći dio zemljišta plitka skeletna zemljišta niske plodnosti i niskog kapaciteta zadržavanja vlažnosti.

Kao teritorija sa najvećim brojem vodenih taloga u Evropi, usljed nepovoljnog vodnog bilansa, gotovo 35% površine ima problem nedostatka vode. Pogodnih zemljišta za navodnjavanje ima oko 51.000 ha, međutim, navodnjavanje se primjenjuje na svega 15 - 17% pomenutih površina.

Glavni problemi u pogledu zemljišta u Crnoj Gori se odnose na sljedeće:

- Promjena namjene zemljišta - prije svega, odnosi se na urbanizaciju, izgradnju industrijskih i drugih infrastrukturnih objekata. Ovaj problem je značajno istaknut u blizini naselja, dolina, oko riječnih tokova i u Primorskom regionu. Tačne brojke o prenamjeni zemljišta nijesu dostupne, ali ipak, radi ilustracije, nivo izgrađenosti obalnog područja (1 km od mora) u ovom trenutku iznosi 13,8%, što je prosjek u 38 evropskih zemalja. Međutim, ako se uzme u obzir planirana gradnja (već usvojeni

¹⁷ MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010. godine.

prostorni planovi) onda ta brojka dostiže skoro 46,5% što je znatno više nego u većini evropskih zemalja sa izuzetkom Belgije koja ima visoku stopu gustine naseljenosti¹⁸;

- Degradacija zemljišta kroz eksploataciju mineralnih sirovina (šljunak, pijesak, različite rude);
- Povećana koncentracija toksikanata (neorganskih i organskih) - uglavnom je rezultat neadekvatnog odlaganja komunalnog i industrijskog otpada ili emisije izduvnih gasova u blizini većih saobraćajnica;
- Proces erozije sve više postaje posljedica nekoordinisanog upravljanja zemljištem i gubitka biodiverziteta, kao i nerealizovanje mjera vezanih za sprečavanje erozije;
- Neadekvatni podaci u katastru.

Suštinu ovih problema čini nekoliko trendova i procesa:

- Demografski trendovi - napuštanje ruralnih područja i migracija ka urbanim sredinama (što takođe znači napuštanje tradicionalnog načina korišćenja zemljišta zbog kojeg je, kroz ekološki proces sukcesije, poljoprivredno zemljište izgubljeno ili je preraslo u šume);
- Loše upravljanje zemljištem - sistem upravljanja zemljištem je nerazvijen (ne postoji adekvatna zemljišna politika), nedostaju informacije i statistički podaci sa terena, monitoring i adekvatni ljudski i tehnički kapaciteti¹⁹. Ovo predstavlja ozbiljno ograničenje ako se uzme u obzir da je značajan dio poljoprivrednog zemljišta u državnom vlasništvu, a koje se može izdavati zainteresovanim investitorima²⁰.

Tržište zakupa poljoprivrednog zemljišta još uvijek je nerazvijeno zbog, prije svega, problema mentaliteta prilikom rješavanja imovinsko-pravnih odnosa naslijeđenje zemlje. Banke prihvataju zemljište kao garanciju (zalag) prilikom odobravanja kredita, ipak, kada je u pitanju poljoprivredno zemljište, njegova vrijednost se umanjuje zbog nerazvijenosti tržišta poljoprivrednog zemljišta. Izuzetak je zemljište u obalnom području ili parcele u urbanom području na dobroj lokaciji, koje se mogu iskoristiti za izgradnju stambenih objekata.

Dok je adekvatna upotreba raspoloživih zemljišnih resursa od velikog značaja za razvoj poljoprivrede u Crnoj Gori, većina prethodno navedenih pitanja zahtijevaju zajedničke akcije i koordinaciju institucija na nacionalnom i lokalnom nivou. Iz tog razloga, Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja mora biti sprovedena u skladu sa drugim startegijama Vlade Crne Gore kao što su Strategija održivog razvoja i Strategija regionalnog razvoja Crne Gore.

Jedan od takvih primjera su i zajednički naponi Ministarstva održivog razvoja i turizma, Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja i UNEP kancelarije u Beču kada je pokrenut Projekat "Podrška Crnoj Gori za razvoj Nacionalnih akcionih programa u skladu sa UNCCD 10-godišnjom strategijom i procesom izvještavanja prema UNCCD-u". Cilj Nacionalnog plana je da indentifikuje činioce koji doprinose dezertifikaciji i zagađivanju zemljišta i mjere neophodne za borbu protiv dezertifikacije. Predviđeno je njegovo donošenje za period od šest godina. Definisana je i Akcioni plan kao skup mjera i aktivnosti za sprovođenje Nacionalnog plana, sa utvrđenim rokovima za izvršenje i nosiocima poslova.

2.2.2. Prirodni uslovi i životna sredina

Crna Gora obiluje prirodnim resursima. Najznačajniji su biodiverzitet, vode, more i obala, zemljište i mineralne sirovine. Raspoloživost ovih resursa je proizvod različitih geografskih faktora i njihove interakcije, uključujući i položaj, topografiju, klimu i geološku istoriju.

Agrobiodiverzitet

Bogatstvo i raznovrsnost živog svijeta, odnosno biodiverzitet, prepoznatljiva je karakteristika Crne Gore, posebno kada se ima u vidu njena relativno mala površina. Agrobiodiverzitet ili genetički resursi za hranu i poljoprivredu, predstavlja jednu od najznačajnijih komponenti ukupnog biodiverziteta, a obuhvata sve životinje, biljke i mikroorganizme koji se koriste ili će se potencijalno koristiti za hranu i poljoprivredu.

¹⁸ Socio-ekonomska analiza obalnog područja Crne Gore, Upravljanje obalnim područjem Crne Gore, Ministarstvo održivog razvoja i turizma i UNEP/MAP, jul 2013. godine.

¹⁹ Uz podršku kredita Svjetske banke, Ministarstvo održivog razvoja i turizma spovodi projekat zemljišne registracije i upravljanja (LAMP) od 2010. godine (www.lamp.gov.me). Jedna od projektnih aktivnosti, kako je navedeno u Godišnjem planu rada Vlade Crne Gore, je izrada Studije o zemljišnoj politici.

²⁰ Zakon o državnom vlasništvu reguliše korišćenje, upravljanje i raspolaganje sa stvarima i ostalom robom koja pripada Crnoj Gori ili lokalnoj samoupravi. Državno vlasništvo, u smislu ovog zakona sastoji se od vlasničkog prava Države na pokretnosti i nepokretnosti monetarne fondove, hartije od vrijednosti i druga imovinska prava koja pripadaju Crnoj Gori ili lokalnoj samoupravi. Vlada propisuje način, proceduru, sklapanje ugovora, uslove prodaje i davanja u zakup državne imovine.

Brojne sorte i varijeteti gajenih biljaka, zatim rase i sojevi gajenih životinja, nastali kao rezultat vjekovne prirodne selekcije s jedne strane i planskog odabiranja i selekcije od strane čovjeka s druge strane, veoma su značajan resurs Crne Gore i predstavljaju biološki osnov za poljoprivredu i proizvodnju hrane.

Na sakupljanju, kolekcionisanju i istraživanju biljnih genetičkih resursa u oblasti poljoprivrede u Crnoj Gori radi se od sredine prošlog vijeka. Biotehnički fakultet ima bogatu kolekciju domaćih, odomaćenih i introdukovanih sorti vinove loze na Balkanu (408 genotipova – sorti). Potrebno je naglasiti da u banci gena postoji veoma vrijedna kolekcija Kratošije sa 17 varijeteta. Do sada je urađena inventarizacija na nekoliko lokaliteta i napravljena herbarska zbirka. Centar za suptropsko voće u Baru prati različite varijetete smokve i šipka.

Tokom više od 20 godina Biotehnički fakultet je formirao kolekciju od 200 gajenih i samoniklih vrsta pšenice. Značajan dio su autohtone populacije iz Crne Gore (113 uzoraka), 47 uzoraka je prikupljeno u drugim oblastima bivše Jugoslavije, dok je iz Italije dobijeno 40 uzoraka. Nažalost, zbog neredovne regeneracije 20 aksešena je izgubljeno tako da kolekcija sada broji 180 njih. Pored pšenice, istovremeno je sakupljeno 68 lokalnih populacija kukuruza, 5 raži, 10 ječma, 5 ova i 6 heljde. Do sada je kolekcionisano 52 genotipova krompira, 2 aksešena duvana, 11 uzoraka samoniklih populacija pelina i 13 vrsta, odnosno 45 uzoraka povrća. Od krmnog bilja do sada je kolekcionisano 7 genotipova *Medicago sp.*, 23 samonikle populacije crvene djeteline i 11 populacija ježevice, a aktivnosti će se širiti i na ostale krmne vrste.

Crnogorska banka biljnih gena uključuje i 6 veoma vrijednih poljskih kolekcija voćaka i vinove loze: masline, smokve i šipka ili nara (Centar za suptropske kulture u Baru), šljive i jabuke (Centar za kontinentalno voćarstvo, ljekovito i aromatično bilje u Bijelom Polju) i vinove loze (ogledno imanje Biotehničkog fakulteta u Podgorici).

Kroz učešće u međunarodnom SEEDnet projektu u periodu 2004-2011. na Biotehničkom fakultetu u Podgorici uspostavljena je banka gena poljoprivrednog bilja (MGB–Montenegrin Gene Bank) sa svom neophodnom opremom za kolekcionisanje i čuvanje sjemena biljnih vrsta, obezbijedena *ex situ* očuvanje-zanavljanje sjemena, opremljena laboratorija za kulturu biljnog tkiva i uspostavljen sistem za vođenje nacionalne baze. Podaci o crnogorskom genofondu su dostupni na web stranici (<http://genebank.btf.ac.me>), dok se od 2009. godine nakon potpisivanja Memoranduma o razumijevanju sa ECPGR-om, pasoški podaci o crnogorskim asešenima nalaze i na EURISCO-voj web stranici (<http://eurisco.ecpgr.org>).

Crna Gora, na svom relativno malom prostoru, ima značajan broj populacija gotovo svih vrsta stoke koje se gaje na prostorima Balkana. Sve te populacije su po svojim bitnim genetskim i fenotipskim osobinama vrlo specifične, ali i brojčano male. Nekih već ima tako malo da postoji realna opasnost da potpuno nestanu. Među njima je buša, autohtona rasa goveda malog okvira, prilagođena surovim uslovima držanja i autohtona rasa ovaca sa prostora Zetsko–bjelopavličke ravnice zvana zetska žuja ili žuja.

Najveći diverzitet autohtonih rasa je zastupljen u ovčarstvu, gdje dominiraju rase koje pripadaju skupini pramenki, i to: zetska žuja koja je dobro adaptirala na gajenje u aridnim područjima, bardoka koja se uzgaja u područjima uz granicu sa Kosovom i Albanijom, pivska ili jezero-pivska ovca koja se uzgaja u široj oblasti Durmitora i Sinjajevine, ljaba koja se izvorno uzgaja u oblasti Ulcinja, Krajine, Bara i Malesije i sora koje se uzgajaju na sjevero-istoku Crne Gore.

Domaća balkanska koza u Crnoj Gori se dominantno gaji u južnom i centralnom dijelu, gdje su manje povoljni uslovi za gajenje drugih preživara. Varijetet crvene boje kostreti smatra se autentičnim predstavnikom ove rase u Crnoj Gori.

Domaći brdski konj se uglavnom zadržao u brdsko–planinskom području centralnog i sjevernog dijela Crne Gore, dok se magarci, iako u malom broju, mogu naći na jugu Crne Gore, mada se njihove populacije drastično smanjuju.

Implementacijom Nacionalnog programa i akcionog plana očuvanja i održivog korišćenja genetičkih resursa u poljoprivredi (2008-2013), shodno definisanim prioritetima, uspostavljen je program „*in situ*” očuvanja genetičkih resursa u stočarstvu. Na poziv FAO-a nominovan je nacionalni koordinator i nadležna institucija, te uspostavljena nacionalna baza podataka za genetičke resurse u stočarstvu. Programom „*in situ*” očuvanja do sada je obuhvaćena autohtona rasa goveda buša, autohtone rase ovaca i to: žuja, sora, pivska pramenka – pivski i jezerski soj i ljaba, sa tendencijom širenja obuhvata. Nacionalna baza podataka za genetičke resurse u stočarstvu uspostavljena je kao sastavni dio evropske baze podataka EFABIS (Europe Farm Animal Base Information System) sa direktnim linkom na FAO bazu podatka-DAD-IS i redovno se ažurira.

Voda

Crna Gora je veoma bogata kada su u pitanju vodni resursi, koji se pojavljuju u raznovrsnim oblicima i u zavidnoj količini. Takođe, Crna Gora obiluje kvalitetnom vodom za snabdijevanje stanovništva. Sa prosječnim oticajem od 44 litara/s/km², zapreminski izraženo oko 19,5 km³/godišnje, Crna Gora spada u 4% svjetske teritorije sa najvećim prosječnim oticajem. Imajući pri tome u vidu činjenicu da se čak 95,3% vodotoka formira u Crnoj Gori, što znači sa izvorištem i slivnim područjem na teritoriji države, može se reći da je voda najveći prirodni resurs Crne Gore.

Crna Gora je planinska zemlja sa veoma izraženim promjenama u reljefu: 70% teritorije Crne Gore čine karbonatne sedimentne stijene (krečnjaci i dolomiti). Prosječne godišnje padavine u Crnoj Gori su preko 250 l/m². Karstifikovani tereni obezbjeđuju veliki broj izvorišta različitog kapaciteta. Povoljan geografski položaj i hidroekološki uslovi, postojanje velikog broja izvorišta sa veoma dobrim hemijskim i bakteriološkim parametrima, ekološki netaknuta i ekološki zaštićena teritorija koja garantuje kvalitet voda, potvrđuju bogatstvo Crne Gore u pijaćim vodama.

Međutim, iako je riječ o ograničenim i dragocjenim resursima, postoji niz problema vezanih za njihovu upotrebu, uključujući sljedeće:

- Otpuštanje otpadnih voda iz različitih izvora ili opštinskih otpusta (posebno u urbanim djelovima) predstavlja jedan od najvećih problema. Pored toga, poljoprivredne aktivnosti u riječnim basenima, posebno u Centralnom i Primorskom regionu, gdje je poljoprivredna proizvodnja intenzivnija, predstavljaju izvor zagađenja sa organskim materijama koje ulaze u riječne tokove;
- Pretjerana i neracionalna upotreba – opšta svijest o vodnim resursima je na niskom nivou pa se Crna Gora suočava sa situacijom gdje nivo potrošnje vode prelazi nivo dostupnih resursa, posebno tokom ljetnijih mjeseci i na određenim lokacijama. Poseban problem je činjenica da građani ne izmiruju račune za potrošnju vode u domaćinstvima. Ovaj problem dodatno pogoršavaju loši tehnički uslovi mreže za snabdijevanje vodom, koji uzrokuju velike gubitke (30-80%), što čini cijeli sistem neracionalnim;
- Degradacija riječnih tokova i slivova usljed eksploatacije mineralnih sirovina u riječnim koritima, ali i u ekosistemima riječnih slivova, koja ometa dinamiku hidroloških procesa. Problem je posebno evidentan u nižim djelovima riječnih tokova, gdje su ove aktivnosti u potpunosti promijenile hidrološki i ekološki režim.

Zbog svoje višestruke važnosti i načina korišćenja, vodni resursi spadaju u nadležnosti nekoliko različitih institucija i sektora. Pored toga, još uvek ne postoji integrisani sistem upravljanja vodama, a pitanje vode nije adekvatno integrisano u različite sektorske politike. Zbog nedostatka umrežavanja i informacionog sistema, tačno stanje u hidrološkim i ekološkim parametrima i njihovi međuodnosi nijesu poznati. Pored toga, informacije o stanju vodnih resursa su relativno ograničene, nesistematične i dolaze kao rezultat monitoringa standardnih hemijskih i fizičkih parametara i podataka koji se odnose na snabdijevanje vodom.²¹

Navodnjavanje u uslovima Crne Gore je osnovna mjera i preduslov za uvođenje stabilne poljoprivredne proizvodnje. Voda koja se koristi za navodnjavanje u Crnoj Gori je prilično dobrog kvaliteta.

Uprava za vode vrši upravljanje nad vodama i vodnim resursima. MPRR je resorno ministarstvo koje je, zajedno sa glavnim inspektorom za vode, nadležno za kontrolu sprovođenja Zakona o vodama.

Klimatske promjene i kvalitet vazduha

Klimatske promjene koje se dešavaju predstavljaju jednu od najvećih prijetnji sa kojima se suočava čovječanstvo, kako na planu očuvanja životne sredine tako i na ekonomskom i društvenom planu.

Atmosferski gasovi koji stvaraju efekat staklene bašte su prvenstveno ugljen-dioksid (CO₂) i vodena para (H₂O), i gasovi kao što su metan (CH₄), azot-suboksid (N₂O) i troposferski ozon (O₃). Poljoprivreda je važan izvor metana (CH₄) i azotsuboksida (N₂O).

Glavni izvori metana (CH₄) su polja prirodnog gasa, stočarstvo (emisije metana usljed unutrašnje fermentacije životinja doprinose 36% ukupnoj emisiji metana u atmosferu) i organski otpad (anaerobno razlaganje organskog otpada sa metanogenim bakterijama). Glavni izvor azotsuboksida (N₂O) je poljoprivreda usljed korišćenja stajskih i mineralnih đubriva sa visokim sadržajem azota. Za emisiju azotsuboksida, poljoprivredni sektor je odgovoran za 97% ukupne emisije.

²¹ Platforma za razvoj Nacionalne Strategije održivog razvoja, 2014-2020, maj 2014. godine.

Najbolja praksa za smanjenje emisija amonijaka iz poljoprivredne proizvodnje uključuje: sprovođenje dobre poljoprivredne prakse, korišćenje savremene tehnike đubrenja, savremeno skladištenje đubriva, uvođenje posebnih uslova smještaja i ishrane stoke, nadzor nad primjenom organskih i mineralnih đubriva, kao i primjenom pesticida, podsticanje upotrebe organskih đubriva i bioloških sredstava za zaštitu biljaka²².

U poljoprivrednom sektoru se proizvodi znatna količina otpada biljnog i životinjskog porijekla. Nepostojanje sistema sakupljanja poljoprivrednog otpada (sa izuzetkom nekih pojedinačnih domaćinstava) dovodi do nekontrolisanih emisija GHG.

Uticaj klimatskih promjena na poljoprivredu

Poljoprivreda je jedan od najranjivijih sektora kada su u pitanju klimatske promjene, s obzirom da poljoprivredna proizvodnja direktno zavisi od klimatskih faktora, pa je zbog toga najveći izazov u prilagođavanju očekivanim efektima klimatskih promjena.

Crna Gora pripada jednom od regiona koji će trpjeti negativne posljedice klimatskih promjena po zdravlje stanovništva, ekonomski razvoj, dostupnost prirodnih izvora, proizvodnju hrane itd. U isto vrijeme, kao zemlja u razvoju, Crna Gora nema značajan udio u globalnom zagađenju atmosfere. Naprotiv, zahvaljujući relativno velikim šumskim područjima i pokrivenosti vegetacijom, Crna Gora doprinosi stabilizaciji sadržaja ugljen-dioksida u atmosferi²³.

Klimatske promjene mogu negativno uticati na plodnost zemljišta, zbog povećane osjetljivosti organske materije u zemljištu, ali i usljed povišenih temperatura postoji rizik od pojave ekstremnih suša, ali i većih količina padavina i pojave erozije tla.

Većina klimatskih promjena najviše će se odraziti na korišćenje i dostupnost vode, jer mogu da dovedu do smanjenja godišnje količine vode koja je na raspolaganju za poljoprivredu u mnogim djelovima, zbog očekivanog smanjenja ljetnjih kiša - naročito u južnim djelovima Evrope.

Šumarstvo

Prema podacima iz Nacionalne inventure šuma za 2010. godinu (NIŠ), šume zauzimaju 60% teritorije Crne Gore (826.782 ha), a neobrasla šumska zemljišta dodatnih 9,7% (137.480 ha). Ukupne drvene zalihe u šumama Crne Gore procjenjuju se na 133 miliona m³, od čega je 104 miliona m³ u šumama koje su pristupačne van zaštićenih područja ili drugih režima zaštite. Ukupni godišnji prirast u svim šumama u Crnoj Gori iznosi 3,2 miliona m³, a u privrednim šumama 2,6 miliona m³.

Uprkos povoljnoj strukturi šumskih ekosistema i značaju sektora šumarstva u ukupnoj privredi Crne Gore, slijedi pregled ključnih problema kojima se treba pozabaviti u budućem periodu:

- Jedan od glavnih problema su ilegalne aktivnosti u sektoru šumarstva, što se odnosi na neodrživu sječu šume, što za posljedicu ima kako ekonomske (podsticanje sive ekonomije i izvoz trupaca), tako i ekološke negativne efekte (negativan uticaj na šumske ekosisteme, što dodatno smanjuje mogućnosti poboljšanja kvaliteta i produktivnosti šumskih staništa);
- Za održivo gazdovanje šumama, što podrazumijeva održavanje njihovih ekonomskih, socijalnih i ekoloških funkcija, i dalje nedostaju: adekvatne informacije (o šumskim staništima, važnim i ugroženim vrstama, ekosistemima i njihovom ekonomskom značaju), stručno osoblje obučeno za primjenu savremenih metoda za upravljanje šumama, kao i savremenog monitoringa i upravljanja sistemom;
- Vlasnička struktura šumskog zemljišta ima veliki uticaj na njegov kvalitet, jer se, usljed nestručnog korišćenja od strane vlasnika, kvalitet šume u privatnom vlasništvu²⁴ ne poboljšava;
- Problemi sa infrastrukturuom, u prvom redu sa šumskim putevima su evidentni, jer nijesu izgrađeni u skladu sa standardima koji doprinose adekvatnijoj zaštiti. Jedan od problema koji su specifični za ovaj sektor su šumski požari, koji su postali intenzivniji u posljednjih nekoliko godina, kao i povećana tendencija sušenja pojedinih vrsta drveta izazvanih biljnim štetočinama i bolestima.

²² Nacionalna strategija upravljanja kvalitetom vazduha sa Akcionim planom za period 2013-2016. godine.

²³ Izvor: Drugi nacionalni izvještaj Crne Gore o klimatskim promjenama prema okvirnoj Konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC) 2014. godine.

²⁴ Ukupno 32,7% šuma je u privatnom vlasništvu, dok je preostalih 67,3% u vlasništvu države. Međutim, postoje naznake da je udio šuma u privatnom vlasništvu povećan i da dostiže 49% usljed ažuriranja podataka iz katastra i tekućeg procesa restitucije. Takođe, udio privatnih šuma povećava se i zbog zarastanja poljoprivrednog zemljišta koje godinama nije obrađivano. Izvor: Nacionalni plan sprovođenja Štokholmske konvencije za period 2014-2021. godine, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, oktobar 2013. godine. Ove brojke potvrđene su i u Nacionalnoj inventuri šuma, koja je rađena u okviru FODEMO projekta 2010. godine, gdje se navodi da je 49,5% u privatnom vlasništvu, dok je preostalih 50,5% državno.

Upravljanje šumama u Crnoj Gori je neophodno poboljšati kako bi se ostvarila njihova funkcija zaštite životne sredine, ali i njihova proizvodna i društvena funkcija. Da bi se to postiglo, potrebno je da se stvore određeni preduslovi kao što su unapređenje informatičke baze za šumska staništa, integracija zahtjeva EU koji su navedeni u Naturi 2000 u planove razvoja šuma i programa gazdovanja šumama, uvođenje lanca odgovornosti i kontrole cirkulacije proizvoda od drveta, unapređenje sistema zaštite od požara i jačanje kapaciteta u okviru sektora.

Šume su od vitalne ekonomske važnosti za stanovništvo u ruralnim područjima, gdje je šuma jedan od glavnih izvora prihoda i energije za grijanje.

Državnim šumama u Crnoj Gori upravlja Uprava za šume sa sjedištem u Pljevljima, dok šumama na području nacionalnih parkova upravlja Javno preduzeće "Nacionalni parkovi Crne Gore".

2.2.3. Ruralna područja

Prema OECD metodologiji, cjelokupna teritorija Crne Gore mogla bi se smatrati ruralnom. Međutim, imajući u vidu izražene nejednakosti između teritorijanih jedinica na lokalnom nivou (opština) i uzimajući u obzir ostale specifičnosti vezane za Crnu Goru, predložen je sljedeći pristup za definisanje ruralnih područja: ukoliko opština ima preko 10.000 stanovnika u urbanim centrima, tj. u naseljima koja MONSTAT klasifikuje kao urbana i koja administrativno pripadaju urbanim centrima, ova naselja nijesu klasifikovana kao ruralna područja, dok preostali dio teritorije te opštine jeste. S druge strane, opštine koje su u Popisu 2011. godine imale manje od 10.000 stanovnika koji žive u urbanim naseljima, klasifikovana su kao ruralna područja. Predložena podjela je najbolji odraz trenutne situacije u Crnoj Gori.

Tabela 6: Prikaz broja urbanog i ruralnog stanovništva po regionima

Region	Broj stanovnika	Urbano stanovništvo		Ruralno stanovništvo	
		Broj	%	Broj	%
Primorski	148.683	86.707	58,3	61.976	41,7
Središnji	293.509	233.640	79,6	59.869	20,4
Severni	177.837	71.673	40,3	106.164	59,7
Crna Gora ukupno	620.029	392.020	63,2	228.009	36,8

Izvor: MONSTAT, Popis stanovništva 2011. godine.

Demografski trendovi u Crnoj Gori

Popis (2011) potvrdio je nastavak trenda starenja i sporiji rast broja stanovnika Crne Gore. U kombinaciji sa unutrašnjim i spoljašnjim migracijama, to značajno utiče na promjenu demografske slike Crne Gore. Trendovi rasta broja stanovnika za period 1981-2011. godine, predstavljeni su u Tabeli 7.

Tabela 7: Trendovi stanovništva u Crnoj Gori 1981-2011

Godina popisa	Stanovništvo	Period	Povećanje/Smanjenje (period)	Prosječna godišnja stopa rasta
1981	584.310	1971-1981	54.706	9,9
1991	615.035	1981-1991	30.725	5,1
2003	620.145	1991-2003	26.641	
2011	620.029	2003-2011	-116 ²⁵	

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2013. godine.

Prema podacima MONSTAT-a, stanovništvo Crne Gore se u razdoblju od 1981. godine do danas uvećalo, ali je taj rast veoma neujednačen po regionima. Pri svakom popisu, uočava se povećanje broja stanovnika u Središnjem i Primorskom regionu, dok je u Sjevernom regionu prisutan pad..

Postoje dva uočljiva trenda u migraciji stanovništva između dva popisa (2003. i 2011. godine): prvi je značajna migracija iz Sjevernog regiona, a drugi je migracija iz ruralnih u urbana područja.

Crna Gora je zemlja gdje veliki broj stanovništva čini starija populacija. Od 1981. godine, kada je stopa priraštaja stanovništva iznosila 11,8% ista je u konstantnom padu tako da je u 2012. godini iznosila 2,5%. Prosječna starost u Crnoj Gori prema Popisu stanovništva 2011. je 34 godine. Ruralna naselja u svim opštinama imaju mnogo nepovoljniju starosnu strukturu od gradskih, tj. u nekim ruralnim naseljima prosječna starost stanovništva je i iznad 50 godina.

²⁵ Negativan trend kretanja broja stanovnika za period 2003 - 2011. godine, nastao je zbog različite metodologije koja se koristila tokom Popisa stanovništva 2011. godine.

Prethodno navedeno doprinijelo je nejednakom razvoju Centralnog, Sjevernog i Primorskog regiona Crne Gore. Sjeverni region predstavlja više od 50% teritorije države, ali ga naseljava manje od trećine ukupnog stanovništva. S druge strane, gotovo jedna četvrtina stanovništva u Crnoj Gori naseljava nešto iznad 10% teritorije, koja se nalazi u Primorskom regionu.

Tabela 8: Regioni Crne Gore, osnovni indikatori

Region	Stanovništvo	Površina (km ²)	Gustina naseljenosti	Stanovništvo %	Teritorija %
Sjeverni	177.837	7.304	24,35	28,7	52,9
Centralni	293.509	4.917	59,69	47,3	35,6
Primorski	148.683	1.591	93,45	24,0	11,5

Izvor: MONSTAT, Popis stanovništva 2011. godine.

U tabeli 9. je prikazana radna snaga na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima po polu i starosnoj strukturi. Prema tabeli oko 38% nosioca porodičnih poljoprivrednih gazdinstava je iznad 55 godina. Od ukupnog broja porodičnih poljoprivrednih gazdinstava oko 13% su žene.

Tabela 9: Radna snaga na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima po polu i starsnoj strukturi

Kategorija	Radna snaga ukupno	Nosilac gazdinstva		
		Ukupno	Muški	Ženski
Do 24 godine	6.717	344	307	37
Između 24 i 34 godine	11.340	2.387	2.228	159
Između 35 i 44 godina	15.675	5.993	5.540	453
Između 45 i 54 godina	21.562	11.675	10.769	906
Između 55 i 64 godine	19.849	12.197	10.657	1.540
65 godina i više	23.198	16.228	13.037	3.191
Crna Gora ukupno	98.341	48.824	42.538	6.286

Izvor: MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010. godine.

Zbog toga je, među ključnim ciljevima za razvoj ruralnih područja, povećanje i diverzifikacija dohotka i smanjenje nominalne i skrivene nezaposlenosti članova domaćinstava. Aktivnosti koje treba preduzeti u pravcu ostvarenja ciljeva su: izgradnja lokalnih institucija, finansijska podrška razvoju ruralnih područja, razvoj nepoljoprivredne ekonomije, razvoj poljoprivrede, revitalizacija postojeće i izgradnja nedostajuće ruralne infrastrukture i sl. Razvoj i diverzifikacija ruralne ekonomije može se postići ulaganjem u otvaranje malih preduzeća, zanatskih radnji, poboljšanje smještajnih kapaciteta za razvoj seoskog turizma i razvoj preduzetništva. Poboljšanje ruralne infrastrukture omogućiće smanjenje regionalnih dispariteta i povećanje atraktivnosti ruralnih područja i poboljšanje životnog standarda.

Infrastruktura

Dobra infrastruktura doprinosi boljem kvalitetu života, smanjenju migracije i depopulacije. Putna infrastruktura je jedna od ključnih pretpostavki za razvoj ruralnih područja, jer pospješuje bolju povezanost sa krajnjim kupcem, lakši plasman proizvoda, a samim tim i obezbjeđivanje dodatnih prilika za sticanje prihoda. To je takođe i jedan od važnijih preduslova za razvoj ruralnog turizma. Postoji dosta ruralnih područja sa loše razvijenom saobraćajnom, socijalnom i ekonomskom infrastrukturom. Npr., udaljenost prehrambenih prodavnica i osnovnih škola, je u prosjeku 3 - 4 km, a srednjih škola i banaka 10 km. Udaljenost autobuske stanice je na 2,5 km, a pošte u prosjeku oko 7,5 km. Pored toga je i loše fizičko stanje vodovodne mreže, struja nije dovedena u sva sela, a ne postoji ni razvijena telekomunikaciona mreža uključujući i mogućnost korišćenja interneta.

Dužina crnogorske putne mreže iznosi 6.352,8 km, od čega 931,9 km čine glavni putevi, 850,9 km regionalni putevi, dok su lokalni putevi oko 4.570 km. U okviru ukupne putne mreže državnih puteva postoji 312 mostova i 136 tunela, što je posljedica vrlo nepovoljnog reljefa.

Nedovoljno razvijena putna mreža u Crnoj Gori posljedica je limitirajućih faktora koji otežavaju ili ograničavaju funkcionalno povezivanje unutar Crne Gore, kao i njeno povezivanje sa neposrednim okruženjem.

Zbog svega navedenog, za očekivati je da će doći do daljeg ekonomskog slabljenja i depopulacije udaljenijih ruralnih područja, ukoliko nacionalne politike ne obezbijede povoljnije uslove za život i povoljniji ekonomski ambijent u ovim oblastima.

Turizam u ruralnim područjima

U sklopu ekonomije turizma, ruralni turizam podrazumijeva turističku valorizaciju agrarnih područja, prirodnih resursa, kulturnog nasljeđa, vjerskih spomenika, lokalnih tradicionalnih običaja, kao posebno oblikovanje turističke proizvodnje i brend, što sve zajedno čini identitet područja i zadovoljava potrebe gostiju u smislu smještaja, usluga, hrane, pića, rekreacije, sportskih aktivnosti i događaja.

Nakon sticanja nezavisnosti, turistički sektor bilježi rekordno povećanje u prihodima i u broju noćenja. U 2014. godini, turizam je generisao, direktno i indirektno, 728,8 mil EUR, što je za 1,8% više u odnosu na 2013. godinu. Prema prognozama, prihodi od turizma će rasti 8,6% na godišnjem nivou (u realnim okvirima), dok će zapošljavanje koje direktno i indirektno generiše turizam, rasti po prosječnoj realnoj stopi od 5,8%. Prema strukturi ukupnog broja noćenja ostvarenih u 2012. godini, primorski gradovi čine 96,8%, slijedi planinska oblast od 1,2% do 1,1%, dok se u Podgorici, kao i drugim turističkim mjestima ostvari 0,9% noćenja na godišnjem nivou.

Crnu Goru je 2014. godine posjetilo 1.517.376 inostranih turista, što je 1,70% više u odnosu na 2013. godinu. Povećan broj turista je također uticao i na povećanje broja noćenja, gdje 2014. bilježimo broj od 9.553.783 noćenja, što je za 1,51% više u odnosu na 2013. godinu.

Prihod od turizma u Sjevernom regionu ima veoma mali udio u ukupnom turističkom prometu Crne Gore. Turistička ponuda u Centralnom regionu i na planinama i dalje je nepotpuna i nedovoljna da privuče veći broj turista. Hoteli rijetko nude nešto drugo osim osnovnu uslugu smještaja i hrane, mada postoje izuzeci. Postoje neke značajne pozitivne promjene, kao što su: urbanističko planiranje i usvojeni strateški dokumenti, otvaranje nekoliko hotela sa visokim nivoom usluge i sl. Ipak, ova poboljšanja u turizmu i infrastrukturi nijesu ni blizu onome što je potrebno na sjeveru Crne Gore.

Međutim, treba sagledati važnost ruralnog turizma, jer je to interakcija poljoprivredne proizvodnje, prezentovanje tradicije, tradicionalne gastronomije i turističkih usluga. Jednom riječju, u pitanju je korišćenje već postojećih resursa. Stoga, razvoj ruralnog turizma se bazira na održivom razvoju, kroz revitalizaciju već postojeće, tradicionalne gradnje odnosno baštine, kojoj se daje nova namjena – turistička. Planiranjem potpunije obnove, valorizacije i zaštite turističkih potencijala stvara se integralni turistički proizvod koji je vezan uz realizaciju programa revitalizacije ruralnog prostora, program razvoja, ali i program brendiranja turističke ruralne destinacije. Ruralni turizam, posebno turizam na poljoprivrednom gazdinstvu je zato bitan dio ukupnog, održivog razvoja.

Tabela 10: Udio noćenja po različitim turističkim mjestima²⁶

Vrsta turističkih mjesta	Noćenja (u 000)	Udio mjesta u ukupnom broju (u %)	Stopa promjene 14/13 (u %)
Primorska mjesta*	9.258	96,9	1,4
Planinska mjesta**	90	1,0	-16
Ostala turistička mjesta ***	75	0,8	33,9
Glavni grad	128	1,3	9,9
Ostala mjesta****	2	0,0	-26,1
Ukupno	9.453	100,0	1,5

*Ulcinj, Bar, Budva, Tivat, Kotor i Herceg Novi

** Žabljak, Kolašin, Plav, Plužine, Rožaje i Andrijevica

*** Bijelo Polje, Berane, Mojkovac, Nikšić, Šavnik, Pljevlja i Cetinje

**** Danilovgrad

Izvor: MONSTAT, 2015.

2.3. Struktura i trendovi poljoprivredne proizvodnje

Poljoprivredna gazdinstva u Crnoj Gori nijesu specijalizovana. Oko 80% svih poljoprivrednih gazdinstava su gazdinstva mješovitog tipa, a samo 8,0% od ukupnog broja gazdinstava su tzv. specijalizovana gazdinstava za uzgoj svinja i živine, zatim slijedi 4,5% gazdinstava za gajenje mješovitih biljnih kultura i uzgoja mješovitih

²⁶ MONSTAT, Saopštenje br. 27 od 20. februara 2015. godine -

<http://www.monstat.org/userfiles/file/turizam/dolasci%20i%20nocenja%202014/godisnja/Turizam%20u%20Crnoj%20Gori%20-%202014.pdf>

vrsta stoke. Samo 2,9% predstavljaju neklasifikovana gazdinstva (kao npr. porodična gazdinstva sa malim baštama)²⁷.

2.3.1. Primarna proizvodnja

2.3.1.1. Biljna proizvodnja

Biljnu proizvodnju karakteriše veliki broj malih poljoprivrednih gazdinstava koja uzgajaju različite biljne kulture. Povoljni prirodni uslovi omogućavaju uzgoj citrusa i kontinentalnog voća, kao i gotovo svih vrsta povrća.

Prema podacima Popisa poljoprivrede 2010. oko 14.000 gazdinstava se bavi proizvodnjom voća i povrća, što predstavlja 32,7% ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava. U skladu sa zvaničnim statističkim podacima za 2013. godinu, biljna proizvodnja obuhvata 12.513 ha.

Sektor primarne biljne proizvodnje karakterišu određene zajedničke slabosti: usitnjenost proizvodnje, slaba vertikalna integracija, mali obim proizvodnje, nizak tehnološki nivo, neujednačen odnos kvalitet/cijena, visoka proizvodna cijena po jedinici i nedostatak kapaciteta za skladištenje.

Voćarstvo

Voćnjaci zauzimaju površinu od 1.856,1 ha u 2013. godini, što je 27,7% veća površina u odnosu na Popis iz 2010. godine.

Prema podacima Sektorske studije za voće i povrće (2014), najveći udio bilježi proizvodnja agruma (24,4%) i šljiva (24,2%). Agrumi su najzastupljenije voće južne regije i u njihovoj strukturi najveće učešće zauzima mandarina, koja se u značajnoj mjeri uzgaja plantažno i svoje mjesto nalazi na inostranom tržištu. U sjevernoj regiji, šljiva je dominantna voćna vrsta i uglavnom se koristi za proizvodnju rakije, dok se manji dio prerađuje u džemove i slatko, suši ili konzumira u svježem stanju. Proizvodnja jabuka sa učešćem od 15,8% i smokve sa 11,1% takođe je značajna.

Osim bresaka, malina, jagoda i agruma, ostale voćne vrste se uglavnom ekstenzivno gaje bez primjene agro-tehničkih mjera (okopavanje, đubrenje, rezidba, zaštita od štetočina i mraza, navodnjavanje itd.). Površine važnijih voćnih vrsta se statistički prate i stanje u 2013. godini je prikazano u tabeli 11.

Tabela 11: Proizvodnja voća u 2013. godini

Voće	Ukupna proizvodnja (t)
Šljive	11.736,8
Jabuke	7.065,5
Mandarine	4.396,0
Kruške	1.845,2
Breskve	1.549,9

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

Organska proizvodnja voća u Crnoj Gori nije dovoljno razvijena shodno raspoloživim potencijalima. Trenutno je registrovano 123 proizvođača organskog voća. Interes za bavljenje ovim vidom poljoprivrede postoji, a proizvodnja je uglavnom skoncentrisana na sjeveru Crne Gore.

Vinogradarstvo

Prema podacima Statističkog godišnjaka 2014, pod vinogradima je 2.702 ha. U ukupnoj proizvodnji dominira proizvodnja vinskih sorti, prvenstveno crvena vina sorte Vranac i Kratošija, a među bijelim vinskih sortama nazastupljeniji su Krstač i Chardonnay. U odnosu na popis iz 2010. godine, primjetan je značajan trend rasta površina pod vinogradima i to sa (introdukovanim) stranim sortama, kao što su Cabernet Sauvignon i Merlot za crvena, a Chardonnay za bijela vina.

U Centralnom registru proizvođača grožđa i vina koji se vodi u MPRR registrovano je 505 proizvođača.

Manji proizvođači uglavnom gaje sorte grožđa koje se koriste za proizvodnju vina (94,1%), dok stonice sorte čine svega 5,9%. Najčešće stonice sorte su Cardinal, Victoria, Ribijer, Afuz Ali i ostale.²⁸

²⁷ MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010. godine.

²⁸ Centralni registar proizvođača grožđa i vina, MPRR.

U strukturi zasada kompanije „13. jul - Plantaže“ AD dominantne su vinske sorte grožđa koje čine 92%, dok stone sorte čine oko 8% zasada. Sorte grožđa koje se koriste za proizvodnju crvenih vina zauzimaju 67% vinograda, dok bijele sorte zauzimaju 25%.

Prema Popisu poljoprivrede 2010., ukupna površina vinograda koja se navodnjava iznosi 2.440 ha ili 92,2%. Vinogradi u vlasništvu poslovnih subjekata uglavnom su snabdjeveni sistemom za navodnjavanje (99,7% površina koje se navodnjavaju), dok je na porodičnim gazdinstvima taj procenat manji (73,6%).

Organska proizvodnja grožđa u Crnoj Gori nije razvijena, iako postoji mogućnost za njen razvoj na određenim izolovanim lokalitetima. Prema podacima Monteorganike²⁹, trenutno su registrovana dva proizvođača organskog grožđa sa ukupno 1 ha vinograda.

Maslinarstvo

Maslina je najstarija suptropska kultura na crnogorskom primorju sa tradicijom gajenja dužom od 2000 godina. Većina maslinjaka su stari zasadi (oko 70 %, prosječne starosti 200-300 godina) koji se nalaze na teže pristupačnim terenima, a posljednjih godina uspostavlja se i manje zastupljena plantažna proizvodnja (118,8 ha, MONSTAT, 2014). Broj maslina u Crnoj Gori je 489.520 što je u proteklih desetak godina konstantan rast (između ostalog i zahvaljujući realizaciji agrobudžetskih mjera čiji je cilj zasnivanje novih, rekonstrukcija i revitalizacija postojećih zasada). Najviše zastupljene su domaće sorte Žutica (65%), Crnica, Sitnica, Lumbardeška i Drobica. Posljednjih godina primjetan je trend sadnje introdukovanih stonih sorti poput Picholine, Arbequina, Leccino, Coratina. Ove sorte treba da nadomjeste nedostatak stonih sorti u domaćem sortimentu i omoguće gajenje masline u zonama kritičnim zbog zimskih mrazeva.

U Crnoj Gori ne postoje velike površine pod maslinama u privatnom vlasništvu (6 ha posjeduje samo 12 porodičnih gazdinstava), već dominiraju manji posjedi. Veći kompleksi postoje na području Luštice sa 20.000 i Ulcinju – Valdanos sa 80.000 stabala.

Crnogorsko maslinarstvo karakterišu izražene varijacije u godišnjim prinosima (od 300 tona maslina godišnje u lošim godinama berbe, pa do 2.600 tona maslina u plodnim rekordnim godinama, MPRR) Jedan od razloga je i neadekvatno, neredovno i nepotpuno sprovođenje agrotehničkih mjera. Naime, prosječna visina stabala u Crnoj Gori je 7-10, pa u nekim slučajevima čak i do 15 metara što onemogućava izvođenje adekvatnih agrotehničkih mjera i otežava berbu tresaćima.

Organska proizvodnja maslina u Crnoj Gori nije razvijena iako postoji mogućnost za njenim razvojem na određenim izolovanim lokalitetima (npr. Luštica, Valdanos). Trenutno je registrovan samo jedan proizvođač organskih maslina, dok je jedan proizvođač u prelaznom periodu.

Ratarstvo

Dominantne ratarske kulture u Crnoj Gori su: kukuruz, pšenica, ječam, lucerka i djetelina.

U odnosu na popis iz 2010. godine, uočava se trend rasta površina pod svim žitaricama do 2013. godine. Površine pod pšenicom, ječmom i raži su udvostručene u odnosu na popis 2010. godine. Prema statističkim podacima, u tabeli 12 su prikazane ukupni prinosi važnih ratarskih kultura.

Tabela 12: Ukupna proizvodnja žitarica u 2013. godini (t)

Kultura	2013
Pšenica	2.300,9
Kukuruz za zrno	2.945,9
Ječam	1.182,3
Ovas	585,0
Raž	573,6

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

Proizvodnja heljde kao perspektivne kulture se 2013. godine obavljala na 102.67 ha.

U 2010. godini je započeo program proizvodnje sjemenskih žita na površini od ukupno 31,3 ha.

U Crnoj Gori postoje povoljni uslovi za gajenje duvana, posebno u Primorskom i Zetsko–bjelopavličkom rejonu (oblast oko Skadarskog jezera). Prema evidenciji MPRR, u 2013. godini je evidentirano 35,69 ha pod duvanom. Otkup duvana u 2013. godini je iznosio 78 tona (MONSTAT, 2014).

²⁹ Monteorganika je akreditovano i sertifikovano tijelo za kontrolu proizvođača i sertifikovanje organske proizvodnje prema standardu MEST EN 45011:2004.

Proizvodnja aromatičnog i ljekovitog bilja posljednjih godina dobija na značaju i primijetan je porast površina pod ovim zasadima. Prema podacima Ministarstva evidentirano je 25 gazdinstava sa ukupnom površinom 40 hektara.

Trenutno je registrovano 47 proizvođača u sistemu organske proizvodnje u ratarstvu. Izuzetan potencijal se uočava u proizvodnji ljekovitog i aromatičnog bilja, kao i strnih žita.

Povrtarstvo

Kada je u pitanju povrtarska proizvodnja, ukupno 9.605 poljoprivrednih gazdinstava bavi se gajenjem povrća, što predstavlja 19,6% registrovanih gazdinstava prema Popisu poljoprivrede (2010).

U kategoriji povrća, polovinu proizvedenih količina čini krompir, čija je proizvodnja skoncentrisana u sjevernom regionu. Prema podacima MONSTAT-a, površine pod krompirom bilježe trend rasta od 2010. godine (890 ha), do ukupno 1.345,4 ha i ukupnim prinosom od 8.825,5 tona u 2013. godini.

Prema obimu proizvodnje slijede kupus i kelj, dinje i lubenice i paradajz koji su uglavnom zastupljeni u Zetsko–bjelopavličkoj regiji.

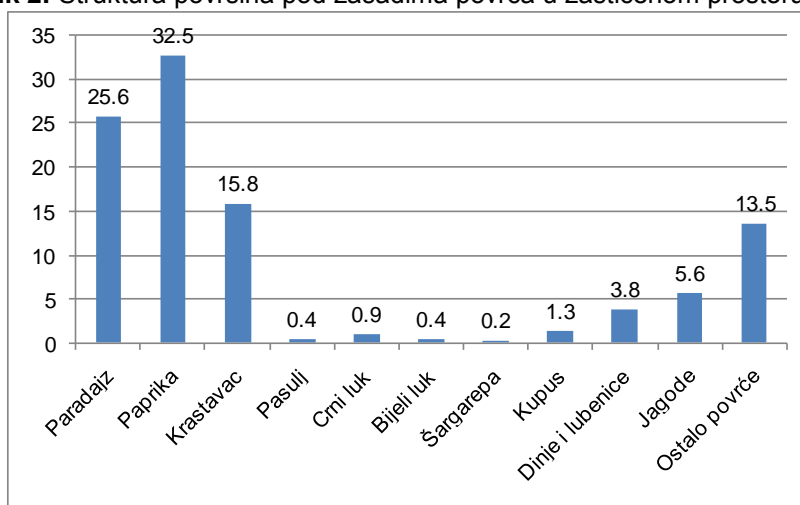
Tabela 13: Ukupna proizvodnja povrća u 2013. godini

Povrće	Ukupan prinos (t)
Kupus bijeli	12.436,5
Lubenica	12.368,8
Pasulj	1.314,5
Paprika	4.169,4
Luk crni	1.938,7
Paradajz	3.862,7
Boranija	1.303,5
Krastavac	1.441,3
Dinja	1.380,8

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

Proizvodnja u zaštićenom prostoru je, prema podacima sa Popisa poljoprivrede 2010 (grafik 2), organizovana na svega 47,5 ha. Najveće učešće u površinama pod plastenicima zauzima paprika (32,5%), paradajz (25,6%) i krastavac (15,8%). Prema podacima MPRR evidentirano je da se proizvodnja u zaštićenom prostoru obavlja na 60 ha, što je relevantniji podatak ako uzmemo u obzir u međuvremenu realizovane investicione projekte. Nedovoljna zastupljenost proizvodnje u zaštićenom prostoru posljedica je visokih finansijskih ulaganja potrebnih za konstrukciju objekta, ugradnju sistema za grijanje i sl.

Grafik 2: Struktura površina pod zasadima povrća u zaštićenom prostoru (u %)

Izvor: MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010. godine.

Nedovoljno visoki prinosi posljedica su brojnih faktora, počev od neadekvatnog izbora sorti i hibrida i neodgovarajuće primjene agrotehničkih mjera, pa sve do klimatskih nepogoda, nepovoljnog rasporeda padavina i ograničene infrastrukture za navodnjavanje.

Organska proizvodnja povrća u Crnoj Gori nije dovoljno razvijena shodno raspoloživim potencijalima. Trenutno je registrovano 9 proizvođača organskog povrća.

Evidentno je da raste zainteresovanost i za proizvodnjom gljiva i pečurki, međutim statistički se još uvijek ne prati ova proizvodnja.

Livade i pašnjaci

U 2013. godini, livade su obuhvatale 60.306,5 ha, a travno-djetelinaste smješe 1.380,5 ha.

Prirodne livade čine većinu ukupne površine livada i imaju relativno niske prinose (1,5-1,8 tona sijena/ha), jer se u većini slučajeva ne primjenjuju agrotehničke mjere bilo koje vrste. Prirodne livade i pašnjaci, sa najvećim potencijalom za proizvodnju krmnog bilja, su sve više izloženi procesima degradacije, koji se ogledaju u nepovoljnim promjenama botaničkog sastava, povećanom učešću bezvrijednih i štetnih vrsta biljaka, itd.

2.3.1.2. Stočarska proizvodnja

Kako je sektor poljoprivrede najznačajniji sektor za razvoj ruralnih područja Crne Gore, stočarstvo, obzirom na konfiguraciju terena, predstavlja njenu najznačajniju granu. Ipak, ovaj sektor nije dovoljno razvijen. Nerazvijenost stočarstava, a samim tim i mljekarskog sektora uslovljena je prvenstveno usitnjenim gazdinstvima i tradicionalnim, ekstenzivnim načinom proizvodnje te neefikasnim poslovanjem i nedovoljnim iskorišćavanjem raspoloživih prirodnih resursa.

Stočarstvo omogućava da Crna Gora iskoristi manje produktivne površine (pašnjake i livade), koji su dominantni u strukturi ukupne poljoprivredne površine u Crnoj Gori.

Stavljajući u odnos ukupne površine pod pašnjacima i livadama sa ukupnim brojem grla goveda i ovaca/koza, dobija se svega 0,23 grla goveda/hektaru i 0,46 grla ovaca/koza po hektaru. Ukoliko bi se agregatno iskazale sve vrste preživara u uslovnim grlima (jedno uslovno grlo – UG je ekvivalentno jednom odraslom govečetu ili 10 ovaca ili 10 koza) gde su uključeni i konji, došlo bi se do podatka da je manje od 0,53 UG/ha, što je mala opterećenost tih površina.

Tabela 14: Broj stoke i proizvodnja, 2013

Broj stoke (000)	
Goveda (ukupno)	89
Krave i junice	65,6
Svinje	20,5
Ovce	190,8
Koze	29,6
Živina	620
Konji	4,8

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

Uzgoj preživara (goveda, ovce i koze) preovladava, dok je uzgoj svinja i živine slabije razvijen. Dominiraju rase pogodne za proizvodnju mlijeka i mesa, sa tendencijom povećanja udjela mliječnih rasa. Posljednjih godina zabilježene su pozitivne promjene po pitanju ukрупnjivanja gazdinstava i povećanja broja grla.

Govedarstvo

Govedarstvo je najvažniji sektor stočarske proizvodnje, sa oko 89.058 grla stoke, od čega je 65.691 plotkinja (krave i priplodne junice), sa ukupnom proizvodnjom mlijeka od 168.540 tona u 2013. godini.³⁰

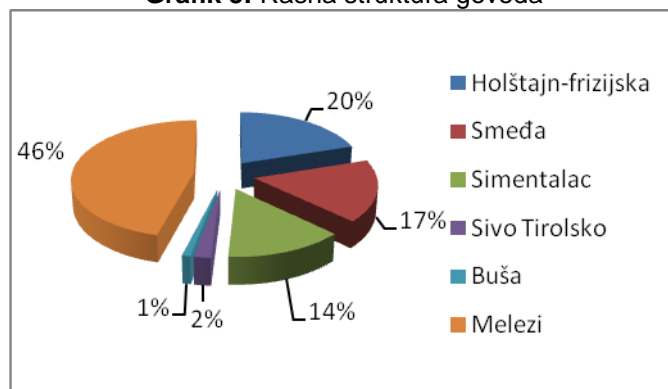
U podsektoru govedarstva, preovladava dvojni pravac proizvodnje (mlijeko i meso), čiji se najveći značaj ogleda u proizvodnji mlijeka. Goveda se gaje na više od 50% poljoprivrednih gazdinstava, odnosno na 75% gazdinstava koja se bave stočarskom proizvodnjom. U ukupnoj strukturi gazdinstava koji se bave uzgojem goveda, samo 2% su poslovni subjekti, dok ostatak predstavljaju porodična gazdinstva. Prosječan broj grla po gazdinstvu je nizak (3,3), dok samo oko 40% gazdinstava uzgajaju više od tri priplodna grla.³¹

³⁰ MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

³¹ MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010.godine.

Uzgoj goveda je zastupljen na cijeloj teritoriji Crne Gore, od čega se 66% ukupne populacije goveda uzgaja na sjeveru Crne Gore.

Grafik 3: Rasna struktura goveda

Izvor: Biotehnički fakultet, Služba za selekciju stoke

Rasni sastav goveda je dosta nepovoljan budući da, prema procjenama Biotehničkog fakulteta, razni melezi čine oko 46% ukupne populacije. Visokoproduktivne rase (holštajn, smeđa, simentalac i siva tirolska) zajedno su zastupljene sa oko 53%. Buša kao autohtona rasa zastupljena je sa 1% i ima svoj značaj kao genetski resurs. Izmjena rasnog sastava ide u pravcu povećanja učešća produktivnijih rasa i smanjenja učešća meleza.

Što se tiče sistema proizvodnje zastupljeni su ekstezivni, poluintezivni i intezivni način, u zavisnosti od agroekoloških uslova terena i konkretnih uslova na gazdinstvu. Dominantan je poluintezivni način proizvodnje.

Ovčarstvo

Ovčarstvo predstavlja važan sektor stočarstva u prvom redu zbog korišćenja nisko produktivnih površina (pašnjaka i livada) koje dominiraju u ukupnim poljoprivrednim površinama. Prema Popisu poljoprivrede iz 2010. godine, 6.088 gazdinstava uzgaja ovce (18,6% od broja gazdinstava koja se bave uzgojem stoke).

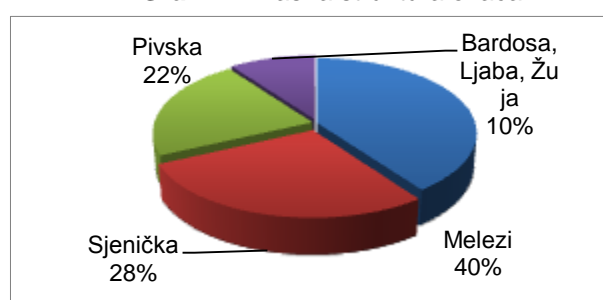
Ukupna populacija ovaca u 2013. godini bila je je 190.843 grla od čega je 153.450 ovaca za priplod i mužu. Prosječna veličina stada je 37,3 grla.³²

Jagnjeće meso je glavni proizvod ovog podsektora (60-65%), ostatak čini mlijeko, dok vuna učestvuje sa veoma malom vrijednošću.

Što se tiče rasnog sastava, preovlađuje rasa iz grupe pramenki sa više sojeva, gdje dominiraju dvije: pivski ili jezeropivski i sjenički soj. Rase kao što su bardoka, ljaba i zetska žuja, uzimajući u obzir njihovu manju zastupljenost, imaju manji ekonomski značaj, ali su veoma važne sa aspekta očuvanja gena autohtonih rasa. Zastupljen je visok procenat meleza (40%) u ukupnoj populaciji ovaca, najčešće se radi o ukrštanju pramenke sa visoko produktivnim rasama, prevashodno sa vitembergom. Prema MONSTAT-u, skoro 70% ovaca gaji se na sjeveru Crne Gore, 25% u centralnom dijelu, dok se samo 5% uzgaja u Primorskom regionu.

Dominantan je ekstenzivan uzgoj i to uglavnom lokalnih rasa (pramenka) koje karakteriše trojni pravac proizvodnje – za proizvodnju mlijeka, mesa i vune. Postoje farme na kojima se vrši intezivni uzgoj visoko produktivnih rasa kao što je vitemberg i druge.

Grafik 4: Rasna struktura ovaca

Izvor: Biotehnički fakultet, Služba za selekciju stoke, 2013.

³² MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010.godine.

Kozarstvo

Uzgoj koza, veoma je važan za krševita područja Crne Gore (Nikšić, Cetinje, Danilovgrad, Podgorica i primorske opštine), jer su prirodni uslovi znatno nepovoljniji za uzgajanje drugih vrsta preživara (goveda ili ovce). Prema Popisu poljoprivrede iz 2010. godine, od ukupno 32.675 poljoprivrednih gazdinstava koja uzgajaju stoku, 3.583 njih ili skoro 11% uzgaja koze.

Ukupan broj koza koje se uzgajaju na poljoprivrednim gazdinstvima u Crnoj Gori 2013. godine iznosio je 29.657 jedinki od čega je 26.414 grla starijih od jedne godine. Prosječna veličina stada je 9,8 grla.³³

Kozije mlijeko je glavni proizvod ovog podsektora, dok meso, iako značajno, ima manju vrijednost.

Kada je u pitanju rasna struktura, dominira lokalna balkanska koza sa više varijeteta. U posljednje vrijeme evidentno je interesovanje za otvaranje novih farmi sa orijentacijom na intezivan uzgoj uglavnom alpina rase sa akcentom na proizvodnji mlijeka, a sporadično je prisutna i sanska koza.

Svinjarstvo

Svinjarstvo predstavlja granu stočarstva koja u Crnoj Gori još uvijek nije dovoljno razvijena. U poređenju sa uzgojem preživara, koji se uglavnom ostvaruje korišćenjem raspoloživih resursa prirodnih livada i pašnjaka, svinjarstvo ima manji značaj, prije svega zbog male proizvodnje koncentrovanih hraniva u Crnoj Gori.

Tokom 2013. godine u Crnoj Gori je registrovano ukupno 20.572 svinja, od čega su krmače i suprasne nazimice 1.456, nerasti za priplod 146, prasadi do 19 kg 4.598, 9.355 svinje od 20-49 kg, dok ostatak od 4.872 čine svinje za tov.³⁴ Broj svinja se tokom posljednje dvije godine značajno smanjio usljed stečaja jedne od najznačajnijih farmi svinja u Crnoj Gori.

Pored toga, svake godine se uveze do 20.000 svinja za tov iz Srbije. Uzgoj svinja najvećim dijelom odvija se na privatnim, porodičnim gazdinstvima koja drže od nekoliko do 300 tovnih svinja. Skupi proizvodni inputi, obično iz uvoza, i snabdijevanje jeftinim svinjskim mesom iz drugih zemalja, ne daje podsticaj za uzgoj svinja u Crnoj Gori.

Meso koje se proizvodi na porodičnim gazdinstvima uglavnom se dobija tovljenjem i koristi se za sopstvenu potrošnju. Oko 20 % prasadi iz domaće proizvodnje se kolje pri uzrastu od 20-25 kg žive mjere, a ostali dio se tovi do uzrasta 100–110 kg žive mjere.

Rasna struktura svinja u Crnoj Gori sastoji se uglavnom od meleza između landrasa i velikog jorkšira, a znatno manje su zastupljena grla duroka i pjetrena. Ukrštanje kao uobičajni postupak za dobijanje boljih rezultata u svinjarstvu se ne sprovodi planski i zbog toga su rezultati dosta skromni u pogledu broja odgojenih prasadi po krmači i visini prirasta.

Živinarstvo

U živinarskom sektoru, Crna Gora bilježi pozitivne trendove u posljednjih nekoliko godina. Povećan je broj porodičnih poljoprivrednih gazdinstava koja se bave proizvodnjom jaja, a postoji ekspanzija i u proizvodnji brojlera, koje prati otvaranje klaničnih i prerađivačkih kapaciteta za ovaj sektor.

Ukupna populacija živine u 2013. godini iznosila je 620.354³⁵. Od ovog broja 180.735 jedinki gaji se od strane pravnih lica dok se 439.619 gaji na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima. Na porodičnim gazdinstvima se pored koka nosilja i tovnih pilića, gaji ostala živina (guske, ćurke, patke i dr.) ali u veoma malom obimu.

U posljednjih nekoliko godina, Crna Gora bilježi rast živinarske proizvodnje, prije svega kroz godišnji tov koji prelazi 1,5 miliona brojlerskih pilića i proizvodnju više od 2.000 tona mesa (podaci MPRR) na organizovanim gazdinstvima, dok se ostatak pilećeg mesa proizvede na seoskim gazdinstvima.

Na komercijalnim gazdinstvima proizvodnja jaja odvija se u kaveznim sistemima, sa godišnjom proizvodnjom od 75 miliona jaja.

³³ MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010. godine.

³⁴ MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

³⁵ MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

Proizvodnja brojlera je daleko najvažnija i odvija se na podnom sistemu držanja, dok se proizvodi sasvim mala količina mesa drugih vrsta (čurke, guske, patke). Ekspanzija u proizvodnji brojlerskih pilića je rezultat rada preduzeća koja investiraju u savremene tehnološke procese.

U Crnoj Gori nema uzgoja matičnih jata (roditeljska i djedovska), niti registrovanih inkubatorskih stanica, pa je samim tim nemoguće proizvesti lake i teške hibride, što je razlog uvoza istih, pretežno iz zemalja okruženja.

Konjarstvo

Konj još nije u potpunosti izgubio svoje mjesto u poljoprivredi Crne Gore, upravo zbog specifičnosti reljefa i stepena razvijenosti same poljoprivrede i ruralnih područja. Još uvijek je nezamjenjiv u mnogim brdskim i planinskim područjima, ne toliko u obradi zemljišta koliko u prenošenju tereta. Usljed kontinuirane depopulacije sela, a naročito zbog veće primjene tehnike i mehanizacije, broj konja je u stalnom opadanju, tako da zvanična statistika danas evidentira 4.858 grla.³⁶

Najviše se gaji domaći brdski konj zbog svojih sposobnosti (izdržljivosti i snage da nosi velike terete po izrazito neravnim i kamenitim terenima), mada je u manjoj mjeri prisutno i držanje hladnokrvnjaka. U posljednje vrijeme broj sportskih konja raste. Na području izrazitog krša (južni i jugozapadni dio Crne Gore), drže se mule i magaraci, koji služe za prenos tereta.

Pčelarstvo

Pčelarstvo ima dugu i bogatu tradiciju u Crnoj Gori. Zastupljenost više klimatskih zona, velikih površina prirodnih livada i pašnjaka i prostrano kraško područje sa bogatim florističkim sastavom i obiljem medonosnog bilja, osigurali su veoma povoljne prirodne uslove za razvoj ove privredne djelatnosti. Med je glavni proizvod, ali ekonomska vrijednost proizvoda pčelarstva mogla bi da bude veća ukoliko bi pčelari proširili asortiman proizvoda sa proizvodnjom matične mliječi, propolisa, polena, izabranih rojeva itd. Štaviše, značaj pčelarstva je posebno važan s obzirom na ulogu pčela u oprašivanju biljaka čime se direktno utiče na povećanja prinosa različitih vrsta voća i žitarica.

Ukupan broj košnica u 2013. godini je 42.458, od čega je 42.276 košnica u vlasništvu porodičnih poljoprivrednih gazdinstava dok su 182 košnice u vlasništvu pravnih lica.³⁷ Prosječan broj košnica po gazdinstvu je 20 što je skoro izjednačeno sa prosjekom Evropske unije koji se kreće u rangu od 17 do 20 košnica po domaćinstvu. Prosjek na regionalnom nivou je sljedeći: sjeverni region 15, centralni region 22 i primorski region 37 košnica pčela po domaćinstvu.³⁸

Ukupna proizvodnja meda u 2013. godini iznosila je 510 tona ili u prosjeku 12 kg po košnici.³⁹ Stacionirano pčelarstvo obuhvata oko 60% ukupnog pčelarstva i prinos po košnici kreće se od 10 do 15 kg, dok je u rasponu od 15 do 25 kg po košnici u slučaju selećeg pčelarstva.⁴⁰ Skoro 95% ukupne proizvodnje meda je prodaja na „kućnom pragu“, a ostalo se prodaje preko maloprodajnih objekata i na zelenim pijacama.

Prosječna godišnja potrošnja je 1,2 kg meda po glavi stanovnika. Prosječna cijena je 9 EUR/kg. Pčelari su organizovani u Savez pčelarskih organizacija Crne Gore sa 29 organizacija članica, uglavnom na opštinskom nivou. Savez ima oko 1.600 članova, što predstavlja skoro cijeli sektor pčelarstva u Crnoj Gori.⁴¹

S obzirom na sve veću zainteresovanost crnogorskih proizvođača da se bave pčelarstvom (od 2005. godine, broj članova Saveza je utrostručen) kao i visok kvalitet proizvedenog meda, neophodno je osmisliti mjere za stimulaciju proizvodnje meda, otpočinjanje izvoza i jačanje veza između poljoprivrede i turizma kroz pčelarstvo. MPRR pruža podršku pčelarstvu kroz različite mjere iz Agrobudžeta koje imaju za cilj modernizaciju opreme, unapređenje proizvodnog procesa, kao i obuku proizvođača o novim trendovima u proizvodnji. U toku je izgradnja „Kuće meda“, za koju se očekuje da će biti jedinstveni centar za prodaju, obradu i pakovanje meda kao i za obuku pčelara.

³⁶ MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

³⁷ MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

³⁸ Sektorska studija za proizvodnju meda (2014), Savez pčelarskih organizacija Crne Gore.

³⁹ MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

⁴⁰ Sektorska studija za proizvodnju meda (2014), Savez pčelarskih organizacija Crne Gore.

⁴¹ Sektorska studija za proizvodnju meda (2014), Savez pčelarskih organizacija Crne Gore..

2.3.2. Prerada

Prerada voća i povrća

Prema podacima Sektorske studije za voće i povrće (2014) prerađivački sektor nije dovoljno razvijen. Pored par prerađivačkih firmi, prerada voća i povrća je zastupljena i na poljoprivrednim gazdinstvima. Na tržištu Crne Gore se na godišnjem nivou statistički prati prerada pojedinih proizvoda, kao što su džem, suvo voće, maslinovo ulje, rakija i vino.

Tabela 15: Industrijska proizvodnja u 2013. godini

Proizvod	Količina
Nekoncentrovani sok ostalih pojedinačnih vrsta voća i povrća, nefermentisan i bez dodatog alkohola (isključujući pomorandžu, grejfrut, grožđe i jabuku)	338 hl
Miješani sok od voća i povrća, nefermentisan, bez dodatka alkohola	116 hl
Povrće (isključujući krompir), voće, koštunjavo voće i drugi jestivi dijelovi biljaka, pripremljeni ili konzervisani u sirćetu ili sirćetnoj kiselini	223 t
Džemovi, marmelade, želei, pirei ili paste od ostalog voća (isključujući agrume i homogenizovane proizvode)	94 t

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2014. godine.

Sirovine za preradu se obezbjeđuju iz domaće proizvodnje, pa pojedine firme otkupljuju i do 500 t jagodičastog voća, 200 t ljekovitog bilja, 120 t svježih pečurki, 40 t šumskog voća. Sve otkupljene količine se zamrzavaju u specijalnim tunelima i hladnjačama i u takvom stanju se pakuju, nakon čega se isporučuju kupcima. Vršiti se samo prvi stepen obrade, i kao gotovi proizvod se dobija zamrznuto i sušeno voće i bilje, kao i kuvani program (vrganj, lisičarka i sl.).

Prema mišljenju firmi koje su direktno uključene u proces prerade, snabdijevanje sirovinama (domaćim voćem i povrćem) predstavlja problem usljed visokih cijena, nedovoljnih količina i kontinuiteta primarne proizvodnje. Značajan dio asortimana domaćih firmi se izvozi, pa samim tim nijesu zastupljeni u našim prodavnicama.

Među proizvođačima koji prerađuju sopstvene proizvode je zastupljena uglavnom proizvodnja rakije (od kruške, jabuke i šljive).

Prerada grožđa

Proizvodnja vina u Crnoj Gori službeno je registrovana u 44⁴² vinarije. U skladu sa klasifikacijom EU u vezi sa veličinom preduzeća, u Crnoj Gori postoji jedno srednje preduzeće, sa kapacitetom proizvodnje 17 miliona litara vina, kao i dva mala preduzeća sa kapacitetom od 0,3 do 1 milion litara.

Tehnološki uslovi proizvodnje tri pomenuta preduzeća zadovoljavaju sve internacionalno usvojene standarde, tehnologija proizvodnje kod ostalih vinara varira od upotrebe moderne opreme do tradicionalnog načina proizvodnje. Oba načina proizvodnje zadovoljavaju higijenske standarde i svi proizvođači koji su dobili dozvolu za puštanje vina u promet ispunjavaju sve higijenske zahtjeve i odgovarajući kvalitet vina.

Vino se uglavnom proizvodi od grožđa proizvedenog u Crnoj Gori, pri čemu je tržište grožđa ograničeno. Pojedine vinarije proizvode vino otkupljujući grožđe od drugih proizvođača iz Crne Gore, mada je zastupljen i uvoz grožđa, uglavnom iz Makedonije.

Izvoz vina je tri puta veći od uvoza. Od crnogorskih poljoprivrednih proizvoda najviše se izvozi vino. Prema podacima iz Sektorske analize voća i povrća, potrošnja vina na godišnjem nivou je 8,2 miliona litara ili 14 litara po glavi stanovnika.

Vinarije obično prodaju proizvode direktno potrošačima (prodaja na gazdinstvu), dok neki od njih prodaju vina restoranima, hotelima i supermarketima. Međutim, da bi se ostvarila veća zastupljenost domaćih vina u supermarketima, proizvođači vina treba da ostvare kontinuitet i kvantitet u procesu proizvodnje. Razvoj vinskih puteva doprinio je povećanju broja posjeta vinskim podrumima i bolje povezivanje malih proizvođača vina sa potrošačima. Ova aktivnost je takođe doprinijela razvoju turističkog proizvoda od kojeg sve više interesa imaju i proizvođači kroz dostizanje više cijene. Razvoj vinskih puteva je na početku brojao 16 vinskih podruma, a sada uključuje 33.

⁴² Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

Kroz Međunarodni biro svjetske organizacije za intelektualnu svojinu, Crna Gora je 2003. godine zaštitila dva tipa vina sa oznakama porijekla: "Crnogorski Krstač" i "Crnogorski Vranac", u skladu sa Lisabonskim sporazumom za zaštitu oznaka porijekla i njihovom međunarodnom registracijom.

Crna Gora je članica Međunarodne organizacije za vinovu lozu i vino od 2007. godine. Postoji Nacionalno udruženje vinogradara koje štiti interese vinogradara i vinara. Udruženje se učlanilo u Evropsku konfederaciju nezavisnih vinogradara (CEVI) 2013. godine.

Pored proizvodnje vina u Crnoj Gori je jako zastupljena proizvodnja rakije od grožđa. Rakija od grožđa je dominantna u odnosu na proizvodnju rakije od ostalih vrsta voća.

Prerada maslina

Prerađivačka industrija u Crnoj Gori nije modernizovana i nije u dovoljnoj mjeri u skladu sa međunarodnim standardima proizvodnje maslina i maslinovog ulja, što utiče i na kvalitet finalnog proizvoda. Posljednjih nekoliko godina ipak se zapažaju značajni pomaci, kako sa aspekta agrotehnike, tako i u tehnologiji prerade ploda masline.

Plod masline najvećim dijelom prerađuje se u ulje (90%), a mali dio konzervira za kućnu upotrebu. U Crnoj Gori je registrovano 15 uljara, od kojih je 8 sa kontinuiranom linijom za hladno cijeđenje ulja (kapaciteta 250–500 kg ploda na sat), a ostalo su tradicionalni mlinovi sa kamenim presama.

Prinos varira od 300 tona maslina godišnje u lošim godinama berbe, pa do 2.600 tona maslina u plodnim rekordnim godinama.

Udruženje mlinara ne postoji, a većina mlinova zbog nekontinuiranog ulaganja ne zadovoljava stroge HACCP standarde. Postoji ukupno šest registrovanih udruženja maslinara (moguće osnivanje jednog nacionalnog).

Potrošnja maslinovog ulja u Crnoj Gori je relativno niska od 0,5 litra po glavi stanovnika, što je daleko ispod nivoa potrošnje u EU, koji se kreće od 4 do 6 litara po glavi stanovnika.

Prema istraživanju IOC-a udio, ekstra djevičanskog ulja u ukupnoj proizvodnji u Crnoj Gori iznosi samo 11,1%. Glavni razlozi takvog stanja su neblagovremena berba i to što se masline još uvijek većinom sakupljaju sa zemlje umjesto da se beru sa grana, što dovodi do povećanja udjela slobodnih masnih kiselina (SMK) u maslinovom ulju.

Količina ostalih prerađevina od ploda masline zanemarljiva je i proizvedena uglavnom za sopstvene potrebe i na tradicionalan način. Postoje dva manja pogona za proizvodnju sapuna od maslinovog ulja i jedan za proizvodnju likera od masline. Maslina ima višestruku primjenu, od nje je moguće praviti kozmetičke preparate, suvenire od maslinovog drveta, manje komade namještaja, čaj od maslinovog lišća, itd. Da bi se ovaj potencijal valorizovao, potrebno je promovisati različite forme udruživanja (kooperative, proizvođačke organizacije, i sl.) koje bi na adekvatan način pribavljale inpute i plasirale finalni proizvod.

Prerada mlijeka

Prosječna godišnja proizvodnja mlijeka iznosi 170 miliona litara u posljednjih deset godina. Od ukupno proizvedene količine, 95% čini kravlje mlijeko. Od ukupno proizvedene količine mlijeka, u prosjeku 13% se otkupljuje i prerađuje u registrovanim objektima za preradu mlijeka, dok se preostale količine prerađuju na porodičnim gazdinstvima i dalje plasiraju na tržište, troše u domaćinstvu ili koriste za ishranu teladi. Procenat otkupljenog mlijeka tokom naznačenog perioda varirao je od 11% do 16%.

U 2013. godini, otkup je zabilježio rekord u posljednjih 10 godina i u odnosu na 2012. godinu povećan je za 8,6%.

Trenutno postoji 25 mljekara i sirara koje posluju u Crnoj Gori. Oko 63% otkupljenog mlijeka prerađuje se u četiri objekta, koji sarađuju sa 66% ukupnog broja kooperanata.

Analizom otkupa najvećih prerađivača mlijeka, dolazi se do zaključka da se od ukupne količine otkupljenog mlijeka najviše proizvede (59%) i preradi (75%) u centralnom regionu Crne Gore. U sjevernom regionu proizvede se 32% otkupljenog mlijeka, a preradi 22%, dok se u primorskom regionu proizvede 9%, a prerađuje svega 3%.

Hemijski kvalitet otkupljenog mlijeka u Crnoj Gori je veoma dobar i u skladu je sa EU kriterijumima. Međutim, higijenski kvalitet sirovog mlijeka mora biti značajno unaprijeđen, posebno kada se radi o broju

mikroorganizama. Svega 25,98% otkupljenog mlijeka 2013. godine bilo je ekstra klase ako se uzme u obzir broj mikroorganizama. Pri tom treba napomenuti da u skladu sa važećom klasifikacijom ekstra klasa podrazumijeva do 200.000 mikroorganizama, dok je granica za EU usaglašeno mlijeko 100.000 mikroorganizama u ml mlijeka. Ako govorimo o broju somatskih ćelija, situacija je nešto bolja, jer oko 50% mlijeka otkupljenog u 2013. godini ima do 400.000 somatskih ćelija, što je granica za mlijeko koje je usaglašeno sa EU pravlima.

Veće mljekare posluju u skladu sa HACCP-om i drugim relevantnim standardima. Broj mljekara sa uvedenim HACCP standardom je porastao, tako da sada 13 subjekata posluje u skladu sa HACCP-om. Međutim, ohrabruje podatak da od preostalih mljekara, 4 su u fazi uvođenja, dok 7 planira da uvede HACCP sistem tokom 2014. godine.

Mliječnu industriju u Crnoj Gori karakteriše uska paleta proizvoda (uglavnom jogurt, kisjela pavlaka i različite vrste tvrdih i mekih sireva i slatko (kratkotrajno) mlijeko i surutka). Od 25 prerađivača, njih 5 proizvode slatko (kratkotrajno) mlijeko, 5 surutku, 12 razne vrste sireva i 5 jogurt. Međutim, među 5 mljekara čiji je dominantni proizvod jogurt su 4 najveće, koje zajedno prerađuju 63% otkupljenog mlijeka, što dovodi do zaključka da je jogurt dominantan proizvod u paleti mliječnih proizvoda Crne Gore. Crna Gora tradicionalno proizvodi nekoliko vrsta sireva sa specifičnim lokalnim karakteristikama („njeguški“, „pljevaljski“, „polimsko-vasojevički“, „kučki“, „lisnati“, „crmnički“, „sozinski“, itd.). Loš higijenski kvalitet mlijeka, male otkupljene količine i kontinuitet otkupa te skupa oprema su organičenja za prerađivače mlijeka da prošire svoju paletu proizvoda. Ova ograničenja posebno važe za proizvodnju UHT mlijeka.

Uprkos pretpostavci da bi procijenjena količina proizvedenog mlijeka u Crnoj Gori mogla zadovoljiti potrebe domaćeg tržišta, i dalje se uvoze velike količine mliječnih proizvoda, uglavnom iz zemalja okruženja. Vrijednost spoljnotrgovinskog bilansa za 2013. godinu bio je 41,7 miliona EUR, dok od toga uvoz čini 95,6%. Strukturu uvoza mlijeka i mliječnih proizvoda čini 60% dugotrajno UHT mlijeko, jogurt 20% i sirevi 10%. Najveći dio uvoza ostvaren je sa susjednim zemljama, u prvom redu sa Srbijom, Hrvatskom i Slovenijom.

Uprkos napretku ostvarenom u sektoru mljekarstva u posljednjih nekoliko godina, prvenstveno zahvaljujući izgradnji novih i unapređenju postojećih prerađivačkih kapaciteta, potreba za obukama poljoprivrednih proizvođača je i dalje velika, naročito u oblasti unapređenja higijene sirovog mlijeka, koja je još uvijek na nezadovoljavajućem nivou.

Proizvodnja i prerada mesa

Veliki dio ukupne proizvodnje mesa u Crnoj Gori dobija se od preživara: goveđe meso (6.343 tona ili 37,1%), meso od sitnih preživara, ovaca i koza (3.823 tona ili 22,3%). Ostatak je svinjsko meso (3.844 tona ili 22,5%) i živinsko meso (3.100 tona ili 18,1%). Ukupna proizvodnja mesa iznosi oko 17.110 tona godišnje, i pokriva 36% od ukupne potrošnje u Crnoj Gori⁴³.

Kada je u pitanju proizvodnja mesa, uzgoj goveda predstavlja najveći podsektor u stočarstvu u Crnoj Gori. Specifični prirodni uslovi, kao što su velike površine pod livadama i pašnjacima, doprinose dominaciji ekstenzivnog uzgoja preživara u Crnoj Gori. Znatno veća cijena teletine od junetine i nedostatak odgovarajuće domaće proizvodnje hrane za intenzivan tov junadi glavni su razlozi da se mlada grla kolju u ranijoj fazi. I pored toga, iz godine u godinu, sve je više prisutan organizovani tov junadi kod privrednih subjekata i na porodičnim gazdinstvima (nalaze se u sistemu podrške). Proizvodnja goveđeg mesa, pored teladi i junadi, obuhvata i klanje izlučenih krava, bikova i volova.

Godišnja proizvodnja ovčijeg i kozjeg mesa iznosi 3.823 tone. Crna Gora ima višak od 20.000 jagnjadi svake godine. S obzirom na to da još ne postoje mogućnosti izvoza, ova količina se otkupljuje tokom jeseni i prodaje po subvencioniranoj cijeni domaćim potrošačima. Godišnja proizvodnja kozjeg mesa (jarećeg, mesa od starijih i izlučenih koza) procijenjena je na 460 tona. Jarad se obično prodaju: kao mala jarad (15-20 kg žive mjere) i starija jarad (20-30 kg žive mjere). Stopa samodovoljnosti ovčjeg i kozjeg mesa je 94%⁴⁴.

Od ukupne potrošnje mesa, najveći dio čini potrošnja svinjskog mesa. Stopa samodovoljnosti je svega 13%. Tradicionalna proizvodnja pršute od pretežno uvezenog svinjskog mesa, koje se dimi i suši, je veoma važan dio crnogorskog sektora za preradu mesa. „Njeguška pršuta“ se proizvodi na Njegušima, na području od oko 8 km², između Cetinja i Kotora. Područje Njeguša ima veoma specifične mikroklimatske uslove, sa mediteranskim vjetrovima koji utiču pozitivno na proces proizvodnje pršute, proces sazrijevanja, a samim tim i na ukus proizvoda. Poseban ukus i miris ove pršute rezultat su mješavine morskog i planinskog vazduha i

⁴³ Sektorska analiza proizvodnje i prerade mesa 2014. godine.

⁴⁴ Izračunato na osnovu per capita potrošnje i podataka o izvozu/uvozu u 2012. godini.

specifične vrste drveta koje sagorijeva tokom procesa sušenja. Procjenjuje se da je godišnja proizvodnja pršute trenutno oko 5.000 tona⁴⁵. Pored plasiranja na domaće tržište, sve više proizvođača izvozi pršutu u susjedne zemlje.

Domaća proizvodnja svježeg mesa je daleko ispod tržišne tražnje sa stopom samodovoljnosti od oko 36%.⁴⁶

Proizvodnja pilećeg mesa u ukupnom živinskom mesu je daleko najvažnija i iznosi oko 3.100 t, dok se proizvodi sasvim mala količina mesa drugih vrsta živine (ćurke, guske, patke). Do sada su registrovana 4 objekta koja se bave klanjem i rasijecanjem živine, dok jedna od njih ima i integrisan sistem za preradu.

Razvoj crnogorske industrije mesnih prerađevina je prilično dinamičan u posljednjih 10 godina, sa značajnim ulaganjima u izgradnju savremenih objekata i nabavku savremene opreme za klanje i preradu mesa. Tokom 2013. godine u Crnoj Gori je zabilježen porast proizvodnje mesa i mesnih prerađevina od oko 3,5% u odnosu na prethodne godine.⁴⁷ Prehrambenu industriju u zemlji karakteriše izrazita raznolikost, i to po više osnova: u odnosu na vrstu, kapacitete, tehničko-tehnološku opremljenost, itd. Do sada je preko 300 agroindustrijskih preduzeća registrovano u Crnoj Gori, od čega se oko 20% bavi proizvodnjom i preradom mesa i mesnih prerađevina.

Postoji nekoliko vitalnih subjekata koji su izvršili značajna ulaganja u svoje kapacitete i proširili asortiman proizvoda. Sanitarno–ekološki uslovi u ovim pogonima su na zavidnom nivou i ti pogoni mogu da zadovolje potrebe lokalnog tržišta. Nabavka sirovina, kada je riječ o svinjskom i živinskom mesu, pretežno je bazirana na uvozu, dok se goveđe i jagnjeće meso obezbjeđuje u značajnoj mjeri sa domaćeg tržišta.

Postoje četiri glavne kompanije sa prerađivačkim kapacitetima od preko 5.000 tona mesa godišnje, koje izvoze prerađeno meso u Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, dijelom u Makedoniju i Kosovo, dva objekta sa kapacitetom od 500 do 1.000 tona i oko 30 manjih kompanija koje se bave klanjem i proizvodnjom svježeg mesa i raspolažu ograničenim prerađivačkim kapacitetima. Za sada, EU još uvijek nije odobrila nijedan objekat za proizvodnju mesa u Crnoj Gori.

2.3.3. Politika kvaliteta i organska proizvodnja

Zaštita poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda oznakama porijekla, geografskim oznakama i oznakama garantovano tradicionalnih specijaliteta predstavlja instrument koji proizvođačima hrane omogućava da povećaju tržišnu vrijednost svojih proizvoda, a istovremeno obezbjeđuje potrošačima veći nivo zaštite, pružanjem jasnih informacija o porijeklu proizvoda. Prepoznat je i potvrđen značaj zaštićenih poljoprivrednih proizvoda za razvoj ruralnih područja. Promocija ovakvih proizvoda doprinosi prepoznatljivosti krajeva iz kojih potiču, pozitivno utiče na prihod poljoprivrednih gazdinstava i podstiče poljoprivredne proizvođače na udruživanje i organizovaniji nastup na tržištu. Osim toga, postupak registracije neke od oznaka omogućava postizanje stalnog kvaliteta takvih proizvoda.

Ova oblast je od strateškog značaja za budući razvoj crnogorske poljoprivrede. Stoga, preduzeti su koraci kako bi se zaštitili proizvodi koji će postati prepoznatljiviji i van granica Crne Gore kada počne da se primjenjuje ova politika (za sada je fokus na određenim vrstama sira, pršute, maslinovog ulja, itd). Iako još uvijek nijedan crnogorski proizvod nije zaštićen u skladu sa pomenutim oznakama, intenzivirane su aktivnosti sa nekim grupama proizvođača kako bi se ovi procesi pokrenuli.

Organska proizvodnja je jedna od razvojnih šansi crnogorske poljoprivrede, pogotovu ako uzmemo u obzir raspoloživost prirodnih uslova koji su više nego povoljni, a ogledaju se u nezagađenom zemljištu, vodi i vazduhu. Sem toga usitnjeni posjedi i činjenica da se teško može biti konkurentan u pogledu količine i cijene konvencionalnih proizvoda polako usmjerava proizvođače na ovaj vid proizvodnje.

Iako još uvijek nerazvijen, trend registrovanja organskih proizvođača je u stalnom rastu. U odnosu na 2013. godinu broj registrovanih proizvođača uvećan je za 4,38%, broj sertifikovanih za 28,57%, a broj izdatih sertifikata za organsku proizvodnju za 10%, što će reći da je u Crnoj Gori registrovano 167 proizvođača od kojih 27 imaju sertifikovane proizvode.

⁴⁵ Sektorska analiza proizvodnje i prerade mesa 2014.

⁴⁶ Sektorska analiza proizvodnje i prerade mesa 2014.

⁴⁷ Sektorska analiza proizvodnje i prerade mesa 2014.

Ukupna obradiva površina u postupku sertifikacije iznosi 420,80 ha, od čega je 48,33 ha površina sa sertifikovanom organskom proizvodnjom, a ostatak od 372,47 ha je površina u prelaznom periodu. Ratarska i voćarska proizvodnja zastupljene su skoro podjednako (49,44%-ratarstvo; 49,41%-voćarstvo) u odnosu na ukupne obradive površine (420,80 ha) koje se nalaze u procesu sertifikacije, dok su povrtarska i vinogradarska proizvodnja zastupljene sa 0,91% odnosno 0,24%. Na površini od 143.400 ha sakuplja se samoniklo bilje i šumski plodovi, a površina od 2.627,43 ha je pod livadama i pašnjacima koje se koriste za košenje i ishranu stoke.

Organska biljna proizvodnja je najzastupljenija u sjevernom dijelu Crne Gore. Najviše se uzgajaju ratarske kulture: ovas, ječam, pšenica, raž i heljda, a od voćarskih vrsta dominantne su: jabuka, šljiva, kruška i malina. Organsko stočarstvo je slabije razvijeno. Dominira pčelarska proizvodnja (1.057 košnica u sistemu organske proizvodnje), dok su manjim dijelom zastupljeni organski proizvodi u kozarstvu, ovčarstvu i živinarstvu.

Ponuda organskih proizvoda je ograničena, kako u raspoloživim količinama tako i u pogledu raznovrsnosti proizvoda. Razlog je izražen sezonski karakter proizvodnje.

Kako bi promovisali organsku proizvodnju, MPRR u saradnji sa lokalnom samoupravom otvorilo je pijacu organskih proizvoda, gdje organski proizvođači plasiraju svoje proizvode jednom nedjeljno. Pored toga na ovaj način podiže se svijest o značaju organskih proizvoda među proizvođačima i potrošačima.

2.3.4. Navike potrošača

Istraživanje o navikama potrošača u Crnoj Gori⁴⁸ pokazalo je da se najviše cijene sljedeće karakteristike pri kupovini poljoprivrednih proizvoda: kvalitet (45%), povoljna cijena (21%) i zemlja porijekla (17%). Prva asocijacija crnogorskih potrošača na termin „domaći proizvodi” su: sir (25,4%), „njeguška pršuta” (10,5%) i kajmak (9,7%). Domaći sir, voće i povrće se uglavnom kupuju na zelenim pijacama (34,6% i 35% ispitanika, respektivno), svježe meso, prerađevine od mesa i pića u supermarketima i prodavnicama, dok se meso, maslinovo ulje i sirevi kupuju i „na kućnom pragu” (57,4%, 25,7% i 25,1%, respektivno).

Potrošačima koji kupuju domaće proizvode, kvalitet je najvažniji faktor prilikom donošenja odluke. Naime, prepoznate prednosti domaćih proizvoda su sljedeće: dobar kvalitet (64,7%) i porijeklo (10,5%), dok 7,5% kupuje domaće proizvode iz navike. S druge strane, 42% onih koji ne kupuju domaće proizvode navode da ovi proizvodi nijesu uvijek dostupni, 20% njih vjeruju da su uvezeni proizvodi jeftiniji, 18% ispitanika smatra da su uvezeni proizvodi boljeg kvaliteta, dok 11,3% njih imaju naviku da kupuju uvezene proizvode.

Crnogorski potrošači preferiraju domaće proizvode ukoliko zadovoljavaju sertifikat kvaliteta (26%), ukoliko su jeftiniji (25,5%) i ukoliko su dostupniji (21,4%). Pored toga, 35% ispitanika je potvrdilo da kupuju organske proizvode i smatraju da bi potražnja za organskim proizvodima porasla, ukoliko bi se razvila svijest o značaju zdravlja pojedinca i kako hrana tome doprinosi.

Rezultati istraživanja pokazali su da je kvalitet glavna stavka za potrošače. To je dodatan razlog zašto je Strategija usmjerena na kvalitet i dostupnost ovih proizvoda na tržištu.

2.3.5. Mogućnosti kreditiranja

Finansiranje investicija poljoprivrednika dostupno je preko Investiciono–razvojnog fonda (u daljem tekstu IRF), komercijalnih banaka i mikrofinansijskih institucija.

IRF je osnovan usvajanjem Zakona o Investiciono–razvojnog fondu Crne Gore („Službeni list Crne Gore”, broj 88/09). Široko definisane aktivnosti i ciljevi fonda omogućavaju njihovu konkretizaciju na više područja djelovanja, od kojih treba naglasiti: podrška malim i srednjim preduzećima (kreditna i garantna podrška), podrška rješavanju infrastrukturnih i ekoloških projekata, podsticanje izvoza i zapošljavanje.

Fond obezbjeđuje podršku direktnim kreditiranjem korisnika kredita i kreditiranjem krajnjih korisnika kredita preko poslovnih banaka, sa kojima je IRF uspostavio saradnju.

⁴⁸ Istraživanje o navikama potrošača, sprovedeno u periodu maj -jun 2014. godine, kao podrška izradi sektorskih studija, u okviru MIDAS programa.

Korisnici kredita su mikro, mala i srednja preduzeća i preduzetnici, u svim oblicima organizovanja u skladu sa Zakonom o privrednim društvima („Službeni list RCG", broj 06/02 , 17/07 , 80/08, 40/10, 73/10, 36/11 i 40/11), kao i lica koja djelatnost obavljaju na način definisan pravilima djelatnosti kojima se bave (zanatlije, poljoprivredni proizvođači i sl.).

Tabela 16: Direktno kreditiranje

Aktivnost	Iznos kredita IRF-a, EURA	Grejs period	Rok otplate (ne uključuje grejs period)	Kamata
Program podrške poljoprivredi i proizvodnji hrane	10.000 -1.000.000 (Preduzetnici i poljoprivredni proizvođači do 50.000)	Do 4 godine	Do 8 godina	5 % godišnje

Izvor: IRF, Finansijska podrška za 2015. godinu

Kreditne linije posredstvom i uz garanciju banaka će se realizovati po šemi saradnje sa komercijalnim bankama, a u skladu sa pravilima IRF-a.

Tabela 17: Kreditna linija IPARD like

Aktivnost	Iznos kredita IRF-a, EURA	Grejs period	Rok otplate (ne uključuje grejs period)	Kamata
Program podrške razvoju poljoprivrede-IPARD like 2015	Do 100.000 (mikro, mala i srednja preduzeća, koja u okviru svojih djelatnosti imaju poljoprivrednu djelatnost)	do 4 godine	do 8 godina	3,5 % godišnje
	Do 80.000 (registrovani poljoprivredni proizvođači – u skladu sa definicijom registrovanog poljoprivrednog proizvođača iz Operativnog priručnika IPARD like projekta)	do 4 godine	do 8 godina	3,5 % godišnje

Izvor: IRF, Finansijska podrška za 2015. godinu

IRF može direktno finansirati do 50% vrijednosti ukupne investicije. Iznos kredita namijenjenog za investicije u obrtna sredstva može biti do 20% od ukupnog iznosa kredita. Kao instrumente obezbjeđenja kredita IRF će prihvatiti mjenice, hipoteku na nepokretnostima, bankarske garancije, garancije jedinica lokalne samouprave, garancije Vlade CG i druge uobičajene instrumente obezbjeđenja u bankarskom poslovanju u skladu sa politikom kolaterala i odlukama nadležnih organa IRF-a.

Finansiranje preko komercijalnih banaka karakterišu visoke kamatne stope i nepovoljni uslovi za poljoprivrednike. Nivo kolaterala zavisi od vrste investicije: hipoteku bez tereta i ograničenja prema uslovima banke (vrijednost hipoteke mora biti, najmanje, 1,5 puta veća od iznosa kredita). Dodatni kolaterali su i garancije drugih pravnih i fizičkih lica, zaloga itd., u zavisnosti od procjene.

3. SWOT ANALIZA

Slijedi analiza trenutne situacije u poljoprivredi i ruralnom sektoru u Crnoj Gori, gdje su (horizontalne) interne snage i slabosti ovog sektora povezane sa eksternim šansama i prijetnjama. Mjere politike razvoja poljoprivrede polaze od ovako identifikovanih internih snaga i slabosti, kao i faktora koji dolaze spolja, a predstavljaju šansu ili opasnost za dalji razvoj crnogorske poljoprivrede.

Tabela 18: SWOT analiza trenutne situacije u poljoprivredi i ruralnom sektoru

Prednosti (Strengths)	Slabosti (Weaknesses)
<ul style="list-style-type: none"> – visok kvalitet, očuvanost i plodnost zemljišta, – povoljna klima za mnoge vrste proizvodnje, – tradicija bavljenja poljoprivrednom proizvodnjom, – raznovrsnost biodiverziteta, zastupljenost autohtonih vrsta i sorti u poljoprivredi, – dobri uslovi za organsku proizvodnju, – još uvijek dovoljno radne snage, koja traži dodatne mogućnosti zapošljavanja, – evidentne promjene u institucionalnom okviru u posljednjem periodu, – evidentne pozitivne promjene u proizvodnom procesu (usvajanje novih tehnologija, uvođenje standarda i dr.). 	<ul style="list-style-type: none"> – veliki dio proizvodnje je cjenovno nekonkurentan, – nizak stepen primjene mehanizacije, – nizak nivo tehnologije i specijalizacije proizvodnje, – mala i usitnjena gazdinstva, – nizak obim proizvodnje po jedinici gazdinstva, – relativno visoke cijene inputa koje utiču na cijenu krajnjih proizvoda, – nizak stepen tržišne prodaje, – neorganizovanost i nepostojanje čvrstih oblika povezivanja svih aktera u proizvodnom lancu, – nezadovoljavajući nivo standarda kvaliteta (higijenskih i ekoloških), – neefikasnost i nekonkurentnost prerađivačke industrije (nizak obim proizvodnje, tehnološka zaostalost, nedovoljne investicije, tržišna neefikasnost), – nepovoljna starosna i socijalna struktura u ruralnim područjima, – loša infrastruktura u većem dijelu ruralnih područja, – nedovoljna budžetska izdvajanja za poljoprivredu, – nedovoljno razvijen sistem informatike, statistike i analitike u poljoprivredi, – slaba promocija i marketing proizvoda, – nedostatak skladišnih kapaciteta, – nedovoljna povezanost sa sektorom turizma, – nizak nivo obrazovanja i nedostatak znanja poljoprivrednih proizvođača, – nizak nivo primjene dobre poljoprivredne prakse i ekološke prakse, – sezonski karakter poljoprivredne proizvodnje.
Mogućnosti (Opportunities)	Opasnosti (Threats)
<ul style="list-style-type: none"> – razvoj poljoprivrede kroz turizam, dodatna potražnja hrane, – dostupnost državne i EU pomoći, naročito za ruralni razvoj, – povećanje tržišta za organsku proizvodnju, – jačanje lokalne proizvodnje i tržišta, – povećanje izvoza konkurentnih proizvoda (vino, jagnjad, povrće), – pozitivne međunarodne tržišne tendencije, uključujući i tržište Bliskog Istoka, – efikasno korišćenje dodatne budžetske podrške, – brži tehnološki razvoj, jačanje stručne spreme i institucija koje podržavaju razvoj poljoprivrede, – rastuća tražnja za visokokvalitetnim proizvodima, – uključivanje mlade radne snage u poljoprivredne aktivnosti, – razvoj kooperativa i organizacija proizvođača. 	<ul style="list-style-type: none"> – otvaranjem tržišta doći će do zaoštavanja konkurencije, koja može ugroziti veliki dio komercijalne proizvodnje, – zbog niskog obima proizvodnje i kvaliteta, kao i preferencija strane robe, prodorom većih trgovinskih sistema dalje će se ugroziti ekonomski položaj pojedinih grana, – koncentrisani razvoj drugih grana privrede u pojedinim djelovima zemlje, bez razvoja poljoprivrede, može uticati na dalju depopulaciju i neiskorišćavanje prirodnih resursa, – velika uvozna zavisnost, – nerazvijena svijest javnosti o prednostima domaćih proizvoda, – otežan pristup finansijama za poljoprivrednike (krediti).

Uopšteno govoreći, povoljna klima za proizvodnju različitih vrsta i sorti biljaka, dobro očuvana priroda, uključujući i visokokvalitetno, očuvano i plodno zemljište, nizak nivo zagađenja zahvaljujući slabom korišćenju mineralnih đubriva i pesticida, su elementi koji doprinose razvoju poljoprivrede u Crnoj Gori. Klima, bogatstvo biodiverziteta i prirode i čista okolina su odlični preduslovi za razvoj organske poljoprivrede. Takođe, dostupni zemljišni resursi su dodatna prednost zajedno sa tradicionalnom proizvodnjom tipičnih proizvoda i korišćenje autohtonih sorti, vrsta i rasa u nekoliko sektora. Povećana tražnja za poljoprivrednim proizvodima, koja je posljedica razvoja turizma, daje realna očekivanja za napredak ovog sektora. Posljednjih godina, prerađivački kapaciteti su se razvili u nekoliko sektora, i dobar su primjer razvoja novih proizvoda sa dodatnom vrijednošću koji se nude na tržištu.

S druge strane, usitnjena gazdinstva i mali obim proizvodnje, nedostatak stručne radne snage, nizak nivo obrazovanja poljoprivrednika i nepovoljna starosna struktura, kao i loša mehanizacija i nizak nivo primjene moderne tehnologije i znanja i iskustva, utiču da produktivnost sektora bude i dalje niska. Relativno visoki troškovi inputa i skup sistem otkupa ograničavaju konkurentnost proizvoda. Visoke cijene koštanja i nedostatak skladišnih kapaciteta (npr. za voće i povrće) utiču da je proizvodnja sezonskog karakera, što ograničava mogućnosti za postizanje većeg dohotka poljoprivrednih proizvođača i kontinuirano snabdijevanje tržišta. Ovo takođe ima za posledicu da je povezanost sa sektorom turizma slaba, s obzirom da taj sektor preferira stabilno snabdijevanje visokokvalitetnim proizvodima tokom cijele godine. Čak se i proizvodi višeg kvaliteta slabo promovišu i ne plasiraju na tržište u dovoljnoj mjeri, jer proizvođači nijesu organizovani u grupe ili profesionalna udruženja i često se suočavaju sa slabom integracijom lanca vrijednosti. Identifikovani nedostaci zahtijevaju dodatno investiranje za koje je poljoprivrednim proizvođačima teško ostvariti kreditnu podršku zbog skupih kredita i nemogućnosti obezbjeđenja koleterala. Nedovoljno sprovođenje naučno istraživačkih aktivnosti ograničava primjenu inovativnih tehnologija proizvodnje što ima za posledicu nizak procenat novih proizvoda na tržištu.

Sa relevantnim prednostima i pored još uvijek značajnih nedostataka, crnogorska poljoprivreda ima mnogo prilika za dalji razvoj. To se prvenstveno odnosi na povećanu tražnju, zbog ekonomskog rasta i povećanja prihoda, kao i prodaje kroz rastući sektor turizma. Lokalno stanovništvo preferira domaće proizvode, a rastom životnog standarda povećava se i tražnja za označenim, kvalitetnim i organskim proizvodima. Jedinstvenost crnogorske tradicije nudi pregršt mogućnosti za označavanje proizvoda oznakama porijekla (npr. jagnjeće meso, „njeguška pršuta“, „pljevaljski sir“, „kolašinski sir“, itd.).

Izazovi koje treba prevazići su:

- Nepovoljna struktura poljoprivredne proizvodnje i nedostatka ekonomije obima;
- Prirodna ograničenja za poljoprivrednu proizvodnju;
- Ne primjenjuju se u potpunosti svi standardi bezbjednosti hrane u svim fazama proizvodnje;
- Ranjivo životna sredina i ekosistemi;
- Proizvodi visokog kvaliteta (organska, PDO / PGI) nijesu dovoljno prepoznati i standardizovani;
- Nerazvijena fizička i socijalna ruralna infrastruktura;
- Depopulacija prisutna u ruralnim područjima;
- Seosko stanovništvo veoma zavisno od poljoprivrednog dohotka;
- Otežan pristup kreditima za investicije u poljoprivredi;
- Nedovoljna svijest proizvođača o značaju udruživanja.

4. VIZIJA RAZVOJA SEKTORA POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

Na osnovu analize strukture i trendova u sektoru poljoprivrede, a uzimajući u obzir raspoložive prirodne resurse i politički okvir (analizirano u predstavljenoj SWOT analizi) identifikovani su glavni izazovi za dalji razvoj ovog sektora. U cilju unapređenja multifunkcionalne uloge poljoprivrede kroz povećanje konkurentnosti i održivog korišćenja resursa, unapređenja kvaliteta života u ruralnim područjima, u predstojećem periodu Crna Gora će raditi na usklađivanju nacionalne politike sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom.

Kao jedan od dugoročnih ciljeva crnogorske poljoprivrede jeste povećanje produktivnosti, povećanje obradivih površina i uvođenje EU standarda bezbjednosti hrane u primarnom i prerađivačkom sektoru.

Sektoru primarne biljne proizvodnje potrebna su ulaganja za podizanje novih višegodišnjih zasada (voćnjaka, vinograda, maslinjaka) koristeći kontrolisani sadni materijal, revitalizaciju postojećih, kao i ulaganja u mehanizaciju i opremu. Ova ulaganja će doprinijeti povećanju prinosa kvaliteta voća, grožđa maslina.

Konkurentnost u sektoru povrća mogla bi se ojačati produženjem sezone snabdijevanja kroz proizvodnju u zaštićenom prostoru i poboljšanje tržišne infrastrukture koja omogućava skladištenje i čuvanje svježih proizvoda za tržište, čime se poboljšava kvalitet i smanjuje sezonski karakter tih proizvoda.

U cilju poboljšanja opšte situacije u sektoru stočarstva, podršku je potrebno usmjeriti na: povećanje tržišno orjentisane proizvodnje, povećanje produktivnosti, poboljšanje rasnog sastava populacije, poboljšanje smještajnih kapaciteta za životinje, razvoj tehnologije proizvodnje stočne hrane, ishranu životinja, higijenu muže i mlijeka, povećanje iskorišćenosti resursa kao i odlaganje i upravljanje stajskim đubrivom.

Investicije u sektorima prerade mesa i mlijeka uglavnom će biti usmjerene na investicije za nabavku savremene opreme i unapređenje tehnologije proizvodnje sa ciljem dostizanja nacionalnih i EU standarda, za uvođenje sistema upravljanja kvalitetom, te investicije za opremu za smanjenje štetnih uticaja na životnu sredinu i unapređenje znanja i vještina.

Kao jedan od prioriteta crnogorske poljoprivrede jeste proizvodnja hrane visokog kvaliteta i povećanje broja proizvođača koji proizvode u skladu sa pravilima organske proizvodnje. Crna Gora se opredijelila za ovaj koncept prije svega zbog svojih prirodnih karakteristika, koje ne omogućavaju masovnu proizvodnju. Ovo je moguće postići integrisanjem poljoprivrednih proizvođača kroz razne standarde kvaliteta i bezbjednosti hrane, šeme kvaliteta (oznaka porijekla, geografska oznaka i oznaka garantovano tradicionalnog specijaliteta) i organsku proizvodnju. Nastaviće se opredjeljivanje podrške za uvođenje standarda kvaliteta, edukaciju i promociju proizvoda.

U dugoročnom periodu Crna Gora ima za cilj povećanje broja proizvođača uključenih u neke od šema kvaliteta i organsku proizvodnju kao i povećanje obima navedene proizvodnje u ukupnom udjelu crnogorske poljoprivrede. Stvoriće se prepoznatljiviji brendovi koji će naći svoje mjesto na zahtjevnom EU tržištu.

Turizam kao pokretač crnogorske ekonomije predstavlja značajno tržište za domaće proizvode, tradicionalni proizvodi visokog kvaliteta dopuniće turističku ponudu, a povezivanje poljoprivrede i turizma ogleda se i u razvoju seoskog turizma. Seoski turizam predstavlja značajan potencijal sjevernog regiona Crne Gore i dodatni dohodak poljoprivrednim gazdinstvima. Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, zajedno sa Ministarstvom održivog razvoja i turizma, Nacionalnom turističkom organizacijom i lokalnom zajednicom nastaviće da finansira projekte koji imaju za cilj širenje ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima.

Crna Gora će nastaviti sa finasiranjem mjera koje imaju za cilj osiguranje dohotka poljoprivrednih proizvođača, kroz mjere direktne podrške, ali glavna podrška biće usmjerena za investicije koje imaju za cilj unapređenje kvaliteta proizvoda, povećanje produktivnosti, stvaranje boljih uslova života u ruralnim područjima i otvaranje novih radnih mjesta.

Za ostvarenje navedenih ciljeva za Crnu Goru kao prioritet u kratkoročnom periodu jeste ispunjavanje uslova za dobijanje pune akreditacije od strane EK za korišćenje IPARD sredstava. IPARD programom finansiraće se investicije u modernizaciju poljoprivrednih gazdinstava, unapređenje postojećih i izgradnju novih prerađivačkih kapaciteta, unapređenje ruralne infrastrukture i u seoski turizam.

Kroz implementaciju mjera IPARD programa do 2020. će se povećati stepen konkurentnosti poljoprivrednih proizvođača, kako u primarnoj proizvodnji tako i u preradi. Povećanje nivoa konkurentnosti je neophodno u

cilju što boljeg nastupa na jedinstvenom tržištu EU. U cilju što bolje povezanosti ruralnih područja s tržištem i poboljšanja kvaliteta života, kroz IPARD program će se implementirati mjera kojom će se poboljšati stanje infrastrukture i olakšati promet roba.

U prvoj fazi implementacije IPARD programa fokus će biti na povećanju nivoa konkurentnosti poljoprivrednih proizvođača. To će se ostvariti kroz podršku investicijama u primarnu proizvodnju, ali i podršku investicijama u preradu i marketing poljoprivrednih i ribljih proizvoda. Povećanje konkurentnosti u sektoru prerade će se ostvariti kroz mogućnost investiranja radi dostizanja standarda i kroz investicije u proširenje asortimana proizvoda. Mjere IPARD podrške su namijenjene prioritetnim sektorima poljoprivrede, kako bi se povećala proizvodnja i produktivnost i otvorila nova radna mjesta. U kasnijem periodu osim navedenih mjera, fokus IPARD programa će biti na diverzifikaciji ekonomskih aktivnosti u ruralnim sredinama i podršku aktivnostima vezanim za organsku poljoprivredu, kao i iskorišćavanje pašnjaka kroz agroekološke mjere.

U cilju akreditacije IPARD strukture Crna Gora će raditi na jačanju administrativnih kapaciteta kako u Ministarstvu tako i savjetodavnim službama, a sve u cilju punog sprovođenja IPARD mjera i apsorpcije sredstava od strane proizvođača. Crna Gora ima pozitivno iskustvo u sprovođenju projekta Svjetske Banke MIDAS koji je imao za cilj pripremu poljoprivrednih proizvođača i administracije za korišćenje IPARD-a. Takođe i IPARD like je pokazao da je broj podnešenih zahtjeva veći od očekivanog, ali da još uvijek postoji problem obezbjeđivanja sredstava za predfinansiranje, odnosno, da bankarski sektor poljoprivredu posmatra kao veoma rizičnu granu i kamatne stope su visoke. Crna Gora će nastaviti da ulaže napore da obezbjedi povoljnije uslove za finansiranje projekata u poljoprivredi i u toku su pregovori sa finansijskim institucijama.

Crna Gora će finansiranjem mjera ruralnog razvoja iz IPARD-a značajan dio sredstava iz nacionalnog budžeta, koja su do sad korišćena za ove mjere, postepeno preusmjeriti na mjere direktne podrške. U kratkoročnom periodu podržavaće se višegodišnji zasadi, povrtarstva proizvodnja, a livade i pašnjaci tek nakon uspostavljanja LPIS sistema. Sva plaćanja će biti u skladu sa ZPP. Iznosi će se opredijeliti u zavisnosti od raspoloživih sredstava. U okviru agroekoloških mjera nastaviće se podrška organskoj proizvodnji i održivom gazdovanju pašnjaka.

Puna funkcionalnost Registra poljoprivrednih gazdinstava omogućiće bolju kontrolu plaćanja iz nacionalnog budžeta, a ujedno će se obezbjediti preduslov za uspostavljanje sistema IACS.

Kako bi se obezbijedila mogućnost ostvarivanja dodatnih plaćanja, Crna Gora će pripremiti model za implementaciju plaćanja za područja sa prirodnim ograničenjima u skladu s EU pravnom tekovinom.

U dugoročnom periodu u pogledu administrativnih kapaciteta glavni cilj je akreditacija Agencije za plaćanje za sprovođenje ZPP što podrazumjeva uspostavljanje i potpuno funkcionisanje IACS-a. U cilju ispunjavanja ovih zahtjeva planirana su dodatna zapošljavanja i kontinuirana obuka zaposlenih uz podršku instrumenata EK.

Jedna od najvećih problema crnogorske poljoprivrede jeste usitnjenost posjeda i njihova disperzija koja se može prevazići udruživanjem proizvođača u poljoprivredne kooperative. Pravni osnov je pripremljen, a za njegovo sprovođenje neophodno je jačanje savjetodavnih službi i podrška lokalnih uprava i podizanje svijesti proizvođača o značaju udruživanja.

U cilju usaglašavanja zakonodavnog okvira s pravnom tekovinom EU prioritet je usvajanje sekundarnog zakonodavstva i njegovo sprovođenje. Intezivno će se raditi na obukama zaposlenih u Ministarstvu, Savjetodavnim službama i Upravi za inspekcijske poslove, kako bi se osiguralo sprovođenje i kontrola primjene standarda. Kao jedan od kratkoročnih i dugoročnih prioriteta jeste jačanje kapaciteta laboratorija u opremi i stručnom kadru.

Kako bi se omogućilo da poljoprivredni proizvođači primjenjuju standarde i inovativne tehnologije, nastaviće se sa edukativnim radionicama i info kampanjama uz podršku instrumenata EK, FAO i bilateralne pomoći zemalja EU. U cilju pune harmonizacije sa EU pravnom tekovinom radiće se na postepenom usaglašavanju i sa EU politikom koja se odnosi na organizaciju tržišta poljoprivrednih proizvoda. Prioritet je usaglašavanje sa standardima proizvodnje i stavljanje na tržište proizvoda koji se proizvode u Crnoj Gori. Do pristupanja, obezbijediće se usaglašenost za punu primjenu mehanizama koji se tiču sprovođenja ove politike, kako sa aspekta organizacije i sprovođenja mjera vezanih za funkcionisanje unutrašnjeg tržišta, tako i sa aspekta pune implementacije EU mehanizama za trgovinu sa ne-EU zemljama (trećim zemljama).

5. MJERE USAGLAŠAVANJA S EU POLITIKOM

5.1. Direktna plaćanja

Stanje u EU

Prvi stub Zajedničke poljoprivredne politike – direktna plaćanja ili podrška prihodu, su godišnji tekući transferi (subvencije) koji se daju iz Evropskog fonda za garancije u poljoprivredi (European Agricultural Guarantee Fund – EAGF), kako bi se obezbijedila sigurnosna mreža za poljoprivrednike i stabilizovao njihov prihod. Iako pokrivaju široki spektar šema, njihova primjena ima mali negativan uticaj na zajedničko evropsko tržište, s obzirom da je većina direktnih plaćanja odvojena od proizvodnje. Direktna plaćanja, u kombinaciji sa uslovima za unakrsnu usklađenost (cross compliance) i komponentu ozelenjavanja, takođe doprinose obezbjeđivanju osnovnih javnih dobara kroz održivu poljoprivredu.

Reforma ZPP 2013, je značajno izmijenila postojeću politiku direktnih plaćanja (koja će se primjenjivati do 2014. godine) i uvela sljedeće nove šeme/programe:

- Obavezna Osnovna šema plaćanja, u formi odvojenih plaćanja (pravo na plaćanja);
- Obavezna Zelena plaćanja, u formi odvojenih plaćanja, sa učešćem od 30% od ukupnog iznosa namijenjenog za direktna plaćanja;
- Obavezna plaćanja za mlade poljoprivrednike u formi odvojenih plaćanja, sa učešćem od 2% od ukupnog iznosa namijenjenog za direktna plaćanja;
- Dobrovoljne vezane šeme plaćanja namijenjene određenim sektorima poljoprivredne proizvodnje, sa učešćem do 13% (plus 2% za proteinske kulture) od ukupnog iznosa podrške namijenjene za direktna plaćanja;
- Dobrovoljne šeme podrške za male poljoprivrednike u formi odvojenih plaćanja, sa učešćem do 10% od ukupnog iznosa podrške namijenjene za direktna plaćanja;
- Dobrovoljna plaćanja za oblasti sa prirodnim organičnjima u formi odvojenih plaćanja sa učešćem do 5% od ukupnog iznosa namijenjenog za direktna plaćanja.

Pored novih vrsta prihvatljivih šema podrške, postoje i neki stari/novi horizontalni mehanizmi koji treba da počnu da se primjenjuju u svakoj od zemalja članica. Radi se o eksternom i internom približavanju (konvergenciji), preraspodjeli, standardima unakrsne ispunjenosti uslova (Obavezni uslovi upravljanja i Dobri uslovi za poljoprivredu i životnu sredinu), savjetodavne službe u poljoprivredi, kao i instrumenti za upravljanje i kontrolu–Integrirani sistem administracije i kontrole–IACS i Sistem identifikacije zemljišnih parcela–LPIS.

Stanje u Crnoj Gori i koraci koje treba preduzeti

Nacionalna direktna plaćanja trenutno su definisana Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, Zakonom o budžetu za 2015. godinu i Uredbom o uslovima, načinu i dinamici sprovođenja mjera agrarne politike za 2015. godinu – Agrobudžet 2015. koji se donosi na godišnjem nivou.

Ukupna planirana sredstva za 2015. godinu za direktna plaćanja iznose 5.630.000 EUR, što čini 39% od ukupne podrške poljoprivredi ili 24% Agrobudžeta (poljoprivredna komponenta). Agrobudžet se planira na godišnjem nivou.

Sva nacionalna direktna plaćanja vezana su za proizvodnju i čine ih sljedeće šeme/programi:

- U sektoru govedarstva – plaćanja po kravi/junici, plaćanja za tov po grlu;
- U sektoru ovčarstva i kozarstva – plaćanja po ovci i kozi;
- U sektoru mljekarstva – plaćanja po litru isporučenog mlijeka;
- U sektoru ratarstva – plaćanja po ha za različite kulture (ratarske, krmno bilje i sjemena);
- U duvanskom sektoru – plaćanja po ha.

Nacionalne šeme plaćanja nijesu u skladu sa onim koje se trenutno primjenjuju u EU. Glavna odstupanja mogu se sumirati u sljedećem:

- Struktura pokazuje da je 100% plaćanja vezano za proizvodnju, gdje sektor mesa i mlijeka primaju najveću podršku (68% od ukupnih direktnih plaćanja);
- Unakrsna ispunjenost uslova nije obavezna za korisnike podrške;
- IACS/LPIS sistemi se ne primjenjuju u upravljanju i kontroli direktnih plaćanja.

Što se tiče prihvatljivosti sektora za vezana plaćanja svi sektori, izuzev proizvodnje duvana, su trenutno prihvatljivi kao vezana plaćanja u EU.

Politika usklađivanja direktnih plaćanja sprovodiće se postepeno tokom perioda 2015–2020. godine, u skladu sa nacionalnim budžetom, uzimajući u obzir strateške ciljeve poljoprivredne politike Crne Gore – zaštita prihoda poljoprivrednih gazdinstava. Vrijeme koje je potrebno za uspostavljanje neophodnih instrumenata, kao što je sistem identifikacije zemljišnih parcela (LPIS) i različitih registara koje zahtijeva integrisani sistem administracije i kontrole (IACS), može takođe da utiče na brzinu usaglašavanja politke. Uspostavljanje ovih sistema je u toku, tako da je Registar poljoprivrednih gazdinstava i subjekata počeo sa prikupljanjem podataka i formiranjem centralne baze. Očekuje se da će se LPIS sistem biti u potpunosti operativan krajem 2017. godine, budući da su finansijska sredstva obezbijeđena kroz IPA 2013.

Podaci o parcelama će biti obezbijeđeni na osnovu izjava nosilaca poljoprivrednih gazdinstava koristeći: digitalne katastarske planove, topografske karte i Digital Elevation Model, tako da će uz pomoć softvera biti omogućena vizuelizacija poljoprivrednog zemljišta na digitalnim orto-foto kartama i definisanje granice LPIS parcele.

Proces usaglašavanja politike o direktnim plaćanjima zasnivaće se na sljedećim karakteristikama:

- Postepeno povećavanje budžeta i širenje broja korisnika i površine poljoprivrednog zemljišta u sistemu direktnih plaćanja;
- Postepeno odvajanje od proizvodnje (vezane šeme plaćanja za ratarske kulture) i uvođenje pojednostavljene jedinstvene šeme plaćanja (SAPS like), za ratarske kulture, višegodišnje kulture i livade;
- Restrukturiranje šeme podrške u pogledu povećanja troškova za odvojena plaćanja, time i srazmjerno smanjenje troškova za vezana plaćanja u sektoru govedarstva, ovčarstva i kozarstva, mlijeka i duvana;
- Aktuelne mjere koje su po konceptu slične sa EU „zelenim” plaćanjima a nijesu vezane za površinu, će postepeno biti usklađene nalik Evropskom modelu;
- Uvođenje standarda o unakrsnoj usklađenosti (cross compliance) uslova za poljoprivrednike koji dobijaju direktna plaćanja (osim malih gazdinstava/farmi).

5.2. Uređenje tržišta poljoprivrednih proizvoda

Stanje u EU

Evropska unija je kreirala zajednička pravila za funkcionisanje tržišta poljoprivrednih proizvoda. Ovim pravilima uspostavljen je jedinstven pravni okvir za primjenu mjera koje se tiču: proizvodnje i stavljanja na tržište poljoprivrednih proizvoda, kreiranja i sprovođenja mehanizama za regulisanje i održavanje stabilnosti tržišta (posebno u slučajevima većih poremećaja) i uslova za trgovinu sa trećim zemljama.

Regulativa EU br. 1308/2013 propisuje tržišne godine, javne intervencije, privatna skladišta, referentne i interventne cijene i vanredne mjere, kao i određena pravila vezana za specifične sekore, a koja se odnose na proizvodnju i stavljanje na tržište, programe pomoći, uvoz i izvoz. Takođe ova regulativa ima za cilj i da olakša saradnju među proizvođačima kroz definisanje okvira za uspostavljanje organizacija proizvođača.

Stanje u Crnoj Gori i koraci koje treba preduzeti

Funkcionisanje i upravljanje tržištem poljoprivrednih proizvoda u Crnoj Gori nije regulisano kao u Evropskoj uniji. Ne postoji jedinstven pravni akt koji reguliše tržište poljoprivrednih proizvoda.

Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju predstavlja pravni osnov za donošenje podzakonskih akata, kojima se propisuje minimalni kvalitet poljoprivrednih proizvoda, osnivanje proizvođačkih organizacija, predviđa mogućnost intervenisanja na tržištu u slučaju ozbiljnih poremećaja i dr. Međutim, za razliku od EU pravne tekovine, ovaj Zakon ne predstavlja jedinstven pravni okvir, na osnovu koga bi se moglo regulisati funkcionisanje tržišta poljoprivrednih proizvoda. Odredbe koje se odnose na tržišne standarde za vino i maslinovo ulje u Crnoj Gori su propisane Zakonom o vinu, odnosno Zakonom o maslinarstvu i maslinovom ulju i djelimično su usklađene sa EU pravnom tekovinom.

Pored navedenih zakona, u Crnoj Gori je u primjeni određeni broj pravilnika kojima su regulisani specifični standardi za proizvodnju i stavljanje na tržište jednog broja poljoprivrednih proizvoda (kao npr. voća i povrća, jaja, mlijeka i dr.). Većina odredaba nije usklađena sa EU pravnom tekovinom.

U cilju usklađivanja sa EU Zajedničkom poljoprivrednim politikom, za 2016. godinu je planirano donošenje Zakona o uređenju tržišta poljoprivrednih proizvoda.

Ovim Zakonom će biti propisane horizontalne mjere kao što su: interventne nabavke, programi podrške, organizacije proizvođača, sistem uvoznih i izvoznih dozvola i dr. Plan je da većina odredaba bude usklađena sa definicijama iz Regulative 1308/2013, uz klauzulu o odloženoj primjeni za one odredbe koje neće biti moguće primijeniti danom donošenja. Ovo se prije svega odnosi na odredbe vezane za trgovinu sa trećim zemljama koje Crna Gora ne može primjenjivati do dana članstva u EU zbog obaveza preuzetim članstvom u STO (kao što su izvozni povraćaji, specifičan obračun carina za prerađene poljoprivredne proizvode, tzv. enter-price sistem obračuna carina za voće i povrće i dr).

Pored toga, ovim propisom biće preuzete i specifične mjere vezane za proizvodnju i stavljanje na tržište određenih poljoprivrednih proizvoda. Imajući u vidu da Crna Gora ne proizvodi većinu proizvoda koji su obuhvaćeni tržišnim standardima ili se isti ne proizvode u dovoljnim količinama, u pretprijetnom periodu politika će biti usmjerena na usaglašavanje standarda za vino, pčelarske proizvode, maslinovo ulje i stone masline, voće, povrće, mlijeko i mliječne proizvode, goveđe meso, ovčje i kozje meso.

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, odnosno Direktor za poljoprivredu i ribarstvo, nadležan je za kreiranje zakonodavnog okvira. Za punu primjenu ove politike neophodno je jačati administrativne i institucionalne kapacitete buduće Agencije za plaćanje (Direktorat za IPARD plaćanja) i inspekcijских službi. Takođe, neophodno je opremiti laboratorije i obučiti stručni kadar kako bi se akreditovalе metode neophodne za analize kvaliteta proizvoda.

Osim zakonodavnog i institucionalnog okvira, aktivnosti će biti usmjerene i na pripremu proizvođača za primjenu standarda na način što će mjere podrške biti usmjerene na podizanje kvaliteta proizvoda i edukaciju proizvođača. MPRR, u saradnji sa stručnim službama, kontinuirano će raditi na podizanju svijesti proizvođača o nepohodnosti udruživanja u proizvođačke grupe odnosno organizacije.

Napomena: Detaljan opis postojećeg stanja i plan harmonizacije sa EU pravnom tekovinom, naveden je u Akcionom planu za usaglašavanje sa pravnom tekovinom EU Poglavlje 11 – Poljoprivreda i ruralni razvoj, Poglavlje VI.

5.3. Mjere ruralnog razvoja

Stanje u EU

Drugi stub Zajedničke poljoprivredne politike – Mjere ruralnog razvoja finansira se iz Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (European Agricultural Fond for Rural Development–EAFRD). Sa reformom zajedničkih politika EU za period 2014-2020, EAFRD je postao dio Evropskog strukturalnog i investicionog fonda (European Structural and Investment Fund–ESIF) i jedan od pet instrumenata, zajedno sa Kohezionim fondom (Cohesion Fund–CF), Evropskim fondom za regionalni razvoj (European Regional Development Fund–ERDF), Evropskim socijalnim fondom (European Social Fund–ESF) i Evropskim fondom za pomorstvo i ribarstvo (European Maritime and Fisheries Fund–EMFF), usmjeren na dostizanje ciljeva sveobuhvatne Strategije Evrope do 2020. godine. Preduslov za korišćenje EAFRD fonda u bilo kojoj zemlji članici je usvajanje strateškog dokumenta – Partnerski sporazum i Program ruralnog razvoja, kao i uspostavljena tijela za upravljanje i sprovođenje programa ruralnog razvoja – Agencije za plaćanje i Upravljačkog tijela.

Cilj politike ruralnog razvoja je obezbjeđivanje podrške razvoju ruralnih oblasti, uključujući sektore poljoprivrede, proizvodnje hrane i šumarstva kako bi se ostvarili sljedeći ciljevi:

- Jačanje konkurentnosti poljoprivrede;
- Obezbeđivanje održivog gazdovanja prirodnim resursima i klimom;
- Dostizanje ujednačenog teritorijalnog razvoja ruralnih ekonomija i zajednica, uključujući otvaranje novih i zadržavanje postojećih radnih mjesta.

Stanje u Crnoj Gori i koraci koje treba preduzeti

Trenutne nacionalne mjere ruralnog razvoja propisane su Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, Zakonom o budžetu za 2015. godinu i Uredbom o uslovima, načinu i vremenskom roku za implementaciju mjera poljoprivredne politike za 2015. godinu – Agrobudžet.

Ukupni planirani troškovi za 2015. godinu za ruralni razvoj iznose 8.013.000 EUR, što čini 56% podrške poljoprivrednom sektoru, ili 34% Agrobudžeta (poljoprivredna komponenta). Agrobudžet za 2015. godinu definiše mjere politike ruralnog razvoja kako slijedi:

Osa 1. Mjere za unapređenje konkurentnosti poljoprivrede

- Podrška investicijama u poljoprivredna gazdinstva (EU/IPA projekat izgradnje institucija u poljoprivredi o ruralnom razvoju u Crnoj Gori, EU i Svjetska banka);
- Podrška investicijama na poljoprivrednim gazdinastvima (MIDAS grantovi);
- Podrška razvoju vinogradarstva i proizvodnje vina;
- Podrška podizanju i modernizaciji/opremanju zasada/plantaža voća;
- Podrška primarnoj proizvodnji u maslinarstvu;
- Podrška proizvodnji povrća;
- Podrška podizanju plantaža višegodišnjih zasada ljekovitog i aromatičnog bilja;
- Podrška investicijama u preradu na porodičnim gazdinstvima;
- Unapređenje kvaliteta proizvoda;
- Promovisanje poljoprivrede i poljoprivrednih proizvoda;
- Podrška unapređenju kvaliteta sirovog mlijeka;
- Podrška aktivnostima kooperativa (zadruga) i nacionalnih udruženja.

Osa 2. Mjere za održivo gazdovanje prirodnim resursima

- Očuvanje autohtonih genetičkih resursa u poljoprivredi;
- Organska proizvodnja;
- Održivo korišćenje planinskih pašnjaka.

Osa 3. Mjere za unapređenje kvaliteta života i diverzifikacija privrednih aktivnosti u ruralnim oblastima

- Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim oblastima;
- Revitalizacija i razvoj ruralnih područja i izgradnja infrastrukture.

Opšti ciljevi crnogorske politike ruralnog razvoja za period 2015–2020 su:

- Podsticanje održive, visokokvalitetne proizvodnje kroz razvoj konkurentnog i inovativnog poljoprivredno–prehrambenog sektora koji je u stanju da izdrži pritisak konkurencije na domaćem i EU tržištu i da ispunjava EU standarde i tržišne zahtjeve;
- Postizanje održivog gazdovanja prirodnim resursima i ublažavanje efekata klimatskih promjena kroz upravljanje šumskim i vodnim resursima, i uvođenje poljoprivredne proizvodnje koja štiti životnu sredinu i ublažava uticaj na klimu;
- Dostizanje ujednačenog teritorijalnog razvoja ruralnih područja kroz podsticanje diverzifikacije ekonomskih aktivnosti, otvaranja novih radnih mjesta i socijalne uključenosti i unapređenje uslova života u ruralnim područjima.

Usaglašavanje nacionalne politke ruralnog razvoja sa pravnom tekovinom EU odvijaće se postepeno u toku pretpriputnog perioda, u skladu sa dostupnim finansijskim sredstvima (nacionalni budžet, IPARD-like sredstva, IPARD sredstva (EU) i nacionalna komponenta), uzimajući u obzir sljedeće prioritete oblasti djelovanja EU:

- Podsticanje prenosa znanja i inovacija u poljoprivredi, šumarstvu i ruralnim područjima;
- Jačanje konkurentnosti održivog upravljanja;
- Promovisanje organizacije lanca snabdijevanja hranom i upravljanje rizikom u poljoprivredi;
- Obnova, očuvanje i jačanje ekosistema koji zavise od poljoprivrede i šumarstva;
- Promocija efikasnog korišćenja resursa i podsticanje na prelazak na ekonomiju sa niskim stepenom emisije ugljenika, otpornom na klimatske promjene u poljoprivrednom, prehrambenom i šumarskom sektoru;
- Promocija socijalne inkluzije, smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj ruralnih područja.

Glavni aspekti harmonizacije ogledaće se u:

- Sprovođenju IPARD II programa, čije su mjere usklađene sa uslovima politike ruralnog razvoja Evropske unije u pogledu sadržaja i načina implementacije;
- Uključivanju postojećih nacionalnih investicionih mjera u IPARD II program – mjere ruralnog razvoja od Osovine 1 u Agrobudžetu (jačanje konkurentnosti poljoprivrede) do Osovine 3 u Agrobudžetu (unapređenje kvaliteta života i diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim oblastima), što podrazumijeva njihovo usaglašavanje sa kriterijumima o prihvatljivosti, prihvatljivim troškovima i iznosom sredstava podrške i povećanje budžeta;

- Uključivanje postojećih nacionalnih agroekoloških mjera u IPARD II program – mjere ruralnog razvoja od Osovine 2 (održivo gazdovanje prirodnim resursima), što podrazumijeva njihovo usaglašavanje za kriterijumima o prihvatljivosti, prihvatljivim troškovima i iznosu sredstava podrške i povećanje budžeta;
- Uvođenje novih mjera ruralnog razvoja u IPARD II program, koje se nijesu primjenjivale ranije kao što je LEADER pristup;
- Prilagođavanje postojećih nacionalnih mjera koje će se i dalje finansirati iz nacionalnih budžeta (upravljanje rizicima u poljoprivredi, unapređenje kvaliteta proizvoda), u pogledu kriterijuma prihvatljivosti, prihvatljivih troškova i iznosa sredstava podrške sa EU zahtjevima.

Mjere ruralnog razvoja doprinijeće unapređenju strukture i ekonomske situacije u poljoprivrednom sektoru, kroz podršku razvoju ekonomski održivih poljoprivrednih gazdinstava.

Jačanje konkurentnosti i održivosti gazdinstava realizovaće se kroz restrukturiranje i unapređenje korišćenja zemljišta i jačanje tržišne orijentacije i učešća na tržištu, odnosno preko mjera:

- Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima;
- Podrška osnivanju proizvođačkih grupa;
- Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i ribljih proizvoda.

Promovisanje organizacije lanca snabdijevanja hranom i upravljanje rizikom u poljoprivredi realizovaće se kroz održivost poljoprivredno–prehrambenog sektora, preko mjera:

- Podrška saradnji;
- Podrška šemama kvaliteta;
- Podrška upravljanjem rizicima u poljoprivredi.

Obnova, očuvanje i jačanje ekosistema koji zavise od poljoprivrede realizovaće se kroz očuvanje i održivo korišćenje genetskih resursa u poljoprivredi, očuvanje ukupnog biodiverziteta, preko mjera:

- Podrška za očuvanje i održivo korišćenje genetskih resursa;
- Podrška održivom korišćenju planinskih pašnjaka;
- Podrška razvoju organske proizvodnje.

Podsticanje prenosa znanja i inovacija u poljoprivredi realizovaće se kroz podršku aktivnostima u cilju sticanja vještina, kao i razmjene iskustava i inovacija u upravljanju poljoprivrednim gazdinstvima, preko mjera:

- Podrška prenosu znanja i aktivnosti informisanja;
- Podrška savjetodavnim službama.

Promocija efikasnog korišćenja resursa, realizovaće se kroz aktivnosti koje podstiču prelazak na ekonomiju sa niskim stepenom emisije ugljenika, otpornom na klimatske promjene u poljoprivredi, preko mjere:

- Podrška za obnovljive izvore energije.

Promocija socijalne uključenosti, smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj ruralnih područja, realizovaće se kroz diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti, obnavljanju sela, ruralne infrastrukture i poboljšanju pristupa modernim informacionim i komunikacionim sistemima, preko mjera:

- Investicije u razvoj ruralne infrastrukture;
- Diverzifikacija i poslovni razvoj na poljoprivrednim gazdinstvima;
- Podrška područjima sa prirodnim ograničenjima;
- LEADER pristup.

5.4. Politika kvaliteta

Stanje u EU

Evropska unija je donijela zajednička pravila za šeme kvaliteta kao što su: zaštićena oznaka porijekla, zaštićena geografska oznaka i garantovano tradicionalni specijalitet. Kvalitet i raznolikost poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda EU jedna je od njenih najjačih strana, koja proizvođače EU čini konkurentnim, te značajno doprinosi njenom kulturnom i gastronomskom nasljeđu. To je moguće zbog vještine i odlučnosti poljoprivrednika EU koji održavaju tradiciju uzimajući u obzir razvoj novih proizvodnih metoda i materijala.

Glavni zahtjevi *Acquis* u pogledu zaštićenih oznaka porijekla (ZOP), zaštićenih geografskih oznaka (ZGO) i garantovano tradicionalnih specijaliteta (GTS) reguliše: Regulativa (EU) br. 1151/2012 evropskog Parlamenta i Savjeta od 21. novembra 2012. o sistemima kvaliteta za poljoprivredne i prehrambene proizvode. Regulativa pokriva šeme kvaliteta kao što su (PDO/PGI uvedene od 1992. godine sa Regulativom (EEZ) br. 2081/1992 i TSG sa Regulativom/EEC) br. 2082/1992, a zatim zamenjene Regulativom (EZ) br. 510/2006 i 509/2006).

Stanje u Crnoj Gori i naredni koraci

U Crnoj Gori oblast Politike kvaliteta regulisana je Zakonom o oznakama porijekla, geografskim oznakama i oznakama garantovano tradicionalnih specijaliteta poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda („Službeni list CG”, broj 18/11).

U skladu sa gore navedenim, u zakonodavnom smislu, oblast politike kvaliteta u Crnoj Gori je u velikoj mjeri usklađena sa propisima EU.

U Crnoj Gori još uvijek nema zaštićenih proizvoda šemama kvaliteta, stoga je neophodno sprovesti kontinuirane edukacije proizvođača i potrošača.

Crna Gora ima znatan potencijal u proizvodnji proizvoda višeg kvaliteta, ali je on za sada još nedovoljno korišćen. Potrebno je podsticati poljoprivredne proizvođače da poboljšaju i standardizuju kvalitet proizvoda i na taj način postanu konkurentniji na domaćem i inostranom tržištu. Podsticaji podizanju kvaliteta proizvoda i uspostavljanju šema za postizanje viših standarda, pogotovo uz povezivanje primarne proizvodnje i prerade, mogu u znatnoj mjeri povećati mogućnosti plasmana poljoprivredno prehrambenih proizvoda na domaćem tržištu, naročito preko turizma. To je moguće uvođenjem sistema kvaliteta i bezbjednosti hrane, i pružanjem pomoći uključivanju i pripremi proizvođača za registrovane šeme kvaliteta. Ovaj vid podrške neophodno je obezbjeđivati kontinuirano i prije i nakon pristupanja EU.

Takođe, u cilju povećanja korišćenja postojećih resursa, neophodno je sprovesti analizu i mapiranje proizvoda tj. identifikovati proizvode koji imaju potencijala za zaštitu.

Potrebno je kontinuirano podsticati proizvođače istog poljoprivrednog ili prehrambenog proizvoda na udruživanje i zajednički nastup na tržištu.

U fazi kada Crna Gora bude imala proizvode zaštićene kao ZOP, ZOG i GTS, potrebno je pružiti podršku proizvođačima pri plasiranju zaštićenih proizvoda na tržište (pripremni radovi, dizajn, laboratorijske analize i sve druge aktivnosti u početnoj fazi).

Kroz mjere Agrobudžeta, MPRR će podržati informativne i promotivne aktivnosti, koje ukazuju na specifičnosti proizvoda u pogledu njihovog kvaliteta. Promociju treba zasnovati prvenstveno na interesovanju potrošača za kvalitetnom, tradicionalnom hranom, i autentičnim crnogorskim proizvodima, stoga je najbolji marketinški kanal – turizam. Ponuda kvalitetne hrane je u tom smislu veoma važna, turisti traže tradicionalne, autentične crnogorske proizvode.

Napomena: Detaljan opis postojećeg stanja i plan harmonizacije sa EU pravnom tekovinom, naveden je u Akcionom planu za usaglašavanje sa pravnom tekovinom EU Poglavlje 11 – Poljoprivreda i ruralni razvoj, u Poglavlju VIII.

5.5. Organska proizvodnja

Stanje u EU

Evropska unija je kreirala zajednička pravila za organsku proizvodnju. Ta pravila pružaju osnovu za održivi razvoj organske proizvodnje uz osiguranje efikasnog funkcionisanja unutrašnjeg tržišta, garantuje fer konkurenciju, osiguravajući povjerenje i zaštitu potrošača.

Glavni zahtjevi pravne tekovine EU u pogledu organske proizvodnje regulisani su Uredbom Savjeta (EZ) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda i Uredbom o ukidanju (EEZ) br. 2092/91.

Stanje u Crnoj Gori i mjere realizacije

Horizontalno zakonodavstvo kojim je regulisana organska poljoprivreda u većoj mjeri je usklađeno sa pravnom tekovinom EU. U potpunosti je preuzeta Regulativa Evropske Komisije (EC) br. 834/2007, izuzev

odredbi člana koje se odnose na uvoz iz trećih zemalja i upotrebu EU loga, s obzirom da navedene odredbe nije moguće primjeniti.

Bliža pravila o organskoj proizvodnji, označavanju i kontroli i pravilima koja se tiču uvoza proizvoda iz trećih zemalja, biće definisana podzakonskim aktima, do trenutka pristupanja.

U budućnosti, treba uložiti više napora u intenziviranje aktivnosti vezanih za razvoj organskih proizvoda:

- Povećanje obima i kvaliteta organske proizvodnje, kao i prerade organskih proizvoda;
- Podizanje svijesti potrošača kada je u pitanju značaj organskih proizvoda;
- Razvoj tržišta organskih proizvoda;
- Jačanje institucija i jačanje sistema podrške organskoj proizvodnji;
- Izrada podzakonskih akata u cilju potpune usklađenosti sa EU zakonodavstvom.

U cilju postizanja pune implementacije ove politike i povećanja broja organskih proizvođača, intenzivni naponi biće uloženi u:

- Pomoć proizvođačima u plasmanu i proizvodnji organskih proizvoda kroz podršku promotivnim aktivnostima i unapređenju proizvodnje i podršku za finalizaciju proizvoda za tržište (pakovanje, obilježavanje, itd);
- Edukaciju poljoprivrednih proizvođača o značaju i sistemu organske proizvodnje, kroz edukativne radionice i posjete drugim zemljama (organska gazdinstva) u cilju razmjene iskustva, znanja i upoznavanja sa novim tehnologijama u procesu proizvodnje;
- Organizaciju tržišta i udruživanje proizvođača radi zajedničkog nastupa na tržištu. Podršku usmjeriti na uspostavljanje i promociju direktnih kanala prodaje za organske proizvode (pijace gdje će se izlagati organski proizvodi), sa ciljem efikasnog predstavljanja potrošačima i poštovanja propisa u pogledu označavanja organskih proizvoda. Uvezivanje proizvođača sa hotelijerima, i plasman proizvoda kroz turizam.

Napomena: Detaljan opis postojećeg stanja i plan harmonizacije sa EU pravnom tekovinom, naveden je u Akcionom planu za usaglašavanje sa pravnom tekovinom EU Poglavlje 11 – Poljoprivreda i ruralni razvoj, u Poglavlju IX.

6. ANEKS I

IZVOZ (BEZ RIBA I RIBLJIH PROIZVODA) u hiljadama Eura								
HS tarifna oznaka i naimenovanje		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
		EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR
GI 01	Žive životinje	4	13	9	12	12	17	24
GI 02	Meso svježe, rashlađeno ili smrznuto	2.905	2.945	3.529	3.129	4.355	5.695	41.603
TBr 0401-0405	Mlijeko i mliječni proizvodi, osim sira	18	0	6	20	88	918	222.5
TBr 0406	Sir	19	0	-	52	47	95	109.4
TBr 0407-0408	Jaja	10	-	-	14	14	15	18.6
TBr 0409	Med	6	27	1	14	0	2	2
GI 05	Ostali proizvodi životinjskog porijekla	2	2	7	-	-	0	0
GI 06	Živo drveće i druge biljke, lukovice, cvijeće i ukrasno bilje	-	48	35	89	59	52	68.4
GI 07	Povrće	3.990	3.706	3.446	4.109	3.294	4.872	4.282
GI 08	Voće	3.219	2.491	4.733	4.650	4.034	4.136	4.133
TBr 0901	Kafa	55	55	50	460	982	683	516
TBr 0902-0903	Čaj	90	42	23	28	47	28	56
TBr 0904	Začini	58	19	60	40	52	20	126
GI 10	Žitarice	131	197	20	26	2	22	6
GI 11	Proizvodi mlianske industrije	420	1.316	604	499	1.771	1.962	2.200
GI 12	Uljano i drugo sjemenje; ljekovito bilje	138	199	140	155	209	493	348
GI 13	Šeljak, gume, smole i ostali biljni sokovi i ekstrati	-	-	1	-	-	0	2
GI 14	Biljni materijali za pletarstvo	0	-	0	0	-	-	-
GI 15	Masnoće ili ulja biljnog ili životinjskog porijekla	95	229	885	1.510	3.625	2.241	3.053
TBr 1601-1603	Prerađevine od mesa	2.203	2.692	2.026	2.519	3.057	3.624	3.150
TBr 1701	Šećer	200	98	138	472	6	9	3
TBr 1702-1704	Proizvodi od šećera	73	176	163	29	8	14	20
GI 18	Kakao i prizvodi od kakaa	69	36	2.800	2.164	2.747	3.232	3.737
GI 19	Proizvodi na bazi žitarica, brašna, skroba ili mlijeka; poslastičarski proizvodi	1.196	1.004	1.919	3.377	4.083	2.147	1.826
GI 20	Proizvodi od voća i povrća i od ostalih dijelova bilja	244	800	1.249	931	160	75	88
GI 21	Razni proizvodi za ishranu (npr. supe, kečap, ekstrati kafe i cikorijske, kvasci, voćni sirupi i dr)	974	1.353	2.946	4.687	2.464	1.441	1.009
TBr 2201	Voda gazirana ili negazirana bez dodatka šećera	320	382	384	270	417	245	336
TBr 2202	Voda uključujući mineralnu i gaziranu vodu sa šećerima	60	56	219	260	165	144	102
TBr 2203	Pivo	5.204	2.924	2.622	2.720	3.506	3.734	4.001
TBr 2204	Vino	17.308	16.592	16.665	18.410	18.083	13.212	13.752
TBr 2204-2208	Ostala alkoholna pića	1.152	1.094	1.085	1.026	1.047	1.338	798
TBr 2209	Sirće	4	-	20	19	41	5	7
GI 23	Otpaci i ostaci preh. industrije; pripremljena hrana za životinje	30	431	118	79	53	100	183
GI 24	Duvan i proizvodi od duvana	561	699	134	394	2.251	5.673	5.903
ex GI 29. 33. 35. 38. 41. 51. 52. 53	Ostali polj. proizvodi	2.918	2.338	4.804	5.142	7.278	6.377	5.736
UKUPAN IZVOZ		43.675	41.967	50.841	57.306	63.957	62.620	97.379

HS tarifna oznaka i naimenovanje		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
		EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR
GI 01	Žive životinje	15.965	16.174	21.784	25.509	24.151	22.935	20.127
GI 02	Meso svježe, rashlađeno ili smrznuto	58.862	59.854	60.246	57.061	65.534	71.259	103.438
TBr 0401-0405	Mlijeko i mliječni proizvodi osim sira	23.125	22.079	23.162	25.909	26.283	25.287	25.162
TBr 0406	Sir	14.375	11.405	12.560	14.195	14.548	15.769	14.410
TBr 0407-0408	Jaja	559	626	751	1.384	1.971	2.709	2.756
TBr 0409	Med	594	657	654	755	746	661	705
GI 05	Ostali proizvodi životinjskog porijekla	478	320	311	239	224	319	259
GI 06	Živo drveće i druge biljke, lukovice, cvijeće i ukrasno bilje	3.649	3.268	3.015	4.029	3.534	3.682	5.077
GI 07	Povrće	7.282	6.834	6.360	7.987	8.458	11.554	12.895
GI 08	Voće	11.963	11.699	11.237	13.391	14.759	18.244	20.728
TBr 0901	Kafa	12.349	17.754	25.501	22.390	12.378	9.122	8.058
TBr 0902-0903	Čaj	412	210	213	240	264	322	280
TBr 0904	Začini	623	789	802	802	1.002	977	1.030
GI 10	Žitarice	9.329	11.530	5.953	11.261	12.079	10.327	11.318
GI 11	Proizvodi mlinске industrije	23.799	15.815	17.194	22.015	20.428	18.793	17.173
GI 12	Uljano i drugo sjemenje; ljekovito bilje	1.944	1.696	2.084	1.944	1.834	2.043	2.011
GI 13	Šeljak, gume, smole i ostali biljni sokovi i ekstrati	136	81	44	42	78	110	128
GI 14	Biljni materijali za pletarstvo	70	27	43	60	36	58	48
GI 15	Masnoće ili ulja biljnog ili životinjskog porijekla	16.783	14.201	14.148	16.615	17.894	16.311	14.202
TBr 1601-1603	Prerađevine od mesa	20.781	17.254	16.319	17.598	19.141	20.918	20.601
TBr 1701	Šećer	7.092	6.214	6.508	9.170	8.324	7.329	5.623
TBr 1702-1704	Proizvodi od šećera	3.014	2.674	2.588	2.870	2.923	3.264	3.179
GI 18	Kakao i proizvodi od kakaa	18.480	18.640	19.269	19.407	20.628	21.366	21.755
GI 19	Proizvodi na bazi žitarica, brašna, skroba ili mlijeka; poslastičarski proizvodi	27.574	26.393	26.432	27.173	28.634	30.649	31.595
GI 20	Proizvodi od voća i povrća i od ostalih dijelova bilja, osim sokova	22.423	19.401	16.624	17.554	14.775	14.858	15.235
GI 21	Razni proizvodi za ishranu (npr. supe, kečap, ekstrati kafe i cikorijske, kvasci, voćni sirupi i dr)	23.577	23.890	25.102	26.372	27.997	30.028	31.228
TBr 2201	Voda gazirana ili negazirana bez dodatka šećera	9.486	7.901	7.436	7.536	7.761	7.098	6.987
TBr 2202	Voda uključujući mineralnu i gaziranu vodu sa šećerima	29.495	25.124	25.610	29.328	30.227	28.406	26.233
TBr 2203	Pivo	7.850	5.462	4.673	4.559	5.023	5.218	6.221
TBr 2204	Vino	3.238	2.653	3.185	3.607	4.044	4.451	4.861
TBr 2204-2208	Ostala alkoholna pića	6.275	5.348	5.509	5.981	6.428	6.980	7.153
TBr 2209	Sirće	164	167	139	151	165	133	215
GI 23	Otpaci i ostaci preh.industrije; pripremljena hrana za životinje	13.606	11.936	13.669	16.337	18.389	16.839	16.441
GI 24	Duvan i proizvodi od duvana	21.105	20.467	17.578	14.910	11.678	12.724	11.930
ex GI 29. 33. 35. 38. 41. 51. 52. 53	Ostali polj. proizvodi	844	981	959	881	3.106	2.014	1.511
UKUPAN UVOZ		417.301	389.523	397.663	429.262	435.443	442.758	470.595